

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Belirsizlikle Başa Çıkmada Tanrı Algısı ve Dinî Yüklemenin Rolü: Kahramanmaraş Örneği

| Doktora Tezi

Muhammed Demir

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Ankara, 2025

**BELİRSİZLİKLE BAŞA ÇIKMADA
TANRI ALGISI VE DİNÎ YÜKLEMENİN ROLÜ:
KAHRAMANMARAŞ ÖRNEĞİ**

Muhammed DEMİR

Tez Danışmanı Prof. Dr. Saffet KARTOPU

Tez Jürisi

Prof. Dr. Saffet KARTOPU

Prof. Dr. Asım YAPICI

Prof. Dr. Behlül TOKUR

Doç. Dr. Erdem Can ÖZTÜRK

Doç. Dr. Fatih ÖZKAN

**DOKTORA TEZİ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Ankara- 2025

ETİK BEYAN

Bu tez çalışmasını, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nin Tez Yazım Kılavuzu'na uygun bir şekilde hazırladığımı; tezin her aşamasında akademik kurallara ve etik ilkelerine riayet ettiğimi beyan ederim. Araştırmanın demografik bilgi soruları ve ölçekleri için Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Etik Komisyonundan onay (Evrak Tarih ve Sayısı: 25.04.2024-262931) alınmıştır (Ek-1). Ayrıca, araştırmaya katılacak her birey, araştırmanın içeriği ve katılımın gönüllü olması konusunda bilgilendirilmiş ve onamları / veli onamları alınmıştır (Ek-2). Bu çalışmada yararlanmış olduğum her eseri metin içinde referans gösterdiğimi ve kaynakça kısmında kılavuzda belirtilen biçimde sunduğumu, dışındaki ifadelerin tamamen şahsıma ait olduğunu, herhangi bir kaynaktan kopyalama gerçekleştirmediğimi ya da yapay zekâ ile üretilmiş ifadeleri metinde kullanmadığımı ifade ederim. Herhangi bir zamanda bu beyanıma aykırı bir durumun tespit edilmesi durumunda, aleyhime doğabilecek tüm hak kayıpları dâhil olmak üzere her türlü hukuki sonucu kabul ettiğimi bildiririm.

Muhammed DEMİR

13 Haziran 2025

ONAY

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı öğrencisi Muhammed DEMİR tarafından hazırlanan “Belirsizlikle Başa Çıkmada Tanrı Algısı ve Dinî Yüklemenin Rolü: Kahramanmaraş Örneği” başlıklı tez çalışması 13/06/2025 tarih ve 14:30 saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile DOKTORA TEZİ olarak KABUL edilmiştir.

	Kabul	Ret
Başkan: Prof. Dr. Saffet KARTOPU/ Hacı Bayram Veli Üniv.	☒	☐
Üye: Prof. Dr. Asım YAPICI/ Sosyal Bilimler Üniv.	☒	☐
Üye: Prof. Dr. Behlül TOKUR/ Yıldırım Beyazıt Üniv.	☒	☐
Üye: Doç. Dr. Erdem Can ÖZTÜRK/ Hacı Bayram Veli Üniv.	☒	☐
Üye: Doç. Dr. Fatih ÖZKAN/ Hacı Bayram Veli Üniv.	☒	☐

**Belirsizlikle Başa Çıkmada
Tanrı Algısı ve Dinî Yüklemenin Rolü: Kahramanmaraş Örneği**

Muhammed DEMİR

Doktora Tezi

**Danışman: Prof. Dr. Saffet KARTOPU
T.C. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
2025, Ankara**

ÖZET

Araştırmada, bireyin yaşam serüveni içerisinde yaşadığı zor durumlar, olumsuz olaylar, sıkıntılar, hastalıklar, ölümler gibi çeşitli belirsizlik durumlarıyla başa çıkmasında Tanrı algısının ve olaylara/durumlara dinî bir açıklama getirmesinin rolü ve ilişkisi incelenmektedir. Çalışmada iki veya daha çok sayıda değişken arasındaki değişimin, varlığını ve derecesini belirlemeye çalışan ilişkisel tarama modeli (korelasyonel) kullanılmıştır. Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği, Tanrı Algısı Ölçeği, Dinî Başa Çıkma Tarzları Ölçeği ile Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği kullanılmıştır. Alan araştırması olarak hazırlanan çalışmanın örneklemini, tesadüfi olarak belirlenen, 6 Şubat Depremlerinin merkezi konumunda bulunan Kahramanmaraş ve kırsalında, 15-70 yaş arasında bulunan 564'ü kadın ve 396'sı erkek, toplam 960 kişiden oluşmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre Belirsizliğe tahammülsüzlük oranları yüksek olan bireylerin, olumlu dinî başa çıkma oranlarının da yüksek olduğu konusunda pozitif korelasyon ilişkisi görülmektedir ($r=0,217$). Olumlu dinî başa çıkma değerleri yüksek olan bireylerin, hayata anlam ve amaç verme değerleri de yüksek çıkmıştır ($r=0,275$). Belirsizliğe tahammülsüzlük değişkeninin (varyansın) %4,7'sinin olumsuz dinî başa çıkma tarafından, %2,8'inin ise hayatın anlam ve amacı değişkeni tarafından açıklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bağımsız değişken (X) Olumsuz Dinî Başa Çıkma ile düzenleyici değişken (M) Tanrı Algısının birlikte ve ayrı olarak bağımlı değişken (Y) Belirsizliğe Tahammülsüzlük üzerinde düzenleyici etkisi bulunmaktadır. Sonuç olarak dinî inançlar, bireylerin belirsizlikle başa çıkmasına destek olmakta, anlam anlayışını beslemekte, ruh sağlığını destekleyici, koruyucu ve yeniden yapılandırıcı özellikler taşımaktadır. İnsanın kontrolü kaybettiği sıkıntılı yaşam olaylarıyla karşılaştığında duygusal olarak maruz kalınan olumsuz durum ve olayın sonuçlarının kabullenilmesi ve yola devam edilmesinde sahip olunan dinî inançlar, destekleyici ve benzersiz katkılar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din psikolojisi, belirsizliğe tahammülsüzlük, Tanrı algısı, dinî yükleme, anlam istemi.

**The Role of God Perception and Religious Attribution
in Coping with Uncertainty:
The Case of Kahramanmaraş**

Muhammed DEMİR

Doctoral Thesis

**Supervisor: Prof. Dr. Saffet KARTOPU
Ankara Hacı Bayram Veli University, Institute of Graduate Programs
Department of Philosophy and Religious Sciences
2025, Ankara**

ABSTRACT

The study examines the role and relationship of the perception of God and the religious explanation of events/situations in coping with various uncertainties such as difficult situations, negative events, troubles, diseases, and deaths experienced by the individual in the course of life. The relational screening model (correlational) was used, which attempts to determine the existence and degree of change between two or more variables. The Intolerance to Uncertainty Scale, the Perception of God Scale, the Religious Coping Styles Scale, and the Meaning and Purpose of Life Scale were used. The sample of the study prepared as a field research consists of a total of 960 people, 564 women and 396 men, between the ages of 15-70, randomly determined in Kahramanmaraş and its rural areas, which were the epicenter of the February 6 Earthquakes. According to the research results, there is a positive correlation between individuals with high intolerance to uncertainty and high rates of positive religious coping ($r=0.217$). Individuals with high positive religious coping values also have high meaning and purpose in life values ($r=0.275$). It has been concluded that 4.7% of the intolerance of uncertainty variable (variance) is explained by negative religious coping and 2.8% by the meaning and purpose of life variable. The independent variable (X) Negative Religious Coping and the moderator variable (M) God Perception have a moderator effect on the dependent variable (Y) Intolerance of Uncertainty, both together and separately. As a result, religious beliefs support individuals in coping with uncertainty, nourish the understanding of meaning, and have features that support, protect and reconstruct mental health. When faced with distressing life events where a person loses control, religious beliefs provide supportive and unique contributions in accepting the negative situations and consequences of the event and moving on.

Keywords: Psychology of religion, intolerance of uncertainty, perception of God, religious attribution, the will to meaning.

İTHAF

Bu tezi 6 Şubat Depremlerinde kaybettiklerim: Abim Faruk DEMİR'e, ablam Hatice PALTA'ya, yeğenlerim Rukiye, Eray, Erva, Azra ve Seher'e ithaf ediyorum.

TEŞEKKÜR

Evvela şahsımı hayat sahnesine çıkararak bu yolda öğrenci olma rolünü tarafıma bahşeden yüce Yaratıcıya müteşekkirim. Münhasıran, doktora sürecimin başlaması ve sürdürülmesindeki güçlü rehberliği ve desteği için danışman hocam Prof. Dr. Saffet Kartopu'na, ders dönemi hocalarım Prof. Dr. Hasan Ayık'a, Prof. Dr. Mehmet Kâmil Coşkun'a, Doç. Dr. Salih Aydemir'e, Doç. Dr. Tuncay Akgün'e; Yeterlilik Savunma hocalarım Prof. Dr. Asım Yapıcı'ya, Prof. Dr. Behlül Tokur'a, Dr. Öğr. Üyesi Sakin Özışık'a; Tez İzleme Komitesi üyelerim Prof. Dr. Davut Şahin'e, Doç. Dr. Fatih Özkan'a, Doç. Dr. Erdem Can Öztürk'e katkı ve emekleri için; doktora sürecine birlikte başladığımız Arş. Gör. Nesibe Aslan Akın'a destek ve paylaşımları için, öneri ve eleştirileri için Dr. Öğr. Üyesi Şerife Ericek Maraşlıoğlu'na, ders döneminden tez savunmasına kadar olan süreçte yardımları ve fedakârlıkları için mesai arkadaşlarıma, anket uygulama süreçlerinde destekleri için öğrencilerime, çalışmalarım süresince gösterdikleri anlayış ve sabırları için eşime ve çocuklarıma teşekkür ederim.

Muhammed DEMİR

Haziran 2025

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Özet	iv
Abstract	v
İthaf	vi
Teşekkür	vii
İçindekiler.....	viii
Tabloların listesi	xi
Şekillerin listesi	xii
Kısaltmalar dizini	xiii
1. GİRİŞ.....	1
2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE.....	11
2.1. Belirsizlik ve Belirsizliğe Tahammülsüzlük Kavramları ile Kuramsal Temelleri	11
2.1.1. Belirsizlik Kimlik Kuramı.....	14
2.1.2. Belirsizlik Karşısında Din	20
2.1.3. Sosyal Kimlik – Asabiyet ve Belirsizlik Yönetimi	23
2.1.4. Belirsizliğe Tahammülsüzlüğün Bilişsel Kökenleri	25
2.2. Belirsizlik, Belirsizliğe Tahammülsüzlük ve Kaygı.....	31
2.2.1. Kaygıya İlişkin Kuramsal Açıklamalar	36
2.3. Yükleme (Atıf) Teorisinin Tarihsel Gelişimi.....	40
2.3.1. Heider’in Naif Psikoloji Kuramı (1958)	40
2.3.2. Jones ve Davis’in Uyuşan Çıkarımlar Kuramı (1965)	43
2.3.3. Kelley’in Birlikte Değişme (Kovaryasyon) Modeli (1967)	44
2.3.4. Schachter ve Singer’in Duygusal Etkilenebilirlik Kuramı (1962)	45
2.3.5. Bem’in Kendini Algılama Kuramı (1967)	46
2.3.6. Weiner’in Yükleme (Başarma Güdülenmesi) Kuramı (1974).....	47
2.3.7. Yükleme Teorisi ve Dinî Yükleme	48
2.4. Anlam Arayışı.....	53
2.4.1. Anlam Arayışının Atfetme Sürecine Etkisi	60
2.5. Tanrı Algısı ve Dinî Başa Çıkma.....	63
2.5.1. Tanrı Algısı ile İlgili Kuramsal Açıklamalar	63

2.5.2. Dinî Başa Çıkma	70
2.6. Kuramsal Bileşenlerin Analizi	72
3. YÖNTEM.....	75
3.1. Araştırmanın Modeli	75
3.2. Evren ve Örneklem	75
3.3. Araştırmaya Katılanların Özellikleri	76
3.4. Araştırmanın Problemi ve Alt Problemleri.....	80
3.5. Araştırmanın Hipotezleri.....	80
3.6. Araştırmanın Varsayımları, Kapsamı ve Sınırlılıkları	83
3.7. Verilerin Toplanması	84
3.7.1. Kişisel Bilgi Formu.....	84
3.7.2. Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği (BTÖ).....	84
3.7.3. Tanrı Algısı Ölçeği (TAÖ).....	85
3.7.4. Dinî Başa Çıkma Tarzları Ölçeği	86
3.7.5. Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği	87
3.8. Verilerin Analizi	88
3.8.1. Ölçeklerin İstatistiksel Değerlerinin Yeniden Hesaplanması	88
3.8.2. Ölçeklerin Normallik Analizleri.....	89
4. BULGULAR	95
4.1. Sosyo-demografik Değişkenlerle İlgili Bulgular	95
4.1.1. Belirsizliğe Tahammülsüzlük, Tanrı Algısı, Dinî Başa Çıkma, Hayatın Anlam ve Amacı Ölçekleri ile Cinsiyet İlişkisi	96
4.1.2. Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği, Tanrı Algısı Ölçeği, Dinî Başa Çıkma Ölçeği, Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği ile Yaş İlişkisi	97
4.1.3. Belirsizliğe Tahammülsüzlük, Tanrı Algısı, Dinî Başa Çıkma, Hayatın Anlam ve Amacı Ölçekleri ile Sosyal Çevre	99
4.1.4. Belirsizliğe Tahammülsüzlük, Tanrı Algısı, Dinî Başa Çıkma, Hayatın Anlam ve Amacı Ölçekleri ile Medeni Durum	101
4.1.5. Belirsizliğe Tahammülsüzlük, Tanrı Algısı, Dinî Başa Çıkma, Hayatın Anlam ve Amacı Ölçekleri ile Eğitim Durumu	102
4.1.6. Belirsizliğe Tahammülsüzlük, Tanrı Algısı, Dinî Başa Çıkma, Hayatın Anlam ve Amacı Ölçekleri ile Meslek Grupları	105
4.1.7. Belirsizliğe Tahammülsüzlük, Tanrı Algısı, Dinî Başa Çıkma, Hayatın Anlam ve Amacı Ölçekleri ile Gelir Durumu	107

4.2. Belirsizliğe Tahammülsüzlük, Tanrı Algısı, Dinî Başa Çıkma, Hayatın Anlam ve Amacı Ölçekleri Arasındaki Korelasyon Analizleri.....	109
4.3. Ölçekler Arasındaki Regresyon Analizleri.....	113
4.4. Ölçekler Arasındaki Düzenleyici ve Aracı Değişken Analizleri	115
5. TARTIŞMA	119
5.1. Demografik Değişkenlerle İlgili Bulguların Tartışılması.....	119
5.1.1. Cinsiyetle İlgili Bulguların Tartışılması	119
5.1.2. Yaş Gruplarıyla İlgili Bulguların Tartışılması	123
5.1.3. Yaşanılan Yerle İlgili Bulguların Tartışılması	126
5.1.4. Medeni Durumla İlgili Bulguların Tartışılması.....	129
5.1.5. Eğitim Durumuyla İlgili Bulguların Tartışılması	131
5.1.6. Meslekle İlgili Bulguların Tartışılması.....	135
5.1.7. Gelir Durumuyla İlgili Bulguların Tartışılması.....	135
5.2. Ölçeklerin Birbirleriyle Olan İlişkilerin Sonuçlarının Tartışılması.....	138
6. SONUÇ	141
Extended abstract	153
Kaynakça.....	157
Ekler	179
Özgeçmiş.....	189

TABLoların LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 3.1. Cinsiyete Göre Dağılım	76
Tablo 3.2. Yaş Gruplarına Göre Dağılım.....	76
Tablo 3.3. Eğitim Durumuna Göre Dağılım.....	78
Tablo 3.4. Medeni Duruma Göre Dağılım	78
Tablo 3.5. Mesleklere Göre Dağılım.....	79
Tablo 3.6. Gelir Durumuna Göre Dağılım	79
Tablo 3.7. Ölçeklerin Normallik Değerleri	90
Tablo 4.1. Cinsiyete Göre Ölçek Değerleri.....	96
Tablo 4.2. Ölçekler ve Yaş Grupları.....	98
Tablo 4.3. Sosyal Çevre ve Ölçekler.....	100
Tablo 4.4. Medeni Durum ve Ölçekler.....	102
Tablo 4.5. Eğitim Durumu ve Ölçekler 1	103
Tablo 4.6. Eğitim Durumu ve Ölçekler 2.....	104
Tablo 4.7. Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği ve Tanrı Algısı Ölçeği ile Meslek Grupları	105
Tablo 4.8. Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği ve Dinî Başa Çıkma Ölçeği ile Meslekler	106
Tablo 4.9. Ölçekler ve Gelir Durumu.....	108
Tablo 4.10. Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği ile Negatif Dinî Başa Çıkma İlişkisi	109
Tablo 4.11. İleriye Yönelik Kaygı ile Negatif Dinî Başa Çıkma İlişkisi	110
Tablo 4.12. Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği ile Olumlu Dinî Başa Çıkma İlişkisi	110
Tablo 4.13. Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği ile Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği İlişkisi.....	111
Tablo 4.14. Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği ile Tanrı Algısı Ölçeği İlişkisi.....	111
Tablo 4.15. Tanrı Algısı Ölçeği ile Dinî Başa Çıkma Ölçeği İlişkisi	112
Tablo 4.16. Hayatın Anlam ve Amacı ve Olumsuz Dinî Başa Çıkmanın Belirsizliğe Tahammülsüzlüğü Yordamasına İlişkin Regresyon Analizleri	113

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 2.1. Kuramsal Bileşenlerin Analiz Diyagramı	73
Şekil 3.1. Bulunduğu Yerleşme Türüne Göre Dağılım Grafiği	77
Şekil 3.2. Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeğinin Histogramı	91
Şekil 3.3. Tanrı Algısı Ölçeğinin Histogramı	91
Şekil 3.4. Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeğinin Histogramı	92
Şekil 3.5. Dinî Başa Çıkma Ölçeğinin Histogramı	92
Şekil 4.1. Olumsuz Dini Başa Çıkma, Tanrı Algısı ve Belirsizliğe Tahammülsüzlük Arasındaki Düzenleyici Etki Modeli	116
Şekil 6.1. Belirsizliklerle Başa Çıkmada Korunma Yolları Diyagramı.....	147

KISALTMALAR DİZİNİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
-------------	-------------

α	Alpha
----------	-------

β	Beta
---------	------

Akt.	Aktaran
------	---------

Bkz.	Bakınız
------	---------

C	Cilt
---	------

Çev.	Çeviren
------	---------

F	Frekans
---	---------

Ed.	Editör
-----	--------

n	Sayısal ifade
---	---------------

p	Anlamlılık değeri
---	-------------------

S	Standart sapma
---	----------------

X	Aritmetik
---	-----------

Vd.	Ve diğerleri
-----	--------------

1. GİRİŞ

Yaşanan kriz durumları ve doğal afetler, bireylerin yaşamlarında ciddi travmalara ve belirsizliklere yol açar. Küresel ölçekte yaşanan COVID-19 pandemisi ve ülkemizde 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremler, son yıllarda milyonlarca insanın psikolojik iyi oluşunu derinden etkilemiştir. Bu tür olaylar, bireylerin dünyaya ilişkin bilişsel şemalarını sarsarak uyum süreçlerini zorlar (Piaget, 1954, 1969). Pandemiyle birlikte ev dışındaki alanlar güvensiz hale gelirken, Kahramanmaraş merkezli depremlerle insanların en temel güvenli barınağı olan evler de bu bölgede yaşayanlar için güvenli olmaktan çıkmıştır. Hayatın olağan akışı dışında yaşanan bu durumların, insanın bütün duygusal ve bilişsel yapısını olumsuz etkilemesi kuvvetle muhtemeldir. Yaşamın kırılganlığı ve kontrol dışı olayların gerçekliği karşısında bireyler -Otto Rank'ın doğum travması teorisinde¹ ileri sürdüğü gibi- insanın ilk güvenli barınağının anne karnı olması sebebiyle yaşamı boyunca o ortamın yokluğunu hissedebilirler. Benzer şekilde, güven kaynağı olan evlerin yokluğu da derinden hissedilir. İnsanlık tarihinin mağaradan modern konutlara değin ürettiği güvenli alan olan evlerin bir anda güvensiz hale gelmesi, büyük bir belirsizliği beraberinde getirerek olumsuz duygu ve düşüncelere sebep olması kaçınılmazdır.

Evlerin bir anda güvensiz alanlara dönüşmesiyle ortaya çıkan bu yoğun belirsizlik, aslında insanlık tarihinde derin köklere sahiptir. Nitekim Bauman'a göre, cennetteki ağaç iynin ve kötünün bilgilerinin kaynağıdır. Âdem ve Havva meyveyi tatmadan önce çıplak olduklarını bilmiyorlardı. Ancak meyveyi yedikten sonra iynin ve kötünün varlığını, aralarındaki seçim gerekliliğini ve hata yapma ihtimalinin bulunduğunu keşfetmişlerdi; böylece bir belirsizlik hali ortaya çıkmıştı (Akt., Günerigök, 2019, 117-140). İnsanların evlerinden uzaklaşması Âdem ve Havva'nın uzun yıllardır yaşadığı cennetten ayrılarak yeryüzüne inmesine / gelmesine benzetilebilir. Muhtemelen o zaman için de benzer bir belirsizlik durumu yaşanmış olabilir. Bauman'ın da belirttiği gibi, 'belirsizlik' (Akt. Koyuncu, 2018, 26) insan yaşamının özünde mevcuttur ve belirsizlikten kaçınmak, insan yaşamındaki arayışların itici gücüdür. Din de dahil olmak üzere her türlü karmaşık mutluluk hayalinin temel

¹Rank, ana rahminde geçirilen konforlu bir dönemin sonrasında çaba ve gayret gerektiren doğum sonrası şartlara geçişin yeni doğan bebeğin üzerinde yarattığı korkunun, en sağlıklı bireylerin bile yaşamları boyunca sürekli mevcut olan birincil endişenin kökeni olduğunu ileri sürmektedir (Rank, 2020:25-48).

unsurlarından biri, belirsizlikten uzaklaşmaktır (Bauman, 2017, 157; a.mlf., 2011, 36; 2000, 242). Din, insanın yetersizliğini ve belirsizliği aşma eğiliminin kabulüdür; Tanrı, insan, tek tanrıcılık ve çok tanrıcılık gibi kavramlar belirsizlik üzerinden şekillenir (Günerigök, 2019, 117-140). Yaşanan afetler gibi uyum ve başa çıkma süreçlerinde dini inançların insanın psikolojik sağlığına kavuşmasına ve grup kimliği kazanmasına olan katkısı ve desteği yadsınamaz görünmektedir.

İnsanlık tarihi boyunca karşılaşılan hastalık, doğal afet ve ölüm gibi durumlar, bireyin zayıflığını, çaresizliğini ve acizliğini hayatın akışı içerisinde açıkça ortaya koyar. Bu tür zor zamanlarda bireyler, yaşananları kavrayabilmek, huzur bulabilmek ve manevi bir destek elde edebilmek için bir inanca sahip olmaya, yüce bir otoriteye başvurmaya ve kutsal olana yönelmeye motive olurlar (Demir - Kartopu, 2025, 26-41). Ayrıca birey, kendisi için endişe ettiği ve yatıştırmaya çalıştığı bu durumlarla ilgili kendi güvenliğini kazanmak için Tanrı'ya sığınabilmektedir (Freud, 2012, 22-25; Freud, 2016). Benzer şekilde, birey, mevcut yaşanan olaylara ve gelecekte olabilecek şeylere anlam yüklemek ve onları kontrol altında tutmak ister (Heider, 1958). Dinî inançlar bu gibi durumlarda, kategorize edilmiş anlam ve açıklama kalıpları sunarak yaşanan belirsizlikle başa çıkılmasında ve kontrolün yeniden sağlanmasında bireye destek olmaktadır (Hume, 1995).

Bireylerin yaşadığı bu afetlerin yol açtığı kontrol kaybı ve belirsizlik hissiyatı, psikolojik literatürde ‘belirsizliğe tahammülsüzlük’ kavramıyla derinlemesine incelenmektedir. Deprem ve salgın gibi doğal afetler, bireylerin yaşamlarında sürekli bir belirsizlik ve kontrol kaybı hissi yaratabilmektedir (Beck, 1992; Giddens, 1991). Bu belirsizlikler, kişilerde kaygı, stres ve psikolojik rahatsızlıklar gibi olumsuz sonuçlara yol açabilir (Carleton, 2016; Martin, 1999). Psikolojide ‘belirsizliğe tahammülsüzlük’ kavramı, bireylerin belirsiz veya öngörülemeyen durumları olumsuz, kabul edilemez ve stresli olarak algılama eğilimini ifade eder (Buhr - Dugas, 2006; Freeston vd., 1994). Bu durum, yaygın anksiyete bozukluğu, obsesif-kompulsif bozukluk, sosyal anksiyete ve depresyon gibi çeşitli psikopatolojilerle güçlü bir şekilde ilişkilendirilmektedir (Becker vd., 2013; Gentes - Ruscio, 2011; Holaway vd., 2006; Renjan vd., 2013). Belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyi yüksek olan bireyler, belirsiz durumları tehditkâr olarak değerlendirme eğilimindedirler ve bu da sürekli kaygı ve endişeye yol açar (Greco - Rogerson, 2001; Grupe - Nitschke, 2013).

Belirsizliklerin yol açtığı psikolojik zorluklarla başa çıkma ve kontrol ihtiyacı, Van den Bos ve Lind'in (2001, 2002, 2009) geliştirdiği "Belirsizlik Yönetimi Modeli"nde detaylandırılmıştır. Bu model, insanların kendi benliklerine veya içinde bulundukları duruma yönelik belirsizlik hissettiklerinde, sosyal gruplara yönelerek veya belirli inanç sistemlerine sarılarak bu belirsizliği azaltmaya çalıştıklarını öne sürer. Bu süreçte adalet, güven ve ait olma duyguları önemli bir rol oynar. Belirsizliği azaltma ihtiyacı, temel bir insan motivasyonu olarak kabul edilmektedir (Towler, 1984). Bu durum, bireylerin kendilerini güvende hissedebilecekleri, anlamlı ve öngörülebilir bir dünya görüşü arayışına itmektedir (Bammer - Smithson, 2012; Van den Bos - Bal, 2012).

Bireylerin belirsizlik yönetiminde sosyal gruplara yönelme eğilimi, sosyal psikolojide Hogg (2007, 2009) tarafından geliştirilen Belirsizlik-Kimlik Teorisinde daha da derinlemesine incelenmektedir. Bu teori, insanların kendilerine veya sosyal çevrelerine ilişkin belirsizlik hissettiklerinde, belirsizliği azaltmak için güçlü sosyal gruplara yönelme eğiliminde olduklarını belirtir. Dinî gruplar da bu bağlamda önemli bir rol oynar; din, bireylere anlam, aidiyet ve ortak bir dünya görüşü sunarak belirsizliği azaltabilir (Hogg vd., 2010). Bu çerçevede, tarihsel ve sosyolojik açıdan İbn Haldun'un 'asabiyet' kavramı da zorlu ve belirsiz koşullar altında kabilelerin veya toplumların bir araya gelerek güçlü bir dayanışma ve ortak kimlik oluşturma ihtiyacını ve bunun hayatta kalmadaki önemini vurgular (İbn Haldun, 1967). Bu durum, Hogg'un teorisiyle örtüşen bir perspektif sunar.

Tüm bu teorik çerçevelerin ortaya koyduğu üzere, din ve maneviyatın, bireylerin belirsizlik ve zorluklarla başa çıkmasında anahtar bir rol oynadığı açıktır. Din, bireylere bir dünya görüşü, anlam sistemi ve toplumsal destek sağlayarak belirsizliği azaltabilir (Koenig vd., 2001; Miller - Thoresen, 2003; Spilka vd., 2003). Bu tez kapsamında 'dindarlık', kişinin belirli bir dinin inanç ve ibadetlerini benimseme derecesi ve yaşantısı olarak ele alınırken; 'maneviyat', kişinin hayatına anlam ve amaç katan, aşkın bir boyuta yönelik kişisel inanç ve arayışlarını ifade eder. Dinî inançlar ve pratikler, özellikle kriz dönemlerinde bireylerin umut bulmasına, anlamlandırma yapmasına ve psikolojik iyi oluşlarını sürdürmesine yardımcı olabilir (Krause, 2004). Tezin temel değişkenlerinden olan 'Tanrı algısı' (Benson - Spilka, 1973; Exline vd., 2018) ve 'dinî yükleme' (Kartopu, 2012), bireyin karşılaştığı olayları Tanrı'nın

iradesine veya ilahi bir plana bağlaması anlamına gelir. Bu yüklemeler olumlu veya olumsuz olabilir ve bireyin psikolojik sağlığı üzerinde doğrudan etkileri bulunur.

Sonuç olarak, küresel ve yerel çapta yaşanan büyük krizler ve derin belirsizlikler, bireylerin ruh sağlığı üzerinde ciddi etkiler bırakmaktadır. Özellikle Kahramanmaraş merkezli depremler gibi yakın zamanda yaşanmış felaketlerin gölgesinde, bireylerin bu tür yüksek belirsizlik ortamlarında nasıl başa çıktıklarını anlamak, güncel ve acil bir araştırma ihtiyacı taşımaktadır. Bu bağlamda, belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyi ile Tanrı algısı, dinî yükleme ve dinî başa çıkma stratejilerinin ilişkisi ve bunların psikolojik iyi oluş üzerindeki yordayıcı rolü büyük önem taşımaktadır. Mevcut literatürde afet sonrası dini davranışlar ve inançlar üzerine küresel ölçekte çalışmalar bulunsa da (Koenig vd., 2001; Miller - Thoresen, 2003; Sibley - Bulbulia, 2012; Schjoedt, 2007; Inzlicht - Tullett, 2010; McIntosh vd., 1993; Sinding Bentzen, 2019; Shaw vd., 2005), Türkiye özelinde, yaşanan doğal afetlerin bireylerin dinî faktörleri ve psikolojik iyi oluşları üzerindeki ilişkisel etkilerini derinlemesine ele alan sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Dolayısıyla, bu tez çalışması, doğal afetler gibi yoğun belirsizlik içeren travmatik olayların yaşandığı bir dönemde, bireylerin psikolojik adaptasyon süreçlerinde dinî faktörlerin, özellikle de belirsizlikle başa çıkmada Tanrı algısı ve dini yüklemenin nasıl bir işlev gördüğünü anlamaya yönelik önemli bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Bu tez çalışmasının ana konusu, doğal afetler gibi yüksek belirsizlik içeren kriz durumlarında bireylerin belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyleri, Tanrı algıları ve dinî yükleme biçimlerinin psikolojik iyi oluşları üzerindeki etkilerini incelemektir. Özellikle Kahramanmaraş merkezli depremler gibi yıkıcı olayların ardından, bireylerin dinî inanç ve pratiklerle nasıl başa çıktıklarını, olayları nasıl anlamlandırdıklarını ve bu süreçte Tanrı algılarının nasıl değiştiğini ortaya koymak hedeflenmektedir. Araştırmanın temel amacı, yaşanan doğal afetin ardından bireylerin belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyleri ile Tanrı algıları, dinî yükleme biçimleri ve dinî başa çıkma stratejileri arasındaki ilişkileri belirlemek ve bu değişkenlerin psikolojik iyi oluş üzerindeki yordayıcı etkilerini ortaya çıkarmaktır.

Dinî inanç sistemleri; dünyada hangi amaçla bulunduğumuz, iyi ve kötüye dair yapmamız gerekenler, büyük sıkıntılarda nasıl bir tutum izlediğimiz, ölüm sonrası

hayat gibi bireyin günlük yaşamına dair hazır düşünce sistemlerini barındırır. Dinî inanç sistemlerinin, insan hayatındaki durumların belirsizliğinin ortadan kalkması ve normalleşmesine farklı boyutlarıyla çok önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir. Bu çalışma, Türkiye'de doğal afetlerin psikolojik etkileri ve dinî başa çıkma mekanizmaları üzerine yapılan araştırmalara önemli bir katkı sağlayacaktır. Dinî inançlar ve manevi değerler, travmatik dönemlerde bireylerin yaşamlarında yeni bir anlam ve amaç hissi geliştirmelerine ve bunun sonucunda umutlarını devam ettirmelerine sebep olabilir. Dolayısıyla, bu tez hem din psikolojisi alanına hem de afet psikolojisi literatürüne özgün veriler sunarak, afetzedelerin psikososyal desteklenmesi ve dinî danışmanlık hizmetlerinin geliştirilmesi açısından değerli bulgular sağlayacaktır.

Araştırmanın Kuramsal Temelleri

Bu tez çalışması, temelde üç ana kuramsal çerçeve üzerine inşa edilmiştir:

Belirsizlik-Kimlik Teorisi: Bu teoriye göre, bireyler kendileri ve çevreleri hakkında belirsizlik yaşadıklarında, bu belirsizliği azaltmak için güçlü sosyal gruplara yönelirler. Gruplar bireye hem kendini hem de iç grup üyelerini tanımlama olanağı sağlar ve dış grup üyelerinden ayrılmasına yardımcı olur. Dinî gruplar, bireylere net bir kimlik, anlam sistemi ve dünya görüşü sunarak belirsizliği yönetmede etkili bir araç olabilir. Bu teori, afet gibi belirsizliği artıran durumlarda dinî gruplara yönelmenin psikolojik bir ihtiyaç olduğunu açıklar (Hogg, 2007, 2009, 221-224).

Yükleme (Atıf) Teorisi: Yükleme teorisi (Atıf teorisi), bireylerin olayların ve davranışların nedenlerini açıklama süreçlerinde kullandıkları kalıplarla ilgilenen sosyal psikolojinin önemli bir teorisidir. Nedensel atıfların teorisi, Heider (1958) ile başlar. Heider'a göre insanların iki güçlü motivasyonu vardır: Dünyayı tutarlı bir şekilde anlama ve çevreyi kontrol etme isteği. Bu ihtiyaçlar nedeniyle, insanlar başkalarının nasıl davranacaklarına dair önceden tahminlerde bulunmak isterler (Heider, 1958). Özellikle kontrol kaybı yaşanan afet durumlarında, bireyler olayların nedenini kendilerine (içsel yükleme), başkalarına veya durumsal faktörlere (dışsal yükleme) ya da Tanrı'ya/ilahi bir güce (dinî yükleme) atfedebilirler. Bu yüklemelerin türü, bireyin olayla başa çıkma biçimini ve psikolojik tepkilerini etkiler.

Anlam Arayışı/İstemi Teorisi: Frankl, 1940'larda Nazi toplama kamplarında hayatta kaldıktan sonra bireylerin zorluklara ve ıstıraba dayanabilecekleri anlam ve

amaç arayışı içinde olduğu Anlam Arayışı/İstemi teorisini geliştirdi. Bu teori, insan hayatındaki en temel güdünün anlam istemi olduğunu ileri sürmektedir. Özellikle travmatik ve anlamsız görünen olaylar karşısında bireylerin, bu deneyimlere bir anlam atfetme çabası psikolojik iyileşme için kritik öneme sahiptir. Dinî inanç sistemleri, bu anlam arayışına güçlü bir çerçeve ve amaç sunabilir (Frankl, 1984, 2021).

Bu kuramsal temeller, bireylerin belirsizlik ve kriz durumlarında yaşadıkları psikolojik süreçleri, bu süreçlerde dinî inançların rolünü ve olaylara atfettikleri anlamları çok boyutlu bir şekilde analiz etmeye olanak tanımaktadır.

Konu ile İlgili Literatür (Yıllara Göre Sıralanmış)

Bu tez çalışmasının kapsamına giren belirsizlik, kaygı, dinî inançlar ve başa çıkma stratejileri konularında daha önce yapılmış araştırmalar, aşağıda kronolojik olarak özetlenerek sunulmuştur:

Benson ve Spilka (1973), "Tanrı İmgesi ve Uyum Arasındaki İlişki" başlıklı makalelerinde, bireylerin Tanrı'yı nasıl algıladıklarının (örneğin, şefkatli, yargılayıcı, mesafeli vb.) psikolojik uyumları ve iyi oluşları üzerindeki yordayıcı etkilerini araştırmışlardır. Çalışma, bireylerin zihnindeki Tanrı imgesinin, onların yaşam olaylarına verdikleri tepkileri, başa çıkma stratejilerini ve genel ruh sağlıklarını önemli ölçüde etkilediğini vurgulamıştır. Özellikle, sevgi dolu ve destekleyici bir Tanrı imgesine sahip olan bireylerin, daha yüksek psikolojik uyum ve daha az kaygı sergilediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Spilka ve Schmidt (1983), "Tanrı'nın Psikolojik Kontrolü Problemi" başlıklı makalelerinde, insanların yaşam olayları üzerindeki kontrol algılarının dinî inançlarla nasıl şekillendiğini incelemişlerdir. Çalışma, bireylerin kişisel kontrolü kaybettiklerini hissettiklerinde, kontrolü Tanrı'ya atfederek veya Tanrı'nın her şeyin üzerinde bir planı olduğuna inanarak psikolojik dengeyi yeniden sağlama eğiliminde olduklarını vurgulamıştır. Yazarlar, bu tür dinî kontrol atıflarının, bireylerin belirsizlik ve çaresizlik karşısında duydukları kaygıyı azaltmada önemli bir rol oynayabileceğini belirtmişlerdir.

Pargament (1997), "Din Psikolojisi ve Başa Çıkma: Teori, Araştırma, Uygulama" başlıklı kapsamlı eserinde, dinî başa çıkmayı, "kutsal olanla bağlantılı olanları içeren, anlamı korumak veya yeniden yapılandırmak, kontrolü sürdürmek

veya elde etmek ve benlik, başkaları ve kutsal olanla yakınlık geliştirmek için kullanılan bilişsel, davranışsal ve duygusal yollar" olarak tanımlamıştır. Pargament, yaşamın stresli olayları karşısında bireylerin başvurduğu çeşitli dinî başa çıkma yöntemlerini pozitif ve negatif dinî başa çıkma olarak kategorize etmiştir. Pozitif dinî başa çıkma (örneğin, Tanrı ile iş birliği yapma, dinî destek arama, dinî bağışlama) genellikle daha iyi psikolojik uyum ve iyilik hâli ile ilişkilendirilirken; negatif dinî başa çıkma (örneğin, Tanrı'yı sorgulama, ilahi cezalandırma algısı, dinî şüpheler) daha yüksek düzeyde stres, kaygı ve depresyon ile ilişkilendirilmiştir. Bu çalışma, dinin bireyin zorluklarla başa çıkma sürecindeki karmaşık ve çok yönlü rolünü anlamak için temel bir referans noktası sunmaktadır.

Sarı (2007), "Sürekli Kaygının Yordayıcıları Olarak Belirsizliğe Tahammülsüzlük, Endişe ile İlgili İnançlar ve Kontrol Odağının İncelenmesi" başlıklı çalışmada, yapılan regresyon analizleri sonucunda belirsizliğe tahammülsüzlüğün sürekli kaygının en belirgin yordayıcısı olduğunu saptamıştır. Ayrıca, endişe ile ilgili olumsuz yargıların, kişisel kontrol eksikliğinin ve belirsizlikle ilgili olumsuz öz değerlendirmelerin, kaygının çözümleme ve motivasyon kaynağı olduğuna dair inancın sürekli kaygının belirleyicileri arasında yer aldığı belirtilmiştir. Çalışmada, kaygı düzeyi yükseldikçe endişe ile ilgili olumlu inançlar ve olumsuz yargıların anlamlı şekilde arttığı gözlemlenmiştir. Cinsiyet açısından ise kadınların belirsizliği daha fazla stresli ve olumsuz bir şekilde değerlendirdiği tespit edilmiştir.

Hogg ve arkadaşları (2010), "Belirsizlik Karşısında Din: Dindarlığın Belirsizlik-Kimlik Teorisiyle Açıklanması" başlıklı çalışmalarında dinleri sosyal gruplar olarak nitelendirmekte ve dindarlığı, kişinin bir dinle özdeşleşmesi, onun ideolojisini veya dünya görüşünü savunması ve onun normatif pratiklerine uyma derecesi olarak tanımlamaktadır. Araştırma, dinlerin kişisel belirsizlik duygularını azaltma işlevlerine sahip olduğunu ileri sürmektedir. Belirsizlik-Kimlik Kuramı'na göre, insanlar kendileri hakkında veya benliklerine yansıyan belirsizlik duygularını azaltmaya motive olmuşlardır; gruplarla özdeşleşmek ise belirsizliği azaltmanın en etkili yoludur. Tüm grupların, günlük hayatla ilgili inanç sistemleri ve normatif önerileri bulunmaktadır (Hogg vd., 2010, 72-83).

Çardak (2012), kendisinin geliştirdiği "Affedicilik Eğilimini Arttırmaya Yönelik Psiko-Eğitim Programının", üniversite öğrencilerinin öfke kontrolü, sürekli kaygı,

belirsizliğe tahammülsüzlük ve psikolojik iyi oluş üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bağımlı değişkenlerin tek tek değerlendirilmesi sonucu gruplar arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, affedicilik eğilimindeki artışın belirsizliğe tahammülsüzlük, psikolojik refah, öfke yönetimi ve sürekli kaygı üzerindeki etkisi ile ilgili mevcut literatür çerçevesinde yorumlanmıştır.

Kartopu (2012), "Kaygının Kader Algıları ile İlişkisi" başlıklı çalışmada, kaygının kader algılarıyla olan bağlantısını araştırmıştır. Çalışmanın temel araştırma sorusu, kader algılarına bağlı olarak kaygı düzeyinin farklılık gösterip göstermediğini belirlemektir. Ayrıca sosyo-demografik değişkenlere göre örnekleme kaygı düzeylerinin farklılık gösterip göstermediği, sosyo-demografik değişkenlere bağlı olarak örnekleme kader algısında farklılaşma olup olmadığı ve kader algısına göre kaygı düzeyinin nasıl bir değişiklik olduğu sorularına cevap aranmıştır. Ulaşılan bulgulara göre, kişinin kader inancının, kader algısının ve olayları anlamada kadere atıf kullanım biçiminin kaygı düzeyini etkileyen önemli faktörler olduğu sonucuna varılmıştır.

Öztürk (2013), "İntihar Olasılığı ile Aile İşlevselliği Arasındaki İlişkide Belirsizliğe Tahammülsüzlük ve Bilişsel Esnekliğin Rolü"nü incelemiştir. Araştırma sonuçları, intihar olasılığı, aile işlevselliği, bilişsel esneklik ve belirsizliğe tahammülsüzlük gibi temel değişkenlerin birbirleriyle bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. İntihar olasılığını anlamak amacıyla yürütülen regresyon analizinin sonuçlarına göre, sosyo-demografik faktörlerden gelir düzeyi; aile işlevselliğinin bileşenleri olarak genel işlevler, roller ve gerekli ilgi gösterme; bilişsel esneklik ile ilgili unsurlar olan kontrol; belirsizliğe tahammülsüzlük unsurları arasında belirsizlikle ilgili olumsuz benlik değerlendirmeleri, intiharın muhtemel etkileyen değişkenleri arasında yer alan unsurlar olarak belirlenmiştir.

Sarıçam (2014), "Üniversite Öğrencilerinin Belirsizliğe Tahammülsüzlük Düzeyleri ile Mutluluk Düzeyleri Arasındaki İlişkiyi" araştıran çalışmada, üniversite öğrencilerinin geleceğe yönelik kaygı düzeylerinin yüksek çıkmasına rağmen, mutluluk düzeylerinin düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Araştırmada, belirsizliğe tahammülsüzlük ile mutluluk arasında olumsuz bir ilişki olduğu ve özellikle gelecek kaygısının bu etkiyi belirgin şekilde artırdığı gözlemlenmiştir.

Erdoğan (2015), "Tanrı algısı, dinî yönelim biçimleri ve dindarlığın psikolojik dayanıklılıkla ilişkisini" ele alan araştırmasının sonucunda, bireysel inanç düzeyi, sevgi merkezli Tanrı algısı ve içsel dinî eğilimin, psikolojik dayanıklılık ile olumlu bir bağlantı gösterdiğini saptamıştır. Diğer yandan, dışsal, sorgulayıcı ve katı kuralcı dinî eğilimlerin psikolojik dayanıklılıkla belirgin bir ilişki sergilemediği görülmüştür. İlahiyat öğrencilerinin sevgi merkezli Tanrı algıları, bireysel inanç düzeyleri ve katı kuralcı dinî eğilim seviyesi, eğitim öğrencilerine kıyasla anlamlı derecede yüksek bulunmuştur. Cinsiyet açısından bakıldığında, erkeklerin psikolojik dayanıklılığının kadınlardan daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Sezen (2015), "Din, Benlik ve Belirsizlik" adlı çalışmasında, dinî tutumlar ve benliğin, belirsizliğe tahammülsüzlük üzerindeki etkilerini incelemiştir. Araştırmanın temel hipotezi, dinin belirsizliği azaltıcı işlevinden dolayı, insanların dinî tutum düzeyleri yükseldikçe belirsizlikten kaçınma ve tahammülsüzlük düzeylerinin düşme eğilimi göstermesi yönündeydi. Ancak çalışmanın sonuçlarına bakıldığında, dinî tutum düzeyleri yüksek olanların belirsizliğe tahammülsüzlüğünün de yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu durum, belirsizliğe tahammülsüzlüğü yüksek bireylerin, sahip oldukları dinî inançlar aracılığıyla bu durumla başa çıkmaya çalıştıklarını düşündürmektedir; çünkü din, içeriği ve işlevleriyle belirsizlikle başa çıkmada etkili bir yol göstermektedir. Bireyin tutarlılık arayışıyla belirsizlikten kaçınma arzusu da birbiriyle ilişkili görülmektedir. Kişi, sahip olduğu bilgi ve tecrübelerle çelişkiye düşebilecek durumlardan kaçınma yolunu seçmektedir. Bilinç düzeyinde zihinsel inşaa süreci, belirli kalıp yargılar ve bilişsel şemalarla meydana gelirken, bu yapılara uygun içerik ve işlevleri seçmek, zihnin dengesini korumasına yardımcı olmaktadır. Nihai olarak bu eğilimler, bir süre sonra zihinsel bir yatkınlığın yanı sıra bir kişilik özelliği halini almaktadır.

Küçükkömürler (2017), "Belirsizliğin Psikolojik Etkileri" adlı çalışmasında, belirsizliğin psikolojik boyutlarını tanıtmak ve Türkiye'ye özgü belirsizlik hallerini incelemek üzere çalışmalar yapmıştır. Belirsizliği azaltma eğilimleri literatürde temel bir eğilim olarak nitelendirilmiştir. Bu nedenle, belirsizlikle ilgili tepkiler farklı teoriler çerçevesinde ele alınmıştır. Literatürde belirsizliğin etkileri negatif (örneğin, kaygı ve depresif ruh hali) ve pozitif (örneğin, heyecan) duygusal değişkenlerle ilişkilendirilmiştir. Ayrıca, bilişsel grup oluşturma eğilimi ve davranışlara yansiyabilecek önyargı unsurları da incelenmiştir. Bu kapsamda, ülkemizde yaygın

olarak kullanılan belirsizliği azaltma tekniklerinin bazı durumlarda işlevselliğini yitirebildiği vurgulanmıştır. Türkiye'ye özgü belirsizliği azaltma teknikleri olarak (a) olumlu belirsizliklerin deneyimlenmesi ile belirsizliğin yönetilebilir bir olgu olarak kavranması, (b) belirsizlik durumlarında net bilgilerin sağlanması ve (c) belirsizlik yönetiminin potansiyel bir sonucu olan gruplar arası çatışmalar göz önünde bulundurularak barışçıl diyalogların oluşturulması önerilmektedir.

Bala (2021), "Deprem Yaşayan Bireylerde Dinî Başa Çıkma (Van Depremi Örneği)" adlı araştırmasında, karşılaşılan zorluklarla başa çıkmada dinin bireye sunduğu destek, depremin anlamlandırılması ve atıf süreçlerindeki olumlu/olumsuz dinî açıklamaların başa çıkma üzerindeki etkisini incelemiştir. Elde edilen bulgular, zorluklarla mücadelede dinin bireye yardım sağladığını ve depremi anlamlandırma ile yükleme süreçlerinde olumlu dinî başa çıkma yöntemlerinin daha sık gözlemlendiğini göstermektedir.

şekerci (2021), "Koronavirüs Pandemisinde Belirsizliğe Tahammülsüzlük, Kaygı, Stresin Bilişsel Değerlendirmesi ve Psikolojik Sağamlık" adlı çalışmasının ana amacını, pandeminin ruh sağlığı üzerindeki etkilerini incelemek olarak belirlemiştir. Araştırma bulguları, katılımcıların büyük bir kısmının pandemi süresince hissettikleri tehdidi ve yaşadıkları kaygıyı yüksek düzeyde değerlendirdiklerini ortaya koymaktadır. Belirsizliğe tahammülsüzlük, tehditkâr değerlendirme, öznel kaygı, psikolojik sağamlık, diğerlerinin kontrolünü değerlendirme, meydan okuma değerlendirmesi ve kontrol dışı değerlendirme ile ilişkilendirilmiştir.

Avcı (2023), "Doğal Afetlerde Dinî Yükleme ve Dinî Başa Çıkma Üzerine Nitel Bir Araştırma (Manavgat Yangını Örneği)" başlıklı çalışmasında, 2021 yılında meydana gelen orman yangınlarının ortaya çıkardığı zorluklar ve bu süreçte rol oynayan dinî atıf ve başa çıkma stratejilerini anlamayı amaçlamıştır. Araştırma sonuçları, yangın sırasında afetzedelerin çok, inkâr, panik, korku ve endişe gibi dinî başa çıkma tepkilerine yanı sıra Allah'a yönelme, dua etme, kelime-i şehadet getirme ve aile üyeleriyle helalleşme gibi dinî başa çıkma yöntemlerine başvurduğunu göstermektedir.

2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Belirsizlik ve Belirsizliğe Tahammülsüzlük Kavramları ile Kuramsal Temelleri

Belirsizlik, herhangi bir durumu kontrol edememekten meydana gelen yetersizlik duygusu veya yaşantıdaki olayların anlamını açıklamadaki yetersizlikten meydana gelen bilişsel bir durum olarak tanımlanmaktadır (Crigger, 1996:37-47). Sosyal yaşamında bilişsel olarak bir idrak oluşturmaya destek olacak yeterli ipuçları edinemediğinde birey, tanımlama yapamamakta ve kontrol duygusunu edinmemektedir. Belirsizliğin kişinin karşılaşmış olduğu bir durumla alakalı geçmiş yaşamı süresinde edindiği bilgi şemalarının yetersiz gelmesi ve kontrolünü yitirme düşüncesiyle beraber ortaya çıkan bu karmaşıklık ve yetersizlik duygusu şüphesiz kaygıyı da bununla beraber getirmektedir. Kuracağı ilişkilerde diğerine yönelik nasıl tavır alacağı, nasıl davranması gerektiği onlarla alakalı beklenti ve tahminleri neler olacak bu soruları zihninde netleştirememekten meydana gelen bir kaygı ortaya çıkabilmektedir. Bu durum ya da olay kişiden kişiye göre değişen bir düzeyde algılanması sonucunda algıdaki bireysel farklılıklar belirsizlik konusunda öne çıkmaktadır (Sezen, 2015).

Belirsizlik algısı değişik şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Hakkında bilgi eksikliği hissettiğimiz olaylar, tahmin edilemeyen bulgular, anlaşılır olmayan açıklamalar, hayatı test edememe, süregiden durumdaki farklılıklar olarak belirtilmiştir (Mishel, 1988, 225-232; a.mlf., 1990, 256-262; Small - Graydon, 1993, 293). Belirsizliğin bireyin algısında meydana geldiğini dikkate alırsak algılayan açısından durum-olay yahut ilişkili olduğu kişileri bilişsel olarak iyi mi tanımladığı-değerlendirdiği mühim hale gelmektedir. Herhangi bir durum bazıları için bir belirsizlik ifade etmesi, bireyin bunu idrak etme ve değerlendirme biçimini yansıtmaktadır. Sonuç olarak da bazı insanlar için belirsizliğin hissedildiği seviye ve verdikleri tepkiler farklılaşmaktadır. Çoğu vakit belirsizlikle yükselen bir endişe duygu durumu değişik düzeylerde seyredebilir. Tanımda altı çizilen ifadelerle dikkat edildiğinde ‘kontrol edememe’ ve ‘yetersizlik duygusu’ bu iki kavramın belirsizliğin oluşumunda önemi görülmektedir. Birey için herhangi bir durum bilişsel düzeyde test edememenin niçin olduğu yetersizlik duygusu belirsizliğin algıdaki tetikleyici faktörlerini bizlere göstermektedir.

Bireylerin çevreleri üzerindeki kontrol eğilimlerini sosyal algı bağlamında Fritz Heider'in Atıf teorisi aracılığıyla daha iyi kavrayabiliyoruz. Heider, insanların iki ana ihtiyacı karşılama amacıyla atıflarda (yüklemelerde) bulunduğunu savunmaktadır. Bunlardan birincisi çevreyi tutarlı ve dengeli anlamlandırma yöneliminde olmak, ikincisi ise çevreleri üzerinde öngörü ve yüklemelerle kontrole sahip olmaya meyilli olmaktır (Akt., Kağıtçıbaşı, 1998, 228). Bu iki temel ihtiyacı karşılama, çevremizdeki insanların nasıl davranacaklarını önceden tahmin etmemize yardımcı olur. Bu durum, dünyayı daha tutarlı ve test edilebilir bir şekilde algılamamıza olanak sağlar. Aksi takdirde, her şey bizim için bir belirsizlik kaynağı haline gelebilir. Zira birçok depresyon vakasında, birey, çevresinde gerçekleşenleri kestirememenin neden olduğu belirsizlik hissi ile baş başa kalmaktadır (Yaparel, 1994, 275-299).

Bir bireyin tutarlı ve dengeli bir dünya görüşüne sahip olması, kişinin bilişsel yapısıyla uyum içinde çevresindeki olaylar veya durumlarla ilgili geliştirdiği nedensel açıklamaları ifade eder. Sosyal ortamda meydana gelen olayları, bireyin belirli bir denge ve tutarlılık çerçevesinde kendi bilişsel yapısına göre açıklama arzusu, temel bir zihinsel gereksinimi karşılamaktadır. Üretilen açıklamalar sayesinde toplumsal çevre, birey için belirli bir anlam kazanır; anlaşılmadığı için oluşan belirsizlik ve tutarsızlık durumlarından uzaklaşılır. Karışık ve kaotik bir çevre yerine, düzene sahip, tutarlı bir zihinsel temsil ortaya çıkar. Birey, içsel ya da dışsal atıflardan birini kendi için uygun bulduğunda, ilgili durumları açıklayabilmenin zihinsel huzurunu elde eder. Bireyin sosyal algı konusuyla, toplumsal çevreyi algılama şekilleri dikkate alındığında; birey, fizyolojik ve sosyal çevresini belli bir tutarlılık ve denge içinde anlamlandırmakta ve bu anlamlandırma sayesinde yetersizlik hissinden uzaklaşarak kontrol duygusunu ve güven hissini kazanır (Sezen, 2015). Sonuç olarak, zihnin doğal bir eğilimi olan denge ve tutarlılık durumu gerçekleşmiş olur.

Belirsizliğe Tahammülsüzlük kavramı, "belirsizliğin yol açtığı ve onun sonuçlarıyla ilgili olumsuz inançların tetiklediği eğilimsel bir karakter" şeklinde tanımlanmaktadır. Belirsizliğe karşı duyulan tahammülsüzlük, bireyin gelecekteki olumsuz olayların olasılığından bağımsız olarak meydana gelme ihtimalini kabul edilemez görme eğilimi şeklinde ifade edilmektedir (Dugas vd., 2001, 551-558). Literatürde belirsizlik, geleceğin belirsiz olma durumu (Sarıçam vd., 2014), yaşanan olaylara anlam atfetme konusundaki yetersizlikten kaynaklanan bilişsel bir durum (Crigger, 1996, 37-47) olarak açıklanmaktadır. Belirsizliğe tahammülsüzlüğü olan

bireyler, belirsiz koşullara karşı duygusal, düşünsel veya davranışsal olarak olumsuz tepkiler vermektedir (Buhr - Dugas, 2002, 931-945).

Belirsizlik durumları, bireylerde gerginlik ve kaygı yaratabilir. Belirsizlikle karşılaştığında; endişe, kaygı, korku gibi duygular ortaya çıkabilir ve bunların bireyi olumsuz yönde etkilediği ifade edilebilir (Bayram vd., 2021, 98-120). Bu etkenlerle birlikte birey, belirsizlik durumu ile ilgili olarak tehdit algısı geliştirebilir. Belirsizliğin tehlike olarak görülmesi, tahammülsüzlük kavramıyla bağdaştırılarak incelenmektedir (Budner, 1962, 29-50). Hofstede (2001), belirsizlikle karşılaşıldığında bireylerin duyduğu huzursuzluk halini, belirsizlik karşısındaki tahammülsüzlük olarak tanımlamıştır. Berger (2013), belirsizliğe karşı tahammülsüzlüğü, düşük olasılığına rağmen olumsuz gelişmelerin yaşanabileceğini kabul etmenin güçlüğü olarak belirtmiştir. Belirli bir duruma bilişsel, duygusal ve davranışsal olarak olumsuz tepki verme eğilimi, Buhr ve Dugas tarafından belirsizliğe tahammülsüzlük olarak tanımlanmıştır (Buhr - Dugas, 2002, 931-945). Belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyi yüksek olan insanlar, benzer sonuçlara sahip belirsiz bir durumu sıkıntı verici ve kabul edilemez olarak görürler, ancak daha düşük tahammülsüzlük düzeyi olan insanlar bu durumu daha az rahatsız edici görürler (Öztürk, 2013). Belirsizliğe karşı yüksek tahammülsüzlük sergileyen bireylerin belirsizliği tehditkâr bir şekilde değerlendirmesine neden olan unsurlar, onların bilişsel bakış açılarıdır (Dugas vd., 2005:329-343).

Belirsizliğe karşı tahammülsüzlük düzeyi yüksek bireyler, belirsizlik durumlarını daha olumsuz ve tehditkâr bir şekilde algılama eğilimindedir (Buhr - Dugas, 2002, 931-945). Bu bilişsel perspektif, bireylerde kaygı yaratabilir. Bir olaya dair endişe duyan bireyler, o durumla ilgili olası tüm sonuçları tahmin etmeye çalışırken, bu sonuçlar için önlem almaya çaba gösterirler ve bu durum, zihinsel açıdan yıpratıcı bir çaba içine girmelerine yol açabilir (Ryzewicz, 2008). Buradan hareketle, belirsizliğe tahammülsüzlük bireylerde stres oluşturmakta ve yaşam kalitelerini düşürmekte olduğu söylenebilir (Barahmand - Haji, 2014, 1335-1344). Buhr ve Dugas, belirsizlik toleransı düşük olan kişilerin belirsizliği; stresli, rahatsız edici ve harekete geçme konusunda yetersizlik duygusu yaratan, olumsuz ve kaçınılması gereken haksız bir durum olarak algıladıklarını belirtmişlerdir (Buhr - Dugas, 2002, 931-945). Sonuç olarak birey belirsizlik durumlarından rahatsız olmakta ve bununla başa çıkmaya çalışmaktadır.

2.1.1. Belirsizlik Kimlik Kuramı

Belirsizlik-kimlik teorisi, öz-belirsizlik hislerinin insanları belirsizliklerini azaltmak için gruplarla özdeşleşmeye nasıl motive ettiğinin bir açıklamasıdır. Öz-belirsizlik, grup kimliğiyle çok etkili bir şekilde azaltılabilir çünkü bir grup üyesi olarak öz-kategorizasyon süreci, öz-benliğin kişinin ne düşünmesi, hissetmesi ve yapması gerektiğini ve diğerlerinin sizi nasıl algılayacağını ve sizinle nasıl etkileşime gireceğini tanımlayan ve öngören bir grup prototipi tarafından yönetilecek şekilde dönüştürür. Ayrıca, diğer grup üyeleri tarafından öz-benliğin rızaya dayalı olarak doğrulanmasını sağlar. Grup kimliği, dünyayı insanların kim olduklarını, ne düşünmeleri, hissetmeleri ve yapmaları gerektiğini ve diğerleriyle etkileşimin nasıl ilerleyeceğini bildikleri daha öngörülebilir bir yer haline getirebilir. Ancak, bazı gruplar, özellikle yüksek varlık grupları, belirsizliği azaltmada onları diğerlerinden daha iyi yapan özelliklere sahiptir. Belirsizlik-kimlik teorisi, sosyal etki, normlar, azınlık etkisi, bölünmeler, liderlik süreçleri, aşırılıkçılık ve ideolojik ortodoksi dahil olmak üzere bir dizi grup olgusunun açıklanmasıyla doğrudan ilişkilidir (Hogg, 2012, 62-80).

Sosyal gruplar insan deneyimine nüfuz eder. Dil ve sembolik iletişim, normlar ve kültür, toplum ve yönetim, emtialar ve inşa edilmiş çevre – hepsi gruplar tarafından üretilir ve yapılandırılır ve grupları düzenler ve hizmet eder. En yakın kişilerarası ve romantik ilişkilerimiz bile grup üyeliği tarafından şekillendirilir ve bağlamlandırılır. Etnik köken, din, ulus, organizasyon, çalışma ekibi, spor kulübü, aile – bunların hepsi gruptur. Boyut, dağılım, ayırt edicilik, içyapı, uzun ömürlülük, amaç, grup olma ve tabii ki ne yaptıkları bakımından farklılık gösterirler; ancak hepsi temel bir özelliği paylaşırlar – üyelerine kim oldukları, ne düşünmeleri ve yapmaları gerektiği ve başkalarının onları nasıl algılayıp davranacakları konusunda bir his verirler. Gruplar insanlara bir sosyal kimlik sağlar – kişinin kim olduğu ve sosyal dünyada nasıl yer aldığına dair paylaşılan bir değerlendirme ve tanım ortaya konar (Hogg, 2012, 62-80).

Belirsizlik Kimliği teorisine göre, bireyler belirsizliği azaltmak maksadıyla grup bağlılıkları oluştururlar (Hogg, 2009; Hogg - Abrams, 1993, 173-190). Gruplar, bireylere hem kendi kimliklerini ve iç grup üyelerini tanımlama hem de dış grup üyelerinden ayırt etme imkânı sunar (Hogg, 2009). Sosyal psikologlar insanların nasıl ve neden gruplara katıldıkları ve özdeşleştikleri konusunda birçok farklı açıklamalar

ortaya koymuşlardır (Hogg, vd., 2008). Sosyal kimlik teorisi tarafından çerçevesi çizilen belirsizlik-kimlik teorisinin anahtar ilkeleri, belirsizlik duygularının, özellikle kim olduğumuz ve nasıl davranmamız gerektiği ile ilgili, itici ve belirsizliği azaltmaya motive edici olduğudur. Bir grup üyesi olarak öz-sınıflandırma sürecinin öz-kavramsal (kişinin kendi kimliği, değeri, yetenekleri, değer yargıları, amaçları vb.) belirsizliği azalttığı çünkü bunun kişinin kim olduğu ve nasıl davranması gerektiği ile ilgili tanımlama ve yönlendirmelerde bulunan üzerinde anlaşılmış geçerli bir grup prototipi sağlamaktadır. Belirsizliği azaltma mekanizması benliğin (self) ve diğerlerinin prototipleri tanımlayan ilişkili grup açısından sosyal olarak sınıflandırılmasıdır. Prototipi tanımlama süreci ise diğer insanların göreceli olarak tahmin edilebilir olduğu ve neyi hissetmemiz, neye inanmamız ve ne yapmamız gerektiği ile ilgili sosyal bir kalıp sağlama sürecidir (Hohman - Hogg, 2012).

Belirsizlik-kimlik kuramına göre, insanlar kendileri hakkında ya da benliklerine yansıyan belirsizlik duygularını azaltmaya güdülenirler. Gruplarla özdeşleşmek, özellikle yüksek derecede sınırları kesin çizgilerle belirlenmiş gruplarla, belirsizliği azaltmanın en etkili yoludur. Tüm gruplar günlük hayatla ilgili inanç sistemleri ve normatif buyruklar sağlarlar. Bir sosyal grup olarak dinler de varoluşun doğası, kutsal varlıklar ile ilişkili ritüel ve seremoniler geliştirerek yaşamla ilgili tüm alanlar hakkında bir düzenleme ve kontrol sağlamayı amaçlarlar. Özellikle günümüz belirsizlik zamanlarında kişilerin yaşamını kapsayan ahlaki emir ve kurallar sağlayan gruplar birçokları için çekiciliğini korumaktadır. Bu şekilde din, kişinin yaşadığı belirsizlik duygusunu azaltıcı işleviyle dikkatleri üzerine çekmektedir. Bu bakış açısıyla paralel olarak dindarlık, kişinin dinle özdeşleşme, onun ideolojisini veya dünya görüşünü onaylama ve onun normatif pratiklerine uyum düzeyi/derecesi olarak nitelendirilmektedir. Bu sayede dinlerin kişinin öz-belirsizlik duygularını azaltmaya yönelik niteliklere sahip olduğunu söylenebilir (Hogg, 2012, 62-80).

Dinlerin sosyal gruplar olarak işlevlerini onların organize olmaları ve esnek ya da katı olmalarına göre farklı etkilerde bulunmaktadırlar. Dinlerin katı ya da esnek oluşları yanında sosyal gruplar olarak etkilerini biçimlendirirken aynı zamanda dinin üyelerinin özdeşleşme düzeylerinin de farklılık gösterebileceğini göz önüne almak gerekir. Aslında dinlerin bir yandan toleransı artırırken diğer yandan sınırlı toleransı göstermeleri onların bir paradoksu olarak görmek mümkün olsa da dinin etkilerini asıl belirleyici olanın kişilerin özdeşleşme düzeyleri olduğu söylenebilir (Hogg vd., 2010).

Bu kurama göre ölüm sonrası olacaklar hakkındaki belirsizlikler grup özdeşleşmesi/kimliğini motive etmektedir. Belirsizlik-Kimlik Kuramı, insanların kim oldukları ve nasıl davranmaları gerektiği hakkındaki belirsizliği azaltmak için gruplarla özdeşleştiklerini ileri sürer. Özellikle ölümün belirgin gerçekliği kişide bir kaos duygusu ve varoluşsal belirsizlik yaratmaktadır. Bu durumla başa çıkmada grupların sağladığı faydalardan dolayı kişinin kimlik duygusuyla gruplara bağlanması anlaşılabilir bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hogg, Belirsizlik-Kimlik Teorisinin gelişimini, kavramlarını ve sosyal ilişkisini, sosyal kimlik süreçlerinin ve olgularının insanların kendileri hakkındaki belirsizliği azaltma ihtiyacından temel olarak nasıl motive edildiğinin bir açıklaması olarak tanımlamaktadır. Teorinin üç temel varsayımı vardır: a) insanlar kendileriyle ilgili veya kendileri hakkındaki belirsizlik duygularını azaltmaya motive olurlar; b) bir grupla özdeşleşmek, öz belirsizliği azaltır çünkü grubun nitelikleri, kişinin nasıl davranması ve başkaları tarafından nasıl muamele görmesi gerektiğini açıklayan ve öngören bir prototip olarak bilişsel olarak içselleştirilir ve kişinin prototipi, diğer grup üyeleri tarafından rızaya dayalı olarak doğrulanır; c) belirgin ve açıkça tanımlanmış olan son derece belirleyici gruplar, öz belirsizliği azaltmada en etkilidir (Hogg, 2007a, 69-126).

Sosyal çekicilik, kişinin kendisini ve diğerlerini aynı grubun üyeleri olarak kategorize etmesine dayanan etkileyici durum- grup oluşumu bir hoşlanma değil, kendinî kategorize etme meselesidir (Hogg, 1993, 85-111). Sosyal Kimlikler konusunda Hogg ve Abrams, özsaygının sosyal kimlik süreçlerindeki motivasyonel rolünü açıklığa kavuşturmak için çalışmalar yaptığında; daha önce yazılmış olanı açığa çıkarmak ve resmileştirmek ile verilerin gerçekte ne gösterdiğini sistemleştirmeyi amaç edinmişlerdi. Özsaygı hipotezi terimini ortaya atmoşlar ve iki sonuç arasında ayırım yaptıklarında: düşük özsaygı grup kimliğini motive eder ve grup kimliği özsaygıyı yükseltir, sonucunu bulmuşlardır. Kanıtların genellikle ikinci sonucu desteklediğini ancak ilk sonucu desteklemediğini bulgusuna varmışlardır (Hogg - Abrams, 1988). Hogg ve Abrams'a göre, grupların benlik algısı, sosyal etkileşim için temel oluşturmaktadır. Kişinin kim olduğu konusundaki belirsizliği azaltırlar (Hogg - Abrams, 1993, 173-190). Benlik kategorizasyonu, benlik kavramındaki belirsizliği azaltmak için ideal olan bilişsel bir süreçtir. İnsanların belirsiz olduklarında bir grupla özdeşleşme olasılıklarının daha yüksek olduğu veya daha güçlü bir şekilde

özdeşleşecekleri fikrini destekler görünen deneysel çalışmalar yapıldığını açıklamaktadır (Hogg, 2000, 223-255).

Belirsizlik-kimlik teorisinin temel ilkesi, özellikle kişinin kim olduğu ve nasıl davranması gerektiği ile ilgili veya bunlarla ilgili belirsizlik duygularının belirsizliği azaltmayı motive etmesi ve bir grup üyesi olarak kendini kategorize etme sürecinin benlik-kavramsal belirsizliği azaltmasıdır. Kişinin algıları, tutumları, hisleri ve davranışları hakkında belirsizlik hissetmesi güçlü bir motivasyonel etkiye sahiptir. Yaşadığımız dünya hakkında daha az belirsizlik hissetmek ve böylece onu daha öngörülebilir ve içindeki kendi davranışımızı daha etkili hale getirmek için bu tür belirsizlikleri azaltmaya çalışırız. Amerikalı pragmatist filozof John Dewey, belirsizlik azaltmanın motivasyonel önemini oldukça güzel bir şekilde yakalar: "Güvensiz ve tehlikeli bir dünyanın ortasında gerçek bir kesinliğin yokluğunda, insanlar kendilerine kesinlik hissi verecek her türlü şeyi üretirler" (Dewey, 2005, 33).

Özellikle kendimizi yansıtan veya kendimizle ilgili olan şeyler hakkında belirsiz hissediyorsak veya kendimiz hakkında, kimliğimiz, kim olduğumuz, başkalarıyla nasıl ilişki kurduğumuz ve sosyal olarak nasıl konumlandığımız konusunda belirsizsek, belirsizliği azaltmak için özellikle motive oluruz. Sonuç olarak, insanların kim olduklarını, nasıl davranmaları gerektiğini ve ne düşünceleri gerektiğini ile başkalarının kim olduğunu, nasıl davranabileceklerini ve ne düşünebileceklerini bilmeleri gerekir. Belirsizlikten bahsederken, kesinlik elde etmektense belirsizliği azaltmaktan bahsetmek daha uygundur – insanlar tamamen emin olamazlar, sadece daha az belirsiz hissedebilirler (Pollock, 2003). Mutlak kesinlik genellikle tehlikeli bir yanılsama olarak görülür; bu narsisistlerin, fanatiklerin, ideologların ve gerçek inananların alanıdır. İnsanlar genellikle belirsizliği azaltmak için çalışırlar, ta ki bir şey hakkında daha fazla bilişsel çabayı belirsizliği azaltmaya adanmaktan vazgeçecek kadar yeterince emin olana kadar- bu, gestalt anlamında bir kapanış (tamamlanma) sağlar (Koffka, 1935) ve kişinin bilişsel çabayı başka şeylere adanmasına olanak tanır. Bu nedenle belirsizlik-kimlik teorisi kesinlik elde etmekten ziyade belirsizliği azaltmakla ilgilidir.

Belirsizlik anlamla ilişkilidir ve bazıları birincil insan motivasyonunun bir anlam arayışı olduğunu savunur (Bartlett, 1932; Maslow, 1987). İnsanlar tutarlı ve anlamlı bir dünya görüşü oluşturmaya çalışırlar. Heine ve arkadaşları (2006) tarafından anlam sürdürme modelinde (Swann vd., 2003, 367-383) araştırılmıştır. İnsanlar anlam

yaratıcılarıdır ve (a) dünyanın unsurlarını birbirine bağlayan, (b) kendi unsurlarını birbirine bağlayan ve (c) en önemlisi kendinî dünyaya bağlayan ilişkisel çerçeveler kurmaya yönlendirilirler. Bu anlam görüşü, anlama daha az odaklanır, kişinin güvendiği ve emin olduğu ilişkisel bağlantılara odaklanır ve belirsizliğin azaltılmasının kritik olduğunu ve anlamın motivasyonel olarak temelini oluşturabileceğini öne sürer. Belirsizlik-kimlik perspektifinden, belirsizliğin azaltılması anlam yaratmayla yakından bağlantılıdır, ancak aslında motive eden şey belirsizliğin itici hissiyatıdır. Belirsizlik hislerinin farklı nedenleri ve farklı odakları vardır. Belirsizlik-Kimlik Teorisi, bağlam kaynaklı belirsizlik hislerine odaklanır ve bunlar kendimizle veya kendimizle ilişkili, kendimizle ilgili veya kendimiz için önemli olan şeylerle ilgilidir. Belirsizliği ortaya çıkaran belirli bir bağlamın, örneğin uzun süreli bir ekonomik krizin sürmesi durumunda, belirsizlik ve belirsizliği azaltma veya ortadan kaldırma girişimleri de devam edebilir (Heine vd., 2006).

Belirsizlik-Kimlik Teorisinin özü, grup kimliğinin, öz-kategorizasyon süreci (Turner vd., 1987) yoluyla, öz-belirsizliği azaltmanın en güçlü ve etkili yollarından biri olmasıdır. İnsan grupları, bilişsel olarak prototipler olarak temsil ettiğimiz sosyal kategorilerdir- kategoriye tanımlayan ve belirli bir bağlamda diğer kategorilerden ayıran bulanık nitelik kümeleri mevcuttur (örn. algılar, inançlar, tutumlar, değerler, duygular, davranışlar). Prototipler davranışları tanımlar; ancak ait olduğumuz bir grubun prototipi, bir grup üyesi olarak nasıl davranmamız gerektiğini dikte eden önerici özelliklere de sahiptir.

Birini belirli bir grubun üyesi olarak kategorize ettiğimizde, grubun prototipik özelliklerini o kişiye atarız. Onları o grubun prototipinin merceğinden görürüz; onları benzersiz bireyler olarak değil, az çok prototipik grup üyeleri olarak görürüz- bu sürece kişisizleşme denir. Başkalarını, iç grup veya dış grup üyelerini kategorize ettiğimizde, onları klişeleştiririz; ne düşündükleri ne hissettikleri ve nasıl davranacakları konusunda beklentilerimiz olur. Bu şekilde grup kimliği, kendiyle ilgili belirsizliği azaltmada çok etkilidir. Bize kim olduğumuza dair bir his verir ve ne düşünmemiz, hissetmemiz ve yapmamız gerektiğini belirler. Kendinî kategorize etme, başkalarının kategorize edilmesiyle ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olduğundan, başkalarının hem iç grup hem de dış grup üyelerinin nasıl davranacağı ve sosyal etkileşimin hangi yolu izleyeceği konusundaki belirsizliği de azaltır. Ayrıca, dünya

görüşümüzün ve benlik duygumuzun rızaya dayalı olarak doğrulanmasını sağlar ve bu da belirsizliği daha da azaltır (Hogg, 2012, 62-80).

Açıkça, özdeşleşme belirsizliği etkili bir şekilde azaltabilir ve kişiyi belirsizlikten koruyabilir. Bu, belirsizliğin azaltılmasının grup kimliğini teşvik ettiği anlamına gelir- belirsizliği azaltmak ya da kendimizi belirsizlikten korumak için gruplarla özdeşleşiriz. İnsanlar kendileri ya da nesneler hakkında belirsiz hissettiklerinde yeni topluluklara katılırlar. Örneğin, bir topluluk eylem grubunun üyesi olarak kaydolurlar, mevcut kendinî kapsayan kategorilerle özdeşleşirler veya daha güçlü bir şekilde özdeşleşirler (örneğin, kişinin ulusu) veya zaten ait oldukları gruplarla özdeşleşirler veya daha güçlü bir şekilde özdeşleşirler (örneğin, kişinin çalışma ekibi). Grup kimliği belirsizliği azaltır çünkü davranışı belirleyen ve sosyal etkileşimi öngörülebilir kılan açık bir benlik duygusu sağlar. Kendinî kategorize etme yoluyla tanımlama belirsizliği azaltır çünkü benlik; bilişi, etkiyi ve davranışı belirleyen bir prototip tarafından yönetilir. Belirsizlik yaşamın yaygın bir parçasıdır; biz onun tarafından heyecanlanır, uyarılırız, ondan korkarız, baskı görürüz ve biz bunu azaltmak, kontrol etmek veya önlemek için neler yapabileceğimizi düşünürüz. Hiçbir zaman gerçekten emin olamayız, bu yüzden her zaman az ya da çok belirsizlik vardır (Hogg, 2012, 62-80).

Belirsizlik-kimlik teorisi, kişisel belirsizliğin azaltılmasının sosyal kimlik süreçleri ve grup-grup içi davranışlar için temel bir motivasyon olduğunu ileri sürer. İnsanların grup kimliği, öz-kategorizasyon ve prototip tabanlı duyarsızlaşma yoluyla kendileriyle ilgili ve kendileri hakkındaki belirsizlik duygularını azaltma çabalarına belirli grup bağlanma biçimleri, öz-tanımlama ve grup yapısı atfeden bir teoridir. Belirsizlik-kimlik teorisinin temel özellikleri üç geniş öncül ile yakalanabilir.

Öncül 1. İnsanlar kendileri, algıları, yargıları, tutumları ve kendileriyle, diğer insanlarla etkileşimleri ve sosyal bağlamdaki yerleriyle ilgili olan davranışları hakkında belirsizlik duygularını azaltmaya veya bunlardan kaçınmaya motive olurlar.

Öncül 2. Sosyal kategorizasyon belirsizliği azaltır veya ondan korur çünkü kişinin iç ve dış grup prototiplerine uyması için algıyı kişisizleştirir, böylece kişi başkalarının nasıl davranacağını bilir. Prototipler insanların kimliklerini ve dolayısıyla algılarını, tutumlarını, duygularını ve davranışlarını ve kendileri de dahil olmak üzere diğer insanlarla nasıl etkileşime girdiklerini ve davrandıklarını tanımlar ve belirler.

Benliğin sosyal kategorizasyonu, öz-kategorizasyon, kişiye tüm ilişkili iç grup prototipik nitelikleriyle birlikte bir kimlik atar. Genellikle bir grup içinde iç grup prototipi ve ilgili dış grupların prototipleri konusunda önemli bir mutabakat vardır, bu da kişinin davranışlarının ve benlik duygusunun mutabakata dayalı olarak doğrulanmasıyla belirsizliği daha da azaltır.

Öncül 3. Prototipler, basit, net, belirsiz olmayan, kuralcı, odaklanmış ve mutabakata dayalı oldukları ve tutarlı bir şekilde entegre, kendi kendine yeten ve açıklayıcı oldukları ölçüde belirsizliği çözmede daha iyidir. Bu tür prototipler net kimlikleri sınırlar ve varlıksal açıdan yüksek olan belirgin, iyi yapılandırılmış grupları tanımlar veya bunlarla ilişkilendirilir (Hogg, 2012, 62-80).

Belirsizlik-kimlik teorisi, yalnızca kendinden emin olmama hissinin grup kimliğini nasıl motive edebileceğine dair akademik bir açıklama değildir. Önemli toplumsal sorunları anlamak ve bunlarla ilgilenmek için geniş kapsamlı bir öneme sahiptir.

2.1.2. Belirsizlik Karşısında Din

Hogg ve arkadaşları, dinleri sosyal gruplar olarak nitelendiriyor ve dindarlığı bir kişinin bir dinle özdeşleşme, ideolojisine veya dünya görüşüne katılma ve normatif uygulamalarına uyma derecesi olarak tanımlamaktadır. Dinlerin, kendilerini benlik belirsizliği duygularını azaltmaya uygun kılan niteliklere sahip olduğunu savunmaktadır. Belirsizlik-kimlik teorisine göre, insanlar kendileriyle ilgili belirsizlik duygularını veya kendileri hakkında düşünmeyi azaltmaya motive olurlar ve gruplarla, özellikle de oldukça belirgin-güçlü gruplarla özdeşleşmek belirsizliği azaltmanın çok etkili bir yoludur. Tüm gruplarda olduğu gibi dinî inanç sistemleri de günlük yaşamla ilgili normatif reçeteler sağlar (Hogg vd., 2010, 72-83).

Dinler, insanların manevi ve varoluşsal merakını odaklayan; bu merak ve günlük yaşam için ideolojik ve davranışsal yönergeler sağlayan sosyal gruplardır. Tüm diğer gruplar gibi, dinler de nasıl yapılandırıldıkları ve organize edildikleri konusunda farklılık gösterir. Bazıları esnek, açık ve gevşek bir şekilde yapılandırılmıştır, diğerleri ise iyi kurulmuş ve belirgin otorite yapıları, inançlar, tutumlar ve davranışlar hakkında güçlü normatif reçeteleri olan ve titizlikle kendi kendine yeten ve geniş kapsamlı açıklayıcı ideolojilerle sıkı bir şekilde organize edilmiştir. Ayrıca, aynı dine mensup kişiler, kendilerini ne kadar güçlü bir şekilde tanımladıkları ve dinin kendi benlik

algıları için ne kadar merkezi olduğu konusunda farklılık gösterebilirler. Bazı insanlar kendilerini zayıf bir şekilde tanımlar ve dinleri kim olduklarının küçük bir parçasıdır, diğerleri içinse dinleri benliği doyurur ve kendilerini çok güçlü bir şekilde tanımlarlar. Dinler, muhtemelen varoluşun doğası ve ahiret hakkındaki merakın insan durumunun yaygın bir özelliği olması nedeniyle varlığını sürdürmeye devam eder (Hogg vd., 2010, 72-83).

Belirsizlik-Kimlik Teorisi, grup üyeliğiyle ilişkili sosyal kimlik süreçlerinin insanların kim oldukları, ne düşünmeleri gerektiği, nasıl davranmaları gerektiği ve başkalarının onları nasıl algılayıp davranacağı konusundaki belirsizliği azaltma konusundaki temel ihtiyacını nasıl karşıladığını açıklar. Zaman zaman insanlar varoluşun ve evrenin anlamı üzerine kafa yorarlara ve neyin doğru neyin yanlış olduğu ve nasıl "ahlaki" bir varlık olarak yaşanacağı konusunda mutlak kriterlerle boğuşurlar. İnsanlar kendi manevi yollarını bulabilseler de cevaplar ve yol çoğunlukla dünyanın çeşitli dinleri tarafından sağlanır. Dinler hem kutsal hem de seküler olanla ve paylaşılan ritüellerle, davranışsal geleneklerle normatif değerler ve inançlarla ilgili açıklayıcı bir ideoloji veya dünya görüşü sağlarlar. Böyle bir grupla özdeşleşme, belirsizliği belirsizlik-kimlik teorisinin tanımladığı şekilde azaltır. Ayrıca, çoğu din, kişinin dinî kimliğinin ve ilişkili dünya görüşünün mutabakatla doğrulanmasını sağlamak için iyi donanımlıdır. Örneğin, ayırt edici giyim, dinî ritüel, kiliseyle ilgili faaliyetler ve toplu dua rutinleri, yaşamı kaplayan ve toplumsal kimliği doğrulayan bir yapı sağlar. Dinler, kişinin kendinî tanımlamasında son derece belirleyici olabilir (Hogg, 2000; a.mlf., 2007).

Dinler, yalnızca gelişmiş ideolojiler ve dünya görüşleri sağlamakla kalmaz (Batson vd., 1993; Baumeister, 1991; Emmons, 2005; McIntosh, 1995; Pargament, 1997, 2002; Park, 2005) aynı zamanda günlük yaşamla ilgili normatif uygulamaları da belirler; çerçeveleme, değişen derecelerde kutsal veya ilahi terimlerle yapılsa da odak noktası günlük yaşam seçimleri ve davranış rutinleridir. Genel olarak dinler, varoluşa ve günlük hayata anlam ve amaç katan güçlü, her şeyi kapsayan ideolojik sistemler olarak işlev görürler (Higgins, 2000, 3-39) ve ahlaki seçimler, kutsal ibadetler ve günlük yaşamla ilgili kimlik tanımlayıcı normatif uygulamaları reçete ederler. Varoluşsal anlamdan sosyal kimlik ve bağlantı ile kesinlik ve istikrar hissine kadar uzanan temel psikolojik ihtiyaçlara hizmet eden anlam oluşturma çerçeveleri ve ahlaki pusulalardır (Pargament, 1997; Spilka vd., 1985, 1-20). Bu, bir dinî, öz belirsizliği

azaltma konusunda muazzam bir güce sahip varlıksal bir grup haline getirebilir. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde araştırmalar, dinî kimlik ve dinî bir ideolojiye bağlılığın stres, kaygı ve travmayla başa çıkmasına yardımcı olduğunu göstermektedir (Oman - Thoresen, 2005; Park, 2005).

İnsanların belirsiz durumlarda veya kendileri ve dünya görüşleri hakkında belirsiz hissettiklerinde dine yöneldiklerine dair önemli kanıtlar vardır. Örneğin, Laurin, Kay ve Moscovitch (2008, 1559-1562), kişisel kontrole (yani rastgele olmayan bir dünyaya) olan inançları tehdit altında olan kişilerin kontrol eden bir Tanrı'nın varlığına olan inançlarının daha güçlü olduğunu bildirmiştir. Dindarlık ile belirsizliğin azalması arasında bir ilişki olduğuna dair nöral kanıtlar da vardır. Inzlicht ve arkadaşları, daha fazla dindar ve Tanrı'ya daha güçlü inanç gösteren katılımcılar arasında ön singulat kortekste (anksiyete deneyiminde yer alan ve öz düzenleme için önemli olan bir kortikal sistem) azalmış tepkiselliğe dair kanıtlar buldular. Yazarlar, dinsel inancın kişinin çevresini anlamak ve içinde hareket etmek için bir çerçeve sağladığı, böylece kaygıya karşı bir tampon görevi gördüğü ve belirsizlik deneyimini en aza indirdiği sonucuna vardılar (Inzlicht vd., 2009, 385-392).

Belirsizlik, insanları belirsizliği en iyi şekilde çözmek için yapısal, ideolojik ve normatif olarak donatılmış olan belirleyici gruplarla özdeşleşmeye yönlendirir. Dinler bu tanıma uygundur. Büyük ölçekli belirsizliklerin (ekonomik kriz, işsizlik, kültürel değişim) sıklıkla yaşam, ölüm ve varoluşa da odaklanacak şekilde taşması göz önüne alındığında, varoluşsal belirsizlik sıklıkla başını kaldırır ve güçlü dinî özdeşleşme bir çözüm olarak her yerde mevcuttur. Grup kimliği, öz belirsizliğin çok etkili bir çözümüdür; öz kategorizasyon süreci, insanlara neye inanmaları ve değer vermeleri gerektiğini, nasıl davranmaları gerektiğini ve başkalarının onlara nasıl davranacağını belirleyen ortak bir kimlik sağlar. Ayrıca, diğer grup üyelerinden mutabakata dayalı dünya görüşü doğrulaması sağlar. Kendi kendine yeten ideolojik sistemlere ve açıkça belirlenmiş davranış normlarına sahip tutarlı yüksek varlık grupları, öz belirsizliği azaltmada özellikle etkilidir. Birçok dinin bu özellikleri vardır (Hogg, 2012, 62-80). Belirsizlik-kimlik teorisine göre dinî grupların, dinî inanç sistemlerinin, dinî liderlerin, dinî ideolojilerin ve dinî normların potansiyel gücü, kişisel ve kolektif belirsizlik zamanlarında güçlü bir teselli olabilmesi gibi bir dizi olgu için bütünleşik bir psikolojik açıklama üretir.

2.1.3. Sosyal Kimlik – Asabiyet ve Belirsizlik Yönetimi

İbn Haldun, toplumların ilkelikten medeniyete doğru ilerlemesini sağlayan temel toplumsal bağın Asabiyye ya da Asabiyyet olduğunu ileri sürmektedir (Yıldız, 2010). En belirgin biçimiyle yakın akrabalık bağları arasında ortaya çıkar. İbn Haldun'a göre, bu ailevi bağ zamanla kabile ve halk ilişkisine evrilebilir (Gürkan, 1967). İbn Haldun'a göre asabiyye bağı, bir grup içerisindeki yardımlaşma ve onur hissinden doğan, dış tehditlerle başa çıkma kabiliyeti sağlayan bir bağlantıdır. Eğer tüm topluluklar eşit miktarda iş birliği yapmış olsaydı, böyle farklılıklar ortaya çıkmazdı. Toplumsal yapıların kapsamı ve yoğunluğunu belirleyen değişken grup ruhu, grup dayanışması Asabiyye'dir. Tüm ilkel topluluklarda dayanışma, direnç gücü ve cesaret mevcuttur; hepsi refaha ve boş zamana ulaşma arzusundadır. Grup dayanışması onları fetihler gerçekleştirmeye yönlendirir. Ya mevcut bir devleti ele geçirirler ya da yenisini kurma çabası içerisine girerler. Fakat devlet kurma sürecinde kan bağı yeterli değildir. İhtiyaç duydukları yeni güç, dinî inançlarında bulunur. Din, asabiyyesi en kuvvetli olan grubun içinde gelişir ve yayılır. Dünyevi arzular ve akrabalıktan öteye geçmesi sebebiyle din, kan bağına dayalı asabiyyeden çok daha sağlam bir sadakat duygusu tesis eder. İbn Haldun'a göre din, bir uygarlığın doğuşundaki en baskın güçtür ve aynı zamanda o uygarlığın korunmasında da en etkili unsurdur (Stowasser, 1984).

İbn Haldun'da toplumsal dayanışmanın özünü asabiyet oluşturmaktadır. Kendisi de şu şekilde belirtmektedir: “Birbirini koruma, savunma ve hak arama, ancak asabiyetle mümkün olabilir. Bu, ortaklaşa yapılan her çeşit toplumsal faaliyet için de geçerlidir” (İbn Haldun, 2015, 350). Her türlü sosyal yapı, dayanışma ve harekete zemin oluşturan asabiyet kavramıdır (Arslan, 2014). İbn Haldun'un asabiyet anlayışı yalnızca belirli bir topluluk ya da grubun belirli bir yönünü açıklamakla kalmaz. Bu kavram, sosyolojinin temel ve merkezi unsuru olarak toplumsal yaşamın her alanını kapsar. Bu nedenle, her türlü kolektif oluşum ve eylemin ana unsuru asabiyettir. Asabiyet, toplumda çeşitli şekillerde ortaya çıkabilen, olumlu ya da olumsuz eğilimler barındıran son derece dinamik bir kavramdır (Gültekin, 2016, 292).

İbn Haldun'un bakış açısından aile, temel, evrensel ve zorunlu bir yapı olarak ele alınmaktadır. Nihayetinde, İbn Haldun'un nesep asabiyeti kavramının sosyolojik yansıması aile grubu/kurumudur. Toplumun yapı taşı aile ve birleştirici unsuru nesep

asabiyeti iken, toplumsal diğer birlik ve dayanışmanın da temeli aynı zamanda asabiyet (sebepe asabiyeti) ile şekillenmektedir. Bu durum, asabiyetin başlangıçta temel grup ruhu ve bilinci olarak ortaya çıkmasını ardından ise diğer toplumsal birliklerde dolaylı olarak yer bulmasını göstermektedir. İbn Haldun'a göre, herhangi bir sosyal grubun sosyolojik olarak grup olarak kabul edilebilir olması için aidiyet ve dayanışma duygusuna sahip olması gerekir. Asabiyet bulunmayan insanlar, grup olarak kabul edilemezler. Asabiyet, gruba bir kimlik kazandırırken aynı zamanda temel grup bilincini oluşturur. Kişinin hangi grup(lar)la dayanışma içinde ve ortak bir bilince sahip olduğu, o kişiyi o gruba ait kılmaktadır. Kendisinin ifade ettiği gibi, “Birinin şunlardan veya bunlardan olması, o gruba ait hükümlerin onun üzerinde de geçerli olmasından başka bir anlamı yoktur” (İbn Haldun, 2015, 337). Dolayısıyla, bir bireyin grubunu belirleyen esas etken, kişinin biyolojik ailesinin ötesinde sosyolojik ailesidir. İbn Haldun’a göre, biyolojik (nesebi) bağlar ancak sosyolojik (yardımlaşma ve dayanışmaya özgü) bağlarla birleştiğinde anlam kazanır (Batur, 2021, 152-161).

İbn Haldun'a göre, psikolojik ve öznel bir varlık olarak bir grup içinde yaşayan birey, grup dışına çıktığında ise grubun bir parçası olarak kimliğini taşır. Birey ve grup arasındaki ilişki diyalektik bir yapı sergileyip, asıl olanın grup olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır. Zira grup, dayanışma ve yardımlaşmanın temel yapı taşıdır. Grup, bireylerin toplamından farklı bir varoluştur. Bireyler grubu oluşturur, ancak gruplar toplumu inşa eder (Batur, 2021, 152-161).

Her türden inanç, düşünce sistemi, felsefi anlayış ve benzeri ruhsal ve manevi değerler, toplumsal yaşamın ortak bileşenlerindendir. Bu çerçevede, toplumsal inançlar ve değerler de bir asabiyet (birleştirici unsur) meydana getirmektedir. Toplumsal inançlar ve değerlerin asabiyet yaratma gücü, bu unsurların toplum tarafından ne derece benimsendiğine bağlıdır. İbn Haldun bu durumu şöyle dile getirmektedir: “Dinî öğeler, asabiyetin sahipleri arasındaki çatışmayı ve kıskançlığı ortadan kaldırır, yönlerini yalnızca doğru yola çevirir. Böylece, geleceğe ilişkin bir öngörü ortaya çıktığında, artık önlerinde hiç kimse duramaz; nitekim amaç birdir, herkes aynı şeyi eşit bir şekilde arzulamakta ve bu hedef uğruna hayatlarını feda etmeye hazırdır” (İbn Haldun, 2015:378). “Aynı durumu dinin niteliğinin değiştiği ve yozlaştığı haller için de değerlendirin. Bu durumda hâkimiyet zayıflar, dinin sağladığı ek bir faktör olmaksızın zafer yalnızca asabiyet düzeyinde kalır” (İbn Haldun, 2015, 379).

Toplum, bir dizi asabiyetin birleşimidir. Din ya da ideoloji, bu birleşimin dayanışma ve yardımlaşma yapısını en çok etkileyen unsurlardan biridir. Dinin toplumsal dayanışmadaki rolü, toplumu manevi hedefler etrafında bir araya getirmesinden kaynaklanmaktadır. Bu bir araya getirme, her türlü sosyal farklılıkları geri plana atar ve bunun yerine manevi amaçları toplumun önüne koyar. Herhangi bir toplumda dinin ortak bilinç işlevi, yeni bir asabiyetin oluşması için de zemin hazırlar. Böylelikle, ortak inanç, topluluk içindeki ayrılıkçı hisleri zayıflatır ve kabile üyelerini dava uğruna fedakârlık yapmaya teşvik eder (Dale, 2018, 200). Bu nedenle, din veya inanç birliği de toplumsal dayanışma biçimlerinden biridir.

Hogg'un Belirsiz Kimlik Teorisi ile İbn Haldun'un asabiyet anlayışının toplumsal kimlik açısından benzer perspektiflere sahip olduğu söylenebilir. Hogg, bireylerin belirsizlikten kaçınmak için –kendilerini ve çevrelerini tanımlamak amacıyla– belli bir topluluğa katıldıklarını ileri sürerken; İbn Haldun, sosyal birlik ve dayanışmanın temelini grup/asabiyet aynılığına dayandırır. Her iki teoride de birey, bir gruba dahil olarak başına gelmiş/gelecek olumsuz durumlara karşın sosyal aidiyeti ile psikolojik iyi oluşunu sürdürür. Şüphesiz, bu grupların en güçlü bağlayıcılıklarından biri dinî inanç birliğidir. Aynı inançları paylaşan insanlar, zor zamanlar geçirdiklerinde grup aidiyeti aracılığıyla bu durumla daha etkili bir şekilde başa çıkabilirler.

2.1.4. Belirsizliğe Tahammülsüzlüğün Bilişsel Kökenleri

Bu başlık altında insanların dünyayı algılaması, anlaması ve bilmesi ile ilgili bilişsel açıklamalar ve kavramlara değinilecektir.

2.1.4.1. Gestalt Psikolojisi ve İlkeler

Gestaltizm², bilişsel süreçler içerisinde özellikle algının ve algısal yapılandırmanın meselelerine odaklanan bir psikoloji modeli olarak ortaya çıkmıştır. Yirminci yüzyılın ilk yarısında Almanya'da doğmuştur. Gestalt psikolojisi, kaotik bir evrende anlamlı bir algı elde etmemizin temelinde yatan yasaları anlamaya çalışır. Gestalt psikolojin temel prensibi, zihnin algıladığı unsurların bir bütünlük oluşturmasıdır. Bu ilke, insan zihninin (algı sistemi) gerçekliğin kendisinin onu oluşturan parçalarından bağımsız bir bütünlük izlenimi oluşturması düşüncesi üzerine

² Almanca'da şekil ve form anlamına gelir (Tuck, 2010).

kurulmuştur. Gestalt psikologu Kurt Koffka'nın bu konudaki meşhur ifadesi şöyle der: "Bütün, kendisini meydana getiren parçaların toplamından farklıdır." Koffka: "Bu kural bir toplama işlemi değildir." diyerek; Bütünün bağımsız bir varlık olduğunu açıklamıştır (Tuck, 2010; Heider, 1977; Stevenson, 2012; Soegard, 2012; Todorovic, 2012).

Gestalt psikologları, algının bir dizi karmaşık uyaran ilişkileri sonucu insanın zihninde oluştuğu tezini savunmuşlardır. Davranışçıların uyaran-sonuç ilişkisine dair vurgularının tersine, Gestalt psikologları bilişsel süreçlerin organizasyonunu anlamaya yönelik çalışmalar yapmışlardır. Gestalt etkisi, beynimizin özellikle basit ve birbirine bağlı olmayan öğeleri (çizgiler, noktalar, eğriler...) görsel olarak bir araya getirip tanıdık ve bütünsel figürler oluşturma becerisidir (Carlson - Heth, 2010; Akt., Humphrey, 1924).

Gestalt Gruplandırma Yasaları

Gestalt psikolojisi, zihnin dış uyaranları bölümler halinde değil, bir bütün olarak algıladığını söylüyor. Bütünler bir yapıya sahiptir ve sıralama yasaları onları organize eder. Bu raporlara dayalı olarak çeşitli yasalar vardır, ancak basit olarak *kanunlar ve ilkeler* olarak adlandırılır. Görme duyusu bu yasaları etkiler. Bununla birlikte, dokunma, tatma, işitme ve koku alma duyuları bu yasalarla kıyaslanabilir (Bregman-GP). 1923 yılında Max Wertheimer, görsel Gestalt ilkeleri kategorisini oluşturdu. 1930'lar ve 40'lar boyunca Wertheimer, Kohler ve Koffka, görsel algı araştırmaları yoluyla çoğu sınıflandırma yasasını geliştirmişlerdir (Stevenson, 2012; Soegard, 2012).

a) Yakınlık ilkesi: Bu prensibe göre, insanlar farklı nesneleri algıırken birbirine yakın olanları grup olarak bir araya getirirler. Örneğin, yan taraftaki görsel yakınlık prensibini göstermektedir. Bu görselde 72 adet daire bulunmakta, ancak biz bunları gruplar halinde algılarız. Özellikle, resmin sol tarafında yer alan 36 daireyi tek bir grup, sağ tarafındaki kalan 36 daireyi ise 12'şer adet 3 grup olarak algılarız. Bu prensip, günlük yaşamda sıkça reklam logolarında olayın ilişkili yönünü vurgulamak amacıyla kullanılmaktadır (Stevenson, 2012; Soegard, 2012).

b) Benzerlik ilkesi: Bu ilkeye göre, eğer parçalar birbirine benzerlik gösteriyorsa, bizler bu çeşitli unsurları algısal olarak bir arada gruplandırırız. Bu benzerlik; şekil, renk, gölgelendirme veya benzeri diğer özelliklerle oluşabilir.

Örneğin, yan taraftaki görsel, benzerlik ilkesinin bir yansımasıdır ve her biri eşit mesafede bulunan 36 yuvarlak şekilden oluşan bir kare ortaya koymaktadır. Bu yapıda, 18 koyu yuvarlak derin bir gölgeleme ile, diğer 18 yuvarlak ise açık bir ton ile gölgelenmiştir. Bizler, kare içinde 8 yatay sıra olarak algılarız. Yani koyu yuvarlakları bir grup ve açık yuvarlakları ise ayrı bir grup olarak değerlendirmiş oluruz. Bu algı dizilimi benzerlik ilkesinden kaynaklanmaktadır (Soegard, 2012).

c) Tamamlama (Kapatma) ilkesi: Bu ilkeye göre nesneler eksik olsa bile insanlar bu objeleri eksiksiz bir form, harf, resim gibi idrak eder. Yani, bir resmin bütünü bazı parçaları bulunmadığında, zihin bu görsel elemanları tamamlar. Araştırmalar, zihnin bir formu bütün olarak algılamasının sebebinin, bu formu duyarlar aracılığıyla tamamlanmış olarak değil, uyarıcıların çevresindeki düzeni artırma isteği olduğunu göstermektedir. Eğer tamamlama kaidesi olmasaydı, şekilleri farklı uzunlukta, farklı yönlerde ve eğriliklerde ayrı ayrı algılardık. Ancak tamamlama kaidesi sayesinde, bu farklı dizileri bir bütün olarak birleştirebilir ve algılayabiliriz (Stevenson, 2012; Soegard, 2012).

d) Simetri ilkesi: Bu prensibe dayanarak zihnimiz nesneleri simetrik bir biçimde ve bir merkez noktası etrafında düzenleyerek algılar. Nesneleri eşit sayıda simetrik şekilde bölmek, algısal tatmin sağlayıcıdır. Neticede birbirine bağlı olmayan iki simetrik parça bulunursa, zihin algısal bir bütünlük oluşturmak amacıyla onları bir araya getirir. Benzerliklerini artırarak bir birleşik simetrik obje meydana getirmek için gruplandırılan nesneler, simetrik nesneler arasında benzerliği çoğaltabilir. Örneğin, yan taraftaki resim simetri prensibinin bir temsidir. Bu tasvirde köşeli ve kıvrımlı parantezleri gözlemekteyiz. Biz bu şekli algıladığımızda altı ayrı parantez görmek yerine genellikle üç simetrik parantez çifti gözlemleme eğilimindeyiz (Stevenson, 2012; Soegard, 2012).

e) Ortak Kader ilkesi: Bu ilkeye göre nesneler düzgün bir rota boyunca ilerleyen diziler olarak algılanır. Araştırmacılar görsel algı biçimleri (modelleri) kullanarak insanların yörünge üzerindeki hareket eden unsurlardan oluşan nesneyi kavramasını keşfetmişlerdir. Bu prensip, benzer hareket eğilimleri ve sonuçta aynı rota üzerinde bulunan gruplandırılmış nesneleri ifade eder (Todorovic, 2012).

f) Devamlılık ilkesi: Devamlılık ilkesi, nesnelerin parçalarının bir bütün oluşturuyormuş gibi algılanma eğilimini ifade eder; bu nedenle, bir nesnenin

bileşenleri yan yana yerleştirildiğinde algısal bir bütünlük oluştururlar. İki nesnenin kesişmesi halinde, bireyler bu iki nesneyi ayrı, bölünmemiş nesneler olarak algırlar. Uyarıcılar, kesişime rağmen birbirinden bağımsız görünmeyi sürdürürler (Stevenson, 2012).

g) İyi Gestalt ilkesi (Prägnanz ilkesi): Eğer bir nesnenin parçaları düzenli, sade ve sıralı bir desen oluşturuyorsa, bu parçalar grup içerisinde birleşiyormuş gibi algılanır. Bu yasadaki çıkarılabilecek sonuç şudur: Bireyler dünyayı algımlarken karmaşık ve yabancı unsurları ortadan kaldırarak gerçekliğı en basit şekliyle gözlemlene fırsatı bulurlar. Konu dışındaki uyarıcılara dikkat etmemek, zihnin çevresini anlamlandırmasına yardımcı olur. Algılama sürecinde oluşan bu anlam, zihnin konumsal bağılıklardan daha fazla önem verdiği evrensel düzen öğelerinin desteğıyle şekillenir. İyi Gestalt ilkesi, tüm gestalt teorisinin temelini oluşturan netlik kavramına odaklanır. Bu yasa ayrıca Prägnanz İlkesi olarak da bilinir. Prägnanz, doğrudan özlülük anlamına gelen Almanca bir kelimedir ve belirginlik, açıklık ve düzenlilik anlamlarına sahiptir (Stevenson, 2012; Todorovic, 2012).

Gestalt ilkeleri, bizim algılama biçimimizle doğrudan ilişkilidir. Gestalt teorisi, yalnızca şekil algısını değil, aynı zamanda yaşanan deneyimlerin de bu ilkelere göre değerlendirilmesini içerir. Gestalt psikolojisi, algılama yöntemleri ve değerlendirme süreçlerini temel alarak işlev gösterir.

2.1.4.2. Zeigarnik Etkisi

İnsan zihni, yarım kalmış, tamamlanmamış ya da net olmayan durumları doldurmaya çalışmaktadır. Tamamlanmayan ve belirsiz koşulları tamamlama fenomenine Zeigarnik etkisi denir (McGraw - Fiala, 1982). Bluma Zeigarnik, bu etkiyi ilk keşfeden Rus psikolog olarak bilinir. Denekler, başlangıçta kendilerine verilen sıraya göre belirli renkteki boncukları dizmişlerdir ve ardından boncuk dizimini yarıda bırakmaları istenmiştir. Deneyin sonunda, deneklere hangi renk düzenini daha iyi hatırladıkları sorulduğunda, yarıda bırakılmış dizimlerin daha iyi hatırlandığını ifade etmişlerdir (Zeigarnik, 1972). Zihin; başlayan ancak tam olarak bitmemiş, yarıda kalan işlerin tamamlanması için sürekli akılda tutar. Zeigarnik etkisini tanımlamak için sürekli akılda tutma ve zihnin sürekli olarak tamamlanmamış görevlerle meşgul olması gerekir (Zeigarnik - Nikolayeva, 1984, 122-123). İnsan zihninin eksik ve belirsiz

durumları tamamlayamadığında, bu durum insan zihninin üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir.

Beynin bilinçdışı çalışan kısmı (limbik sistem), bilinçli olarak faaliyet gösteren bölüm (prefrontal lob), tamamlanmamış ya da belirsiz durumları sonlandırması için sinyal gönderir. Böyle bir sinyal olmaksızın bir sonraki hareket, bu durumlardan olumsuz şekilde etkilenmiş olur. Sessiz bir ortamda kahve içerken kitap okurken aklımıza dönüp duran; ütünün fişi prizden çekip çekmediğimiz, ocağın altını yanık bırakıp bırakmadığımız gibi çeşitli düşünceler, kitap okumamızı engelleyebilir. Bu durum, beynin belirsiz ve net olmayan durumlardan olumsuz etkilendiğinin ve bu düşüncelerin sona ermesini arzuladığının belirgin bir göstergesidir.

Zeigarnik etkisinin etkili bir şekilde kullanıldığını, edebiyat ve medya alanlarında gözlemlemek mümkündür. Beklenen devamı olan ve parçalar halinde okunan romanlar, okuyucunun ilgisini canlı tutmayı amaçlamaktadır. Medya dünyasında ise dizinin en heyecanlı noktasında “devamı gelecek” ifadesiyle diziyi yarıda bırakmak ve insanların bu eksik kalmış işi tamamlamak için sonraki bölümü sabırsızlıkla beklemeleri yine Zeigarnik etkisinin sonuçlarındandır (Kühn vd., 2018). Özetle Zeigarnik etkisi, insanların eksik kalmış veya yarıda kalmış etkinlikleri daha kolay hatırladığını söylemektedir.

2.1.4.3. Bilişsel Denge

Piaget, gelişime atfedilen üç çok önemli faktör olduğu konusunda diğer gelişim psikologlarının çoğuyla aynı fikirdeydi: Olgunlaşma, deneyim ve sosyal çevre. Ancak teorisinin farklılaştığı nokta, organizmanın bilişsel şemalarını dengede tutma girişimine atıfta bulunan dördüncü bir faktör olan dengeyi eklemesidir. Dengeleme, bilişsel gelişimi destekleyen motivasyonel faktördür. İnsanlar olarak, etrafımızda karşılaştığımız olguları daha iyi kavrayabilmek ve böylece bu dünyada ilerleyebilmek için anlam yaratmaya yönelik biyolojik bir gereksinimimiz vardır. Denge sağlama kavramı burada devreye girmektedir. Bir çocuk, daha önceki bilgisel çerçeveleriyle örtüşmeyen bilgilerle karşılaştığında, dengesizlik oluştuğu düşünülebilir. Bu durum, tahmin edilebileceği gibi, çocuk için tatmin edici değildir ve bu yüzden bunu düzeltme çabası gösterecektir (Piaget, 1977; Boom, 2009; Bjorklund vd., 2018a; a.mlf., 2018b; Miller, 2020).

Uyumsuzluk, üç farklı yöntemle giderilecektir. Çocuk, yeni öğrenilen bilgileri ya göz ardı edecek, bilgileri mevcut bir çerçeveye entegre edecek veya var olan bir çerçeveyi değiştirerek bilgileri kabul edecektir. Bu yöntemlerden herhangi biri çocuğun denge durumuna dönmesine yardımcı olacaktır; fakat çocuğa sunulan bilginin niteliğine bağlı olarak, bu denge durumunun süreklilik arz etme olasılığı düşüktür. Örneğin, bir çiftlikte büyümüş ve sık sık Atlar ile karşılaşmaya alışkın olan üç yaşındaki Dave'in, anne ve babası tarafından hayvanat bahçesine götürüldüğünü ve ilk kez bir Fil ile karşılaştığını varsayalım. Hemen "Bak anne, At!" diye haykırır. Dave'in Filler için bir fikri olmadığı için, Fil'i büyük boyutu, rengi, kuyruğu ve uzun yüzü sebebiyle bir At olarak değerlendirir. Annesi düzeltinceye kadar Fil'in bir At olduğuna inanmakta ısrar eder. Dave'in aldığı yeni bilgi, onu bir dengesizliğe sürüklemiştir. Şu anda üç seçenekten birini seçmelidir. Ya bakışını çevirip, başka bir hayvan bölümüne yönelir ve bu yeni sunulan bilgiyi yok sayar; bir Fil'in belirleyici özelliklerini çarpıtarak onu "At" planına entegre edebilir; ya da daha önceki "Hayvan" şemasını, Filler ile ilgili bu yeni bilgiye uyum sağlaması için, hayvanlar hakkında bildiklerini biraz değiştirerek güncelleyebilir (Piaget, 1977; Boom, 2009; Bjorklund vd., 2018a; a.mlf., 2018b; Miller, 2020).

Yaş ilerledikçe daha ilerici bir gelişim evresine geçilir. Ancak, daha önce benimsenmiş şemalar, yaşların ilerlemesiyle tutarsız bilgilerle karşılaşma ihtimalleri artar. Silverman ve Geiringer, bir çocuğun düşünce tarzını değiştirmeye çalışmanın, o çocuğu daha düşük bir gelişim düzeyi yerine daha yüksek bir gelişim yansıtan kavramlarla daha etkili olacağını belirtmektedir. Ayrıca, çocuklar, gelişimsel aşamalarının bir basamak üstündeki örnek performanslardan, daha düşük olanlar ya da iki veya daha fazla basamak üstündeki örnek performanslara kıyasla daha olumlu etkilenirler (Silverman vd., 1973; a.mlf., 1979; Levin vd., 1979).

Netice olarak, bireylerin çevreden gelen uyarıları kendi düzeni, kavrayışı ve algısı aracılığıyla yorumlayamadığında, organizmada bir dengesizlik hali oluşur. Kişi, bu dengesizliği ortadan kaldırmak ve uyarıcıyı kendi için anlamlı kılmak amacıyla bir arayışa girer. Dengeyi yeniden kurmak için çaba sarf eder. Denge sağlamak için daha önceki deneyimler kullanılarak zihinsel işlem sürecine dalınır. Nihayetinde, yeni durum zihinsel şemalara dahil edildiğinde denge sağlanmış olur.

2.2. Belirsizlik, Belirsizliğe Tahammülsüzlük ve Kaygı

Herhangi bir tehlikenin algılanması sonucunda ortaya çıkan huzursuzluk ve yüksek derecede korku hali olarak tanımlanan kaygı (Manav, 2011, 202), kötü bir durumun yaşanacağı düşüncesiyle birlikte varlık gösteren fakat bu durumun tam olarak belirlenemediği hallerdir (Alıcı - Cenksever Önder, 2016, 382). Her bireyde mevcut olan ve belirli bir düzeye kadar normal sayılan bu duygu çeşitli durumlara yönelik planlama arzusunu tetikler ve uyum sağlama işlevi görür. Ayrıca tehlikeli durumlara karşı tedbir almayı, sorun teşkil eden halleri çözmek için harekete geçmeyi teşvik eder. Bu sebeple bir miktar kaygı performansı artırır (Tyrer - Baldwin, 2006, 2158; Akt., Şahin, 2019, 126). Genel olarak bahsedildiğinde, kaygı insanın özünde mevcut olan, çevresel ve psikolojik faktörlere karşı verilen duygusal bir tepkidir; daha dar bir çerçevede ise, kaynağı ve başlangıcı bilinçli bir şekilde sezilmeyen, fakat bilinçli olarak hissedilen, terleme ve sararma gibi fizyolojik değişikliklerle birlikte ortaya çıkan bir deneyim olarak tanımlanabilir. Kaygı, geleceğe dair bir endişe ve gerginlik halidir. Bilinmeyen ve anlaşılmayan bir tehdidin beklenmesi, kişide kaygı yaratır ve huzursuzluk ile gerilim oluşturur (Göka, 1999, 173; Kaya - Varol, 2004, 31; Le Gall, 2006, 7; Yapıcı, 2007, 106; Kartopu, 2012).

Kaygı, neredeyse tüm canlılarda bulunan bir his olmasına rağmen, insan, medeniyetin getirdiği bir bedel olarak bilinç düzeyinde yaşamak zorunda kalmıştır ve bu duygu sürekli olarak farklı şekillerde kendinî gösterir. Kişilik yapısını ve davranışlarını ele alan tüm biyolojik ve fizyolojik kuramlar, aynı zamanda ruhbilim teorileri, kaygıyı daima dikkate almışlardır. Bazıları kaygıyı kişiliği şekillendiren birincil bir güç olarak görürken, bazıları onu ikincil bir unsur olarak kabul etmekte, fakat kişiliğin gelişimi ve davranışların ortaya çıkışında önemli bir rol üstlendiğini belirtmektedir (Kaya - Varol, 2004, 31; Gül Akmaz - Ceyhan, 2009, 131). Böyle bir etkeni daha iyi anlamak için kaygı kavramının tanımını daha detaylı incelemek çalışmamıza katkı sağlayabilir. İnsan, dışarıdan gelen tehlikelere karşı doğal tepki olarak korku hisseder. İçten veya dıştan kaynaklanan tehdit edici unsurlar kontrol altına alınamadığında, benlik kaygı (anksiyete) duygusuyla sarılır. Kaygı, benlik bütünlüğünün tehdit altında olduğu her durumda ortaya çıkar. (Kaya ve Varol, 2004, 32; Kartopu, 2012).

İnsanın öz benliğini kavrayabilmesinin ardında düşünmenin yattığı varsayılsa da yaşadığı duyguların bu süreçteki rolü göz ardı edilemez. Neşe, kızgınlık, kaygı ve melankoli, insanların temel hislerindendir. Bu temel hislerden biri olan korkunun daha yaygın bir biçimi ve kaynağı ya da nesnesi belirsiz olan çeşidi kaygı (anksiyete) olarak adlandırılan duygudur. Kaygı, ne olduğu bilinmeyen bir durumdan kaynaklanan belirsiz bir korku hissidir. Kaygı; korku, endişe, stres gibi öznel olarak deneyimlenen bir duygudur. Kaygı yaşayan birey bir şeylerden ürküyormuş gibi hisseder ve bu durum onu aşırı rahatsız eder, içsel bir huzursuzluk çeker (Kaya - Varol, 2004, 32; Kartopu, 2012).

Kaygı, endişe ve korku kelimeleri sıkça birbirinin yerine kullanılabilir. Zira kaygı ve endişe başlangıçta benzer şekilde tanımlanmışken, sonrasında farklı yapılar olarak ele alınmışlardır. Bu bağlamda kaygı; bedensel durumlar, bilişsel unsurlar ve davranışsal bileşenleri bünyesinde barındıran daha geniş bir kavram olarak tanımlanabilir (Davey vd., 1992). Endişe ise bireyin sonuç hakkında belirsizlik hissettiği ve gelecekte muhtemel olumsuz olaylara karşı verdiği bir tepkidir (MacLeod vd., 1991, 478). Gerçekten de işlevsel dengeyi bozacak ölçüde yüksek şekilde hissedilen endişe, yaygın kaygı bozukluğunun temel bileşenidir (Dugas vd., 2004:835). Korku ise mevcudiyetini sürdüren ve somut bir tehdit karşısında duyulan duygusal bir cevaptır (Şahin, 2019, 119). Korku ve kaygı çeşitli noktalar itibarıyla farklılık arz etmektedir. Korku, belirgin bir tehdit edici uyarana karşı gelişen bir duyguyken; kaygı daha genel, uzun vadeli ve genellikle işlevsel davranış içermeyen bir huzursuzluk halidir. (Lang vd., 2000, 144). Diğer bir deyişle, kaygı potansiyel bir tehlikeye yanıt; korku ise mevcut bir tehlikeye verilen bir cevaptır (Catherall, 2003, 77).

Sürekli kaygı, kısacası iç ve dış uyaranlara kaygıyla yanıt verme eğilimi olarak tanımlanabilir. Spielberger'in geliştirdiği sürekli kaygı modeli, öncelikle dış stres faktörleri ve iç uyarıcıların (düşünceler, hisler ve biyolojik ihtiyaçlar) kaygı oluşumunu değerlendirip değerlendirmediklerini inceler. Bu değerlendirme sürekli kaygıyı etkilemektedir. Bilişsel bir değerlendirme sonrasında davranışsal tepki meydana gelir. Örneğin, sürekli kaygı düzeyi yüksek bir kişi, bir durumu tehdit edici olarak algılayabilir ve ardından anlık kaygısını azaltmak amacıyla o durumdan uzaklaşmayı seçebilir. Tehdit karşısında kaçınma biçimi, sonrasında iç uyarıcıların yorumlanmasını ve bilişsel değerlendirmeyi etkileyebilir. Böylece, o uyarana dair

duygular, düşünceler ve inançlar sürdürülmeye devam eder (Spielberger, 1966; Elwood vd., 2012, 647).

Kaygı, kontrol edilemezlik duygusu olarak tanımlandığında belirsizlikle tahammülsüzlük arasındaki ilişki daha da ortaya çıkmaktadır. Kaygı, gelecekteki tehdit, tehlike veya başka potansiyel olumsuz olayların olma ihtimali üzerine odaklanan bir kontrol edilemezlik duygusu şeklindeki başka bir tanımda bu ilişki daha belirginleşmektedir (Suarez vd., 2009, 153; Akt., Sezen, 2015). Belirsizlik karşısında beklenmedik durumlara tahammülsüzlük, yaygın olarak belirsizliğe karşı olumsuz bir tepki olarak tanımlanmakta ve daha özel bir biçimde bireyin olası olumsuz olayların gerçekleşme olasılığını kabul edilemez ve tehditkâr olarak değerlendirme eğiliminde olması şeklinde ifade edilmektedir (Carleton vd., 2012, 468-479). Genel kaygı bozukluğunun sebepleri arasında belirsizlik toleransının eksikliği ayrıca ön plana çıkarılmaktadır. Belirsizlikle ilgili olumsuz yaklaşımlar, belirsizlik yaratan durumlarla (yeni, belirsiz veya tahmin edilemeyen) başa çıkmayı zorlaştırmaktadır. Bu tür bir durum, yaygın endişe ve genel kaygı bozukluğunu tetiklemektedir (Dugas vd., 2012, 863-870).

İnsanların belirsizlik karşısında tahammül edememe özelliklerinin başlangıçta ebeveyn ve çocuk etkileşiminden kaynaklandığı öne sürülse de kısa süre içinde otoriter kişilik sendromunda kritik bir rol oynayan önyargı kavramıyla bir bütünlük oluşturduğu anlaşılmıştır (Sidanius, 1978). Budner, belirsizliğe karşı tahammülsüzlüğü belirsiz durumları tehdit olarak görme eğilimi olarak tanımlamıştır. Ona göre, belirsiz durumlar karmaşık, çözümü zor ve alışılmadık özelliklerle kendini gösterir (Budner, 1962). Martin ve Westie (1959) ise bu kişilik özelliğine sahip bireyleri karmaşık sorunlara basit çözümler arayan, kategorik düşüncelere sahip ve katı özellikler sergileyen kişiler olarak tanımlamışlardır (Akt., Güldü ve Dönmez, 2002). Kuramsal açıdan, bir ilahi gücün varlığına inanmak, dinî yükümlülükleri yerine getirmek, dinî inançlara dogmatik bir şekilde yaklaşmak ve sansürcülüğü desteklemek gibi davranışların belirsizlik karşısında tahammülsüzlük ile yüksek bir ilişki içinde olduğu görülmektedir (Robinson - Shaver, 1973).

Günlük yaşamda, belirsizlik içeren birçok durum yaşanmaktadır; belirsizliğe hoşgörüsüz bir birey kolayca kaygı duymak için çeşitli sebepler bulabilir. Kaygının ortaya çıkmasına yol açan etkenleri Göka'ya dayanarak ifade edecek olursak, kaygının oluşmasını besleyen üç ana unsurdur: Birincisi, insanın ölümlü (fani) bir varlık olması;

hatta yalnızca kendisi değil, en çok sevdiği ve değer verdiği bireylerin de ölümüne mahkûm olmasıdır. İkincisi, insanın yaşamını etkileyecek seçimleri bilinçli olarak yapma ve zorunlu olarak bunların sonuçlarını üstlenme zorunluluğudur. Üçüncüsü ise, bireyin anlamsızlıkla yüzleşmesi, yani her şeyin birdenbire değersizleşme tehdidiyle sürekli karşı karşıya kalmasıdır (Göka, 1999, 174). Dolayısıyla, insanın hem ölümlü olduğu hem de çok değer verdiği şeylerin ciddi bir tehdit altında bulunduğu hissiyatından doğan kaygı durumu, bireyin yaşamına anlam katan değerler kayboldukça patolojik bir hâl alabilir. Freud'un klasik psikanalizinde ise, organizmanın tehdit altında olmasından ziyade, bunun merkezindekine ve dünya ile psikolojik anlamda irtibat içinde bulunan benliğimize yönelik tehdit algısı öne çıkmıştır. Bu görüşe göre, benlik ile dış gerçeklik, altbenlik ve üstbenlik arasındaki çatışmalar kaygının temel kaynağı olarak kabul edilmektedir (Kartopu, 2012).

İnsanın kaygısını tetikleyen tehditlerden kaçınmak amacıyla benlik, çeşitli savunma mekanizmalarına başvurmaktadır ve aslında tüm psikopatolojik durumların kökeninde bu savunmaların aşırı kullanımı yatmaktadır (Dağ, 1999:170). İnsan, varlığının bilincine ulaşmaya başladığı andan itibaren çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu zorlukların en büyük olanı, kendisini yoğun bir belirsizlik içinde hissetmesidir. Bilgi ve deneyimleri arttıkça, bu belirsizlik sisini dağıtma çabası içine girer, güçlü umutlar besler. Ancak bu belirsizlik, tam tersi bir şekilde, giderek büyümekte, artan bilgi, onu sarıp sarmalayan bu karanlık sisin daha fazla farkına varmasını sağlamaktadır (Ceylan, 1999, 91).

Belirsizliğe tahammülsüzlüğün kavramsal çerçevesi, Yaygın Kaygı Bozukluğu üzerine gerçekleştirilen çalışmalarla şekillenmiştir. İlk olarak Freeston ve arkadaşları tarafından ortaya konan Belirsizlik Tahammülsüzlüğü Ölçeğinin, klinik olmayan Yaygın Kaygı Bozukluğu yaşayan bireyler ile kontrol grubundaki Yaygın Kaygı Bozukluğu olmayan katılımcıları ayırt edebildiği gözlemlenmiştir (Freeston vd., 1994, 791-802). Bu çalışma, kaygı ile belirsizliğe tahammülsüzlük arasındaki bağlantıyı araştıran çalışmalara zemin hazırlayıcı nitelik taşımaktadır. Başka bir çalışma da benzer bulgulara ulaşmıştır. Dugas ve arkadaşları, Yaygın Kaygı Bozukluğu için geliştirilen kavramsal modelin ön testini gerçekleştirdikleri araştırmalarına, Yaygın Kaygı Bozukluğu olan 24 kişi ve klinik olmayan 20 kişilik kontrol grubunu dahil etmiştir. İncelenen modelde belirsizlik tahammülsüzlüğüne önemli bir rol verildiği ve bunun Yaygın Kaygı Bozukluğu için belirleyici bir unsur olarak değerlendirildiği

ortaya çıkmıştır. Nitekim, araştırma sonuçlarında belirsizlik tahammülsüzlüğünün ayırt edici işlevde merkezi bir konumda olduğu belirlenmiştir (Dugas vd., 1998, 215-226; Şekerci, 2021).

Belirsizliğe tahammülsüzlük, Yaygın Kaygı Bozukluğu yaşayan bireyler için desteklenmesi gereken bir odak noktası olarak belirtilmiştir. Bu çalışmada Yaygın Kaygı Bozukluğu için geliştirilmiş olan bilişsel ve davranışsal modelde belirsizlik karşısında dayanamayıp, bilgi işleme sürecini etkileyen veya uç noktada şekillendiren önemli bir değişken olarak ele alınmıştır. Bu model dört temel bileşenden oluşmaktadır: Belirsizlikle başa çıkamama, endişeye dair inanç sistemleri, zayıf problem çözme yeteneği ve bilişsel kaçış. Belirsizlikten kaynaklanan ve hatta onu besleyen 'Ya olursa?' soruları, endişe aracılığıyla kaygıyı beslemektedir (Dugas vd., 1998; Fisher - Wells, 2011).

Yaygın Kaygı Bozukluğunun belirtilerinin ve süreç değişkenlerinin özgüllüğünü araştıran başka bir çalışma, belirlenen unsurları dört farklı grup katılımcıda ele almıştır; Birincil Yaygın Kaygı Bozukluğuna sahip bireyler, İkincil Yaygın Kaygı Bozukluğu olan bireyler, diğer kaygı bozuklukları yaşayan bireyler ve klinik olmayan kontrol grubu araştırmaya dahil edilmiştir. Belirsizliğe tahammülsüzlük içinde yer alan süreç değişkenlerinin, klinik olarak kaygılı bireyler ile klinik olmayan kontrol grubunu ayırabileceği gözlemlenmiş, ayrıca belirsizliğe tahammülsüzlüğün Yaygın Kaygı Bozukluğuna sahip kişiler ile diğer kaygı bozuklukları olan kişiler arasında ayırım yapabildiği bulunmuştur (Ladouceur vd., 1999).

Belirsizlik tahammülsüzlüğün, yukarıda belirtilen çalışmalarda kaygı ve hatta genel anksiyete bozukluğu ile güçlü bir ilişki içinde olduğu gözlemlenmektedir. Bunun yanı sıra, farklı tanı gruplarıyla ilişkisini araştıran başka çalışmalar da bulunmaktadır (Holaway vd., 2006; Carleton vd., 2012; McEvoy vd., 2019; Akt., Şekerci, 2021). McEvoy ve arkadaşları belirsizliğe tahammülsüzlüğü, pek çok psikolojik rahatsızlıkla bağlantılı olabilen eğilimli bir özellik olarak tanımlamaktadır. McEvoy ve arkadaşlarının yaptığı bir meta-analiz, belirsizlik tahammülsüzlüğün genel anksiyete bozukluğu, sosyal kaygı bozukluğu, panik bozuklukları, agorafobi, obsesif-kompulsif bozukluk, depresyon ve yeme bozukluklarıyla ilişkisini değerlendirmektedir. Bu analiz, belirsizlik toleranssızlığının kaygı semptomları ve ilgili rahatsızlıklar, depresyon ve yeme bozuklukları ile güçlü ve orta düzeyde bir ilişki ağı oluşturduğunu

göstermektedir (McEvoy vd., 2019). Klinik özellikler taşıyan gruplar ile klinik olmayan gruplardan elde edilen deneysel düzeydeki çalışmalar, belirsizliğe karşı tahammülsüzlük ile kaygı arasında kayda değer bir bağ olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ilişki, literatürde belirgin bir yer edinmiştir (Dugas vd., 1998; Buhr - Dugas, 2002; Boswell vd., 2013; Hebert - Dugas, 2019; McEvoy vd., 2019; Akt., Şekerci, 2021). Gerçekten de belirsizliğe tahammülsüzlüğe dair ilk araştırmaların temelini kaygı olduğu bilinmektedir.

2.2.1. Kaygıya İlişkin Kuramsal Açıklamalar

Anksiyete (kaygı) terimi ilk olarak Freud tarafından ‘anksiyete nevrozu’ kavramı ile tanımlanmıştır (Freud, 1894; Akt., Spielberger, 1972). Korku ve kaygı ifadeleri sıkça birbirinin yerine kullanılabildiği için, çok sayıda düşünür ve araştırmacı bu iki terim arasındaki farkı açıklamaya çalışmıştır. Isaac Marks'a göre korku, organizmanın zihninde acil bir tehdit olarak beliren tehlikelerden kaçınmasına ve hayatta kalmasına yardımcı olan evrimsel bir olgudur (Marks, 1987; Akt., Buss, 2016). Rollo May’e göre, korkular belirli ve somut deneyimler olduklarından, mantıklı nedenler sunmak ve matematiksel analiz yapmak mümkündür (May, 1977). Diğer yandan kaygı, birey tarafından genellikle yoğun bir irrasyonel deneyim olarak algılanmaktadır. Beck ve arkadaşları, kaygıyı bir duygusal süreç, korkuyu ise bilişsel bir süreç olarak tanımlamışlardır. Korku, tehdit edici bir uyarıcıya yönelik analitik bir değerlendirme içerirken; kaygı ise bu değerlendirmeye verilen duygusal bir tepki olarak görülmektedir. Yani korku, tehlikenin değerlendirilmesi olarak tanımlanabilirken; kaygı, korkunun tetiklenmesi sonucu ortaya çıkan huzursuz ve gergin bir ruh hali olarak belirtilmektedir (Beck vd., 1985).

Bu bölümde kaygı kavramı psikanalitik, varoluşsal, bilişsel, davranışçı kuramlar perspektifinden ve ayrıca durumluk-sürekli kaygı teorisi açısından incelenecektir.

Kaygı, bireyi harekete geçmeye teşvik eden bir gerilim kaynağıdır. İd, ego ve süper ego arasındaki çatışmalardan kaynaklanmaktadır ve olası bir tehdide karşı organizmayı harekete geçirme işlevi taşımaktadır (Corey, 2008). Geçtan, içeriden veya dışarıdan gelen tehdit edici uyarıcıların kontrol edilemediği koşullarda, egoda kaygı hissinin baskın olduğunu ifade etmektedir. Üç çeşit kaygı tanımlanmaktadır: Gerçeklik kaygısı, nevrotik kaygı ve suçluluk kaygısı. Gerçeklik kaygısı, dış dünyada bulunan gerçek tehditlerle yüzleşirken; nevrotik kaygı, güdülerin tatmini sonrasında bir ceza

ile karşılaşma korkusunu ifade eder. Suçluluk kaygısı, bir bireyin kurallara aykırı bir davranış sergilemesi veya düşünmesi durumunda hissettiği gerçek bir kaygıdır (Geçtan, 1997). Diğer bir adıyla ahlaki kaygı olan suçluluk anksiyetesi; bireyin kendi vicdanına karşı hissettiği korkuyu ifade eder (Corey, 2008; Geçtan, 1997). Birey, gerçeklik anksiyetesi ve suçluluk anksiyetesinin kökeninin ve içeriğinin farkındadır. Ancak, nevrotik anksiyete içinde, birey kaygının kaynağını bilmez (Geçtan, 1997).

Kaygı, psikanalitik teoremin ayrılmaz bir parçası olup, Freud'un psikolojik ve duygusal bozulmaları anlamada kaygıya vurgu yapmasıyla ön plana çıkmıştır. Freud, kaygının kökenleri arasında bilinçaltındaki çatışmalar ve engellemeler, dolayısıyla süper egonun yaptırım uygulaması, fiziksel zarar görme riskini ve sosyal çevreden gelen tehditleri sıralar. Eğer kaygının yoğunluğu mantık dışı bir boyut kazanırsa, sıradan bir bireyin hissettiği kaygı gerçekçidir. Günlük yaşamda ara sıra deneyimlenen bu kaygı, gerçekçi bir kaygıdır. Dış dünyadaki gerçeklikle alakalı olan bu duygu, korkuyla eşdeğerdir. Gerçekçi kaygı, rasyonel ve anlaşılır olması bakımından nevrotik kaygıdan ayrılır. Freud, bireyin kendi vicdanından (süper ego) duyduğu korkuyu törel kaygı olarak tanımlar. Süper egosu güçlü olan birey, ahlaka ve kurallara aykırı bir davranış sergilediğinde ya da böyle bir niyette bulunduğu suçluluk hisseder. Ahlaki kaygının gerçeği yansıtan bir temeli bulunmaktadır. Birey geçmişte ahlaki kuralları ihlal ettiğinde cezalandırıldığı için, şimdi aynı eylemi gerçekleştirirse cezalandırılma korkusunu taşır (Freud, 1992, 16-20).

Adler, kaygıyı aşağılık kompleksi içerisinde ele almıştır. Kaygı, insanın doğaya karşı duyduğu genel güvensizlik ve güçsüzlükten kaynaklanmakta olup, bu durum insan varoluşunun bir parçasıdır. Kuramına göre, kaygı aşağılık hissinin bir tür belirtisi olarak değerlendirilir (Adler, 1983, 77; Adler, 1985, 90). Jung, bu kaygıyı, insan bilincinin kolektif bilinçaltından gelen, mantığa aykırı olan korkular, baskılar ve sembollerle saldırıya uğraması şeklinde tanımlar. Ona göre, atalarımızın korkuları hala geçerliliğini korumaktadır. Zira modern çağda bile insan, güvenliğinin tehdit altında olması, açlık ve susuzluk gibi temel kaygılardan kurtulmayı başaramamıştır (Jung, 2007, 45).

Horney'e göre, ebeveynlerin olumsuz tutumlarıyla yüzleşen birey, insanların güvenilir olmadığı ve dünyanın emniyetli bir yer olmadığına dair derin bir güvensizlik ya da endişe geliştirir (Horney, 1950). Sullivan, bu kaygının toplumsal yönüne vurgu yapmıştır. Küçük bir çocuk annesinin sevgisini kazanmak için kişilerarası bir kaygı

taşıırken, yetişkin birey de tüm sosyal bağlantılarında kabul görme ve onay alma arzusu ile bu kişilerarası kaygıyı deneyimler (Allen, 1994). Rank, bir başka neofreudyen teorisyen olarak, kaygının temelinde doğum travması ve bunun ilk temsil ettiği ayrılma kaygısı olduğunu savunmuştur. Ona göre, bireyin bağımsızlık amacıyla attığı adımlar, güvenlikten uzaklaşmanın tehdit edici olmasından ötürü, bir bakıma yaşam korkusuna yol açar. Bağımlılığa yönelik attığı adımlar ise kişisel kimliğini kaybetme riski taşımakla, yine bir şekilde ölüm korkusuna sebep olur. Başka bir ifadeyle, insan doğum anından itibaren kaygı duymaya başlar (Geçtan, 1993, 220).

Fromm, gelişim sürecindeki bireylerin bağımsızlık ve bireyselleşme yolculuklarında giderek artan yalnızlık (ve buna bağlı endişe) sorunu ile karşı karşıya kaldığını ve bu durumun dayanılmazlığı karşısında pek çoğumuzun bağımlılığı tercih ettiğini, yani özgürlükten kaçtığımızı ifade etmiştir. Fromm’a göre, otoriter rejimlere ya da çeşitli ideolojilere kişiliklerini tamamen uyum içinde teslim eden bireyler, aslında yalnız kalma korkusundan uzak durmanın en kolay yolunu seçenlerdir (Fromm, 2004:49; Geçtan, 2020). Özetlemek gerekirse, kaygı terimi Freud’dan Jung’a, Adler’den Fromm’a kadar birçok psikoloğun etkisiyle psikoloji tarihinde kendine bir yer edinmiştir.

İnsanoğlunun varlığını devam ettirme, yaşamını sürdürebilme ve hayata değer katma ihtiyacından kaynaklanan endişe, insan olmanın kaçınılmaz bir yönüdür. (Seligman ve Reichenberg, 2010). May, endişenin bireyin varlığı için gerekli olduğuna inandığı değerlerin veya kendi varlığının tehdit altında olduğu anlarda meydana geldiğini ifade etmiştir (May, 1996; Akt., İnanç - Yerlikaya, 2010). Tillich ise endişe ile başa çıkabilmek için kişinin var olma cesaretini sergileyebilmesinin gerekli olduğunu ifade etmektedir (Tillich, 1952; Akt., Sayar, 2000). Varoluşçu teorilere göre kaygı, gelişimin potansiyel bir kaynağı olduğundan, normal kaygı ile nevrotik kaygıyı ayırt etmek büyük bir öneme sahiptir (Corey, 2008). Bu bakış açısına göre kaygı; varoluşsal ve nevrotik kaygı olarak iki gruba ayrılmaktadır. Nevrotik kaygı ve varoluşsal suçluluk, bireyin hayatı anlamlı ve değerli kılmak için sorumluluk almada yaşadığı başarısızlık, aslında olabileceği şeyleri başaramadığını anlaması ve fiziksel çevresi, ilişkileri ve psikolojik durumu ile ilgili farkındalıklarının sınırlı olması sonucunda ortaya çıkar. Varoluşsal kaygı ise patolojik bir durum olmayıp olumlu bir gösterge olarak kabul edilmektedir (Seligman - Reichenberg, 2010). Normal kaygı, yapıcı bir biçimde değerlendirilmektedir (Corey, 2008). İnsanların yaşamları için

sorumluluk alma gereksinimini fark etmesi, değerli ve anlam dolu bir varoluş yaratmak adına gösterdikleri çabanın bir yansımasıdır (Seligman ve Reichenberg, 2010).

Davranışsal terapilerde inceleme ve tedavi aşamasında öğrenim prensipleri dikkate alınmaktadır. Mowrer, iki faktör teorisinde yaşam boyunca var olan iki tür öğrenme biçimine değinmektedir. İşaret öğrenme ya da koşullanma, otonom sinir sistemini kapsar ve tutumlar, duygular ya da anlamlar olarak adlandırdığımız gönülsüz tepkilerle gerçekleşen öğrenmedir. Yani, daha önce tarafsız olan uyarıcıların birey için korku ya da kaygı verici hale gelmesidir. Çözüm öğrenme ise merkezi sinir sistemi ve iskelet kas sistemini içerir ve hem doğal olarak mevcut olan hem de durumun sağladığı dürtüleri azaltma ya da bu dürtülerden kaçınma yöntemleriyle öğrenmeyi ifade eder. Mowrer, klasik ve edimsel koşullanma ilkelerini birleştirdiği iki aşamalı modelinde kaygının oluşumunu, korkunun klasik koşullanma ile öğrenilmesi ve edimsel koşullanma ile sürdürülerek kalıcı hale gelmesi şeklinde açıklamıştır. Yani, korku klasik koşullanma sayesinde edinilirken kaçma-kaçınma davranışları (edimsel koşullanma) yoluyla sürdürülmektedir (Mowrer, 1953; Sungur, 1997). Bu yaklaşıma göre; normalde etkisiz olan uyarıcılar rahatsız edici hislerle bağlantı kurduğunda şartlı uyarıcı niteliği kazanır ve bu uyarıcılarla etkileşim rahatsız edici olacağından birey, kaçınma davranışını artırarak sıkıntıdan kurtulmanın yollarını arar (Türkçapar, 2006).

Bilişsel kuram açısından önerilen ilk model, bireyin uyarıcıları fizyolojik veya psikolojik iyi oluşu bakımından hatalı veya yanlış bir biçimde yorumlaması sonucunda, bunları tehlikeli ya da tehdit edici olarak algılamasıyla, bireysel başa çıkma kaynaklarını ve dışarıdan gelen yardımları küçümsemesini kaygı bozukluklarının temel özelliği olarak ele alan şemaya dayalı bir bilgi işleme bakış açısıdır (Beck vd., 1985). Bilişsel yapıların dengesi bozulduğunda; depresyon ve kaygı gibi durumlarda, bireye özgü bilişsel şemalar etkin hale gelerek zamanla daha somut kavramlaştırmaların yerini alırlar. Bu şemalar, bu süreçte gerçekliği test etme ve değerlendirme konusunda daha fazla direnç gösterirler (Beck, 2016). Bu yönden incelendiğinde, kaygı ile ilgili sorunları olan kişiler, geçmiş ve mevcut deneyimlerinden oluşan şemalarına uygun bilgileri seçme eğilimindedirler. Herhangi bir açıdan potansiyel olarak tehlikeli olabilecek durumlara karşı yüksek duyarlılık gösterirken, olumlu yönleri göz ardı ederler. Ayrıca, sorunlarla başa çıkmadaki zorluklarının farkındadırlar. Genel resmi kaçırırken, bulundukları tehlikenin seviyesi

ve kendi hassasiyetleri hakkında yanlı bir bakış açısına sahiptirler (Beck vd., 1985). Uyum göstermeyen şemalar da davranışsal ve bilişsel açılardan işlevsel olmayan başa çıkma stratejileri ile pekiştirilir. Bunun yanı sıra, bu başa çıkma yöntemleri bazı durumlarda kaygı belirtilerini doğrudan artırabilir (Emmelkamp - Ehrling, 2014).

Durumluk kaygı, otonom sinir sistemindeki aktivasyon ile birlikte, rahatsız edici, bilinçli olarak hissedilen gerginlik ve endişe hislerinden meydana gelen bir his olarak tanımlanabilir (Spielberger, 1966). Durumluk kaygı, belirli olayları şahsi olarak tehdit edici olarak yorumlayan kişilerde ortaya çıkan karmaşık duygusal tepkileri tanımlamak için kullanılmaktadır. Somut bir tehlikeden bağımsız olarak, bir bireyin tehdit altında olduğunu düşündüğü anlarda durumluk kaygı düzeyi yüksek olmalıdır; nahoş olmayan şartlarda ya da mevcut bir tehlikenin şahsi olarak korkutucu bulunmadığı durumlarda ise düşük olmalıdır (Spielberger, 1972). Kaygı seviyesi sürekli olarak yüksek olan bireyler, durumu ya da uyarıcıyı daha fazla tehlikeli veya tehdit edici olarak algılama eğilimindedirler ve bu duruma ilişkin durumluk kaygısının daha yoğun bir artışıyla tepki verme eğilimindedirler (Spielberger, 1972). Özetle, durumluk kaygısı bireyin somut bir tehdit algıladığı anlarda artmakta ve bu tehdit algısı sona erdiğinde azalmaktadır. Sürekli endişe, bireyin durumları tehlikeli ve tehditkâr olarak algılama eğilimini, yani kaygıya maruz kalma genel yatkınlığını ifade etmektedir (Öner - LeCompte, 1983). Kaygıya ilişkin kavramsal ve kuramsal açıklamalar bu şekilde özetlenebilir.

2.3. Yükleme (Atıf) Teorisinin Tarihsel Gelişimi

Yükleme teorisiyle ilgili ilk araştırma-incelemeler 1940'lı yıllarda başlamış ve ardından hızlı bir ilerleme göstermiştir. Bu teori, sosyal psikologlar tarafından geliştirilmiş olsa da neden-sonuç ilişkilerine dair düşüncelerin günlük yaşamda merkezi rolü nedeniyle diğer disiplinlere de yayılmıştır (Hogg - Vaughan, 2007, 104; Gürses, 2008, 363; Weiner, 2010, 562). Yükleme kuramının ana yapısını oluşturan altı temel teorik vurgu bulunmaktadır.

2.3.1. Heider'in Naif Psikoloji Kuramı (1958)

Yükleme (Atıf) kuramında öncü kabul edilen Fritz Heider, atıf sürecine dair ana kavramları geliştiren bir psikolog olarak bilinir (Hogg - Vaughan, 2007, 104). 1958 yılında yayımlanan *The Psychology of Interpersonal Relations* isimli eserinde,

insanların başkalarının davranışlarını açıklarken izlediği yöntemleri ele almış ve bu kavramı “naif psikoloji” terimiyle adlandırmıştır (Heider 1958, 79; Wong, Weiner 1981, 281). İnsanların hem olumlu hem de olumsuz olayların arka planındaki nedenleri anlamaya çalıştığını ve bu tür atıfların doğal olarak oluştuğunu öne sürmüştür (Wong, Weiner 1981, 651). Bu bakış açısına göre, insanlar çevrelerini kendilerine özgü naif veya sağduyulu psikolojik teorilerle algılama ve anlamlandırma çabasında bulunmaktadır; ayrıca çevrelerinde gelişen olaylar hakkında neden-sonuç teorileri geliştirmekte ve bunları test etmektedirler. Heider, insanların kendi eylemleri ile başkalarının eylemleri için nedensel açıklamalar üretmek teoriler oluşturan sezgisel psikologlar olduğunu savunmuştur (Gürses 2008, 364).

Heider, insanlar arasında benzer özelliklere sahip veya birbirine yakın zaman dilimlerinde meydana gelen iki olaydan birinin diğerine yönelik bir neden olarak algılanma eğilimi olduğunu öne sürmüştür. Örneğin, fuhuş veya alkol tüketiminde büyük bir artışın gözlemlendiği bir bölgede bir deprem meydana geldiğinde bu durum, ilahi bir cezalandırma olarak yorumlanabilmektedir. Böyle bir anlayış, temelinde inançların eylemleri yönlendirmesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, bir bireyin hangi inanca mensup olduğu veya astrolojiye olan inancının, onun tutum ve davranışlarını anlama sürecinde göz önünde bulundurulması gereken faktörler arasında yer aldığı ifade edilmektedir (Yapıcı 2003, 134). Heider'e göre, nedensel ilişkiler temelde kişisel veya çevresel unsurlar olarak iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Heider'in yalın psikolojisi, resmi bir teori oluşturmaktan ziyade kavramsal bir çerçeveye sağlar.

Kendi kendine soru soran veya kendisine yöneltilen “neden?” ve/veya “niçin?” gibi sorgulamalara karşılık bulmaya çalışan bir kişi için, olayların doğru bir şekilde değerlendirilmesi ve altında yatan sürekli, değişmeyen etkenlerin tespit edilmesi kritik bir öneme sahiptir. Bu sayede bireylerin tahmin edilebilir ve kontrol edilebilir bir ortam oluşturmaları ve adapte olmaları mümkün hale gelir (Heider, 1958, 148). Heider'in belirttiği üzere, insan, etrafındaki gözlemlenebilir unsurları kaydetmekle yetinmeyip, olayları çevresindeki kalıcı, değişmez faktörlere atfetme ihtiyacı hisseder (Heider, 1958, 80-81; Yaparel, 1994, 275-299).

Heider fikirlerini üç temel ilke üzerine kurmuştur: İlk olarak davranışlarımızın tesadüfi olmaktan çok, bir amaca hizmet ettiğini düşündüğümüz için başka bireylerin davranışlarına bir anlam arayışında bulunuruz. Anlam arayışımız, insan zihnini

tamamen etkileyen bir olgudur. Gerçekte, neden-sonuç bağı olmadan bir durumu açıklamak veya yorumlamak zordur. İnsanların nedensel açıklamalara olan yaygın ihtiyacı, belki de en güçlü biçimde, neredeyse tüm toplumların bir köken miti, yaşamın kaynağı ve anlamı üzerine açıklamalar –örneğin din– oluşturmalarında kendini gösterir. Bireyin yaşamın anlamını keşfetme çabasının bir sonucu olarak dinler, içinde var olduğumuz dünyayı anlamaya yönelik en temel gereksinimimizi temsil eder.

İkinci olarak çevreyi kontrol etme ve geleceği öngörebilmek için nedensel teoriler geliştirmemiz, çevremizdeki dünyanın tutarlı ve kalıcı özelliklerini keşfetme arayışımızı beraberinde getirir. Davranışlara yol açan kişisel özellikleri ve kalıcı yetenekleri ya da durumların sabit özelliklerini araştırmaya çalışırız.

Üçüncü olarak davranışlara nedenler atfederken kişisel unsurlar (örneğin karakter, yetenek) ile çevresel unsurları (örneğin koşullar, toplumsal etki) ayırırız. Kişisel unsurlar içsel yüklemeler, çevresel unsurlar ise dışsal yükleme örnekleridir. Heider dışsal nedenlerin gizlenmesi sonucunda, bu nedenlerin varlığını, açıkça bir neden yoksa yalnızca çıkarımlar vasıtasıyla tespit edebileceğimizi savunuyordu (Hogg - Vaughan, 2007, 104-106).

Dinsel inançlar, trajik olayların meydana geldiği anlarda 'anlam' sisteminin sürekliliğinin korunması için gerekli olan üç unsuru (Thompson, 1981) sağlayarak bireylerin olayları yorumlamasını kolaylaştırmaktadır. Anlam sisteminin sürekliliğini sağlayan unsurlar şunlardır: a) Gelecekteki olayların başa çıkılabilir ve kontrol altına alınabilir olduğuna dair hissedilen güven; b) yaşanan olayın olumsuz niteliklerinin yanı sıra olumlu yönlerinin de araştırılarak bulunması; c) yaşanan olayın 'bir planın parçası' olduğu ve rastlantısal olmadığına dair inanç (Thompson, 1981, 89-101; Yaparel, 275-299). Brown'ın (1966) vurguladığı gibi, dinî inançlar, bireylerin etraflarındaki zorluklarla başa çıkabilmek (coping) ve bunları yorumlayıp açıklayabilmek için kullandıkları bilişsel şemalardır. Dinî inançlar aracılığıyla insanlar, karşılaştıkları belirsizlikleri çözmeye ve çevrelerinde meydana gelen olumlu ya da olumsuz olaylara kendi bakış açılarıyla anlam kazandırmaya çalışmaktadırlar (Brown, 1966, 259-272; Shaw, 1970, 320-327; Yaparel, 1994, 275-299).

Yükleme teorisi, doğal felaketler gibi derin duygusal deneyimlerin anlaşılmasında da kullanılabilir. Doğal felaketler sırasında bireyler büyük bir stres ve travma yaşar ve genellikle hayatta kalma ve koruma içgüdüleriyle hareket ederler. Bu

yüzden, olayın sonuçlarına göre bazıları yardımlaşma ve dayanışma hisleriyle hareket ederken, diğerleri panik içerisinde kaçma veya kendi güvenliğini düşünme eğiliminde olabilir (Avcı, 2023). İnsanların yeni ve farklı bir şeyler yaşadığında onu nasıl anlamlandıracağı veya ona nasıl tepki vereceğini belirleyen birçok etkene göre farklı tepki verebileceğini belirtebiliriz.

2.3.2. Jones ve Davis'in Uyuşan Çıkarımlar Kuramı (1965)

Jones ve Davis'in uyuşan çıkarımlar kuramı, insanların bir bireyin davranışını o kişinin kişisel bir özelliği ile nasıl ilişkilendirdiğini ortaya koyar. İnsanlar, tutarlı çıkarımlar yapmaktan, yani davranışın kaynağını temel kişisel özelliklere atfetmekten keyif alırlar. Zira bireysel özelliklerin davranışı öngörülebilir hale getirmesi, çevremiz üzerinde bir kontrol duygusu oluşturarak belirsizliği azaltır. Böylece dünyayı daha az karmaşık bir yer olarak değerlendirip, kendimizi güvende hissederiz (Jones ve Davis, 1965; Jones ve Mc Gillis, 1976; Akt., Hogg - Vaughan, 2007, 106-107).

Tutarlı çıkarımda bulunmak için beş bilgi kaynağına ihtiyaç duyarız: Birinci olarak eylem özgür iradeyle seçilmiştir: Serbest bir şekilde gerçekleştirilen davranışlar, açık bir dışsal baskıdan ziyade kişisel bir özelliğin yansımasıdır. İkinci olarak eylem, alışılmadık, beklenmedik bir sonuç doğurmuştur: Diğer birçok davranışla ortak noktaları gösterenlerden ziyade, kendine özgü sonuçlar yaratan davranışlar, kişisel özellikler hakkında daha fazla bilgi verir. Üçüncü olarak eylemin toplumsal olarak kabul edilebilir olduğu düşünülmemektedir: Toplumca takdir edilen davranışlar genellikle sosyal normlarca yönlendirildiğinden, kişisel nitelikler hakkında sınırlı bilgi sunar. Fakat normlara aykırı davranışlar, tutarlı çıkarım yapmak için iyi bir temel oluşturur. Dördüncü olarak eylemin üzerimizde doğrudan bir etkisi vardır: İnsanlar, başkalarının davranışları hakkında yorum yaparken, eğer bu davranışların kendileri açısından anlamlı sonuçları varsa, daha fazla güven duyarak tutarlı çıkarımlar yapar. Beşinci olarak eylem, bizi etkilemeyi amaçlamaktadır: Doğrudan çıkarımıza ya da zararımıza olan davranışlar hakkında daha fazla güvenle tutarlı çıkarım yaparız (Hogg - Vaughan, 2007, 106-107).

Heider'in görüşlerinden yola çıkan Jones ve Davis, gözlemcilerin tanık oldukları davranışlarla, bu davranışları sergileyen bireylerin niyetlerini göz önünde bulundurarak değerlendirme yaptıklarını kaydetmişlerdir (Jones - Davis, 1965; Yapıcı

2003:134). Sonuç olarak bir davranışın nasıl yorumlandığı, davranışı sergileyen kişinin kimliğinden etkilenmektedir

2.3.3. Kelley'in Birlikte Değişme (Kovaryasyon) Modeli (1967)

Harold Kelley, bireylerin diğer insanların davranışlarını nasıl yorumladığını ve bunların sebeplerine nasıl atıfta bulunduğunu incelemektedir, ayrıca insanların davranışların arkasındaki nedenleri belirlemek için bilişsel süreçlerden yararlandığını öne sürmektedir. Kovaryasyon Modeli, insanların davranışın hangi etkenlerle birlikte değiştiğini tanımlamaya ve ardından bu etkenlere nedensel bir kimlik atfetmeye çalıştıklarını öne sürmektedir. Kovaryasyon ilkesi, "bir etki, süre içinde paralel değiştiği muhtemel nedenlerinden birine bağlanmaktadır" şeklinde tanımlanmaktadır (Kelley, 1973, 108; Akt., Hogg - Vaughan, 2007, 106-107). Belirli bir davranış aynı anda ortaya çıkan olası nedenlere atfedilir. Bu ilke, bireyin davranışı birkaç kez gözlemleme fırsatı olduğunda faydalıdır (Hewstone, 1987, 663-972).

İnsanlar, bir karar almak üzere belirli bir bireyin belirli bir hareketi muhtemel bir sebebe dayanarak gerçekleştirmesiyle ilişkili üç farklı bilgi kümesini incelerler. Birinci olarak tutarlılık bilgisi, bir davranış sürekli mi oluyor (yüksek tutarlılık) yoksa arada sırada mı oluyor (düşük tutarlılık). İkinci olarak belirginlik bilgisi, bir davranış her durumda mı oluyor (düşük belirginlik) yoksa belirli bir durumda mı (yüksek belirginlik) ortaya çıkıyor. Üçüncü olarak benzerlik bilgisi, bir olaya karşı herkes mi aynı tepkiyi veriyor (yüksek benzerlik) yoksa bir kişi farklı bir tepki mi (düşük benzerlik) veriyor.

Kelley, çok sayıda olası nedenin bulunduğu durumlar için indirgeme ilkesini (discounting principle) geliştirmiştir. Bu ilkeye göre, eğer daha muhtemel bir sebep mevcutsa, atıf ona yönlendirilir. Mesela, eğer bize malını satmaya çalışan biri kahve ısmarlıyorsa, bunu onun cömertliğiyle izah etmeyiz. Fakat bir trafik kazasının ardından yoldan geçen birisi bize bir bardak su getirdiğinde, bu durumu o kişinin karakter özellikleriyle yorumlama eğilimindeyiz. Birlikte değişme teorisi, bireylerin benzer durumlar karşısında benzer tepkiler gösterme eğilimini vurgulamaktadır (Kelley, 1972; Shelley vd., 2006; Akt., Hogg - Vaughan, 2007, 107-109).

Birlikte değişme teorisi, bireylerin benzer koşullarda benzer tepkiler gösterdiğine dikkat çekmektedir. Olağanüstü durumlar, doğal afetler gibi, insanların tipik davranış kalıplarının dışına çıkmalarına yol açabilir. Bu noktada, doğal afetler

esnasında bireylerin davranışlarının tutarsızlık gösterebileceği düşünülebilir. Örneğin, genel olarak sakin ve sessiz olan bir birey, bir doğal afet sırasında kaygılanarak heyecanlı tepkiler verebilir. Birlikte değişim teorisi, ayrıca bir bireyin farklı durumlarda benzer davranışlar sergileyebileceğini de göz önünde bulundurmaktadır. Bu bağlamda, doğal afetler sırasında farklı bireyler panikleme ve kaçma gibi benzer tepkiler gösterebilirler (Avcı, 2023). Sonuç olarak bu görüş, bireylerin benzer durumlar karşısında benzer tepkiler gösterme eğilimini vurgulamaktadır.

2.3.4. Schachter ve Singer'in Duygusal Etkilenebilirlik Kuramı (1962)

Schachter ve Singer, duygusal hislerin belirlenmesinde bedensel tepkiler ve duygusal etiketleme süreçlerinin nasıl bir etkileşim içinde bulunduğunu incelemektedir. Teori, bir duygunun yaşanması için iki temel bileşen gerektiğini öne sürmektedir. Bu bileşenler fizyolojik uyarımlar ve duygusal etiketlemeden oluşmaktadır. İnsanlar çevreleriyle etkileşimde bulunduklarında veya bir olayla karşılaştıklarında bedenlerinde fizyolojik tepkiler ortaya çıkmaktadır. Örneğin, tehlikeli bir durumda kalp hızı hızlanabilir, eller terleyebilir veya vücutta başka değişimler meydana gelebilir. Bu noktada, bedensel tepkilerin duygusal bir durum olarak nasıl değerlendirildiği, çevresel ipuçları ve bireyin geçmiş deneyimleri aracılığıyla belirlenmektedir; böylece bedensel tepkilerin hangi duygu ile ilişkilendirileceğine karar verilmektedir. Duygusal belirsizlik teoremi, insanların duygusal tepkilerinin nedenlerini anlayabilmek için çevresel koşulların ve sosyal ipuçlarının dikkate alınmasının ve insanların duygusal tepkilerinin nedenlerini anlayabilmek için önemli olduğunu vurgulamaktadır (Schachter - Singer, 1962, 381-382; Avcı, 2023).

Fizyolojik bir uyarılma durumu söz konusu olmadığında bile duygu uyandırabilecek düşünceleri göz önünde bulundurun. Mesela, bir kişi ciddi bir tehdit içinde olduğunu tamamen idrak etmiş olabilir, fakat çeşitli nedenlerle (ilaçlar veya ameliyatlar) fizyolojik bir durağanlık hali içinde kalabilir. Bu durumda, 'korku' duygusunu yaşıyor mu? Duyguları bir fizyolojik uyarılma durumu ve uygun bir düşüncenin birlikte yürüttüğü bir işlev olarak değerlendirmemiz, elbette ki onun bu duyguyu yaşamadığını gösterir; bu da sonuç olarak nihai önerimizi oluşturur. Aynı bilişsel koşullar çerçevesinde, birey yalnızca fizyolojik uyarılma deneyimini yaşadığı

sürece duygusal bir tepki verecek ya da hislerini duygu olarak tanımlayacaktır (Schachter - Singer, 1962, 381-382).

Duygusal halleri, bedensel uyarılma durumunu ve bu uyarılma durumuna uygun bir zihinsel etkinliği bir işlev olarak değerlendirilmesi gerektiği öne sürülmektedir. Bu noktada şu çıkarımlar yapılabilir: Birinci olarak bir bireye aniden tanımlayamadığı bir bedensel uyarılma durumu sunulduğunda, bu durumu etiketleyip hislerini kendisine sunulan zihinsel içerikler açısından tanımlayacaktır. Zihinsel unsurların duygusal halleri güçlü bir şekilde belirlediği ölçüde, tamamen benzer bir bedensel uyarılma durumu "mutluluk" ya da "öfke" veya "kıskançlık" veya durumun zihinsel yönlerine bağlı olarak çeşitlilik gösteren bir dizi duygusal etiketle adlandırılabilceği öngörülmektedir. İkinci olarak bir bireyin tamamen uygun bir açıklamasının bulunduğu bir bedensel uyarılma durumu sunulduğunda, değerlendirme ihtiyacı oluşmayacak ve bireyin hislerini mevcut alternatif zihinsel içerikler açısından etiketlemesi olası değildir. Üçüncü olarak aynı zihinsel koşullar göz önünde bulundurulduğunda, birey duygusal bir tepki verecek ya da hislerini duygular olarak tanımlayacaktır; yalnızca bedensel bir uyarılma durumu deneyimlediği ölçüde. Teori, bu çıkarımları destekleyen bir deney ile diğer araştırmaların bulgularıyla bir araya getirilmiştir. (Schachter - Singer, 1962, 381-382).

Doğal afetler sırasında -pandemiler ve depremler gibi- bireyler genelde yoğun fizyolojik uyarılar yaşamaktadır ve bu uyarıların yorumlanması, duygusal tecrübelerini etkileyebilmektedir. Duygusal etkilenme aşamasında, doğal afet sonrasında bazı kişiler, yaşadıkları derin fizyolojik uyarıları içsel etkenlere atfetmektedirler. Mesela bazıları, hissettikleri korkunun, kendi zayıflıkları ve korkaklıklarıyla bağlantılı olduğunu düşünüyor. Diğerleri ise benzer fizyolojik tepkileri, doğal afetlerin korkunç bir felaket olduğu düşüncesiyle dışsal etkenlere bağlamaktadırlar (Avcı, 2023). Sonuç olarak kişilerin duygu durumuna göre farklı yüklemeler meydana gelebilmektedir.

2.3.5. Bem'in Kendini Algılama Kuramı (1967)

Bem'in benlik algısı teorisi, sosyal psikoloji alanında bireylerin kendi içsel hallerini ve davranışlarını gözlemleyerek ve bunlar üzerinden çıkarımlarda bulunarak kendi benlik imajlarını şekillendirdiklerini ileri sürmektedir. Bem, insanların içsel durumları hakkında bilgi edinmenin bazı durumlarda zor veya karmaşık olabileceğini,

bu nedenle kendi davranışlarına dayanarak kendilerini anlama eğiliminde olduklarını savunmuştur. Bu, insanların duygularını ve düşüncelerini doğrudan gözlemlemek yerine, kendi eylemlerine bakarak hislerini ve düşüncelerini anlamaya çalıştıkları anlamına gelmektedir (Bem, 1965, 203-205; Akt., Avcı, 2023). Bem, yalnızca başkalarının tutumları için değil, kendi tutumlarımız için de atıflarda bulunduğumuzu belirtir. Ayrıca, başkalarının kişilikleri hakkında bir izlenim oluştururken, onların tutumlarını bazı bireysel özelliklerle ilişkilendirdiğimiz gibi, kendi davranışlarımızı da içsel bir özellik olarak değerlendirme yeteneğimizi kullanırız (Hogg - Vaughan, 2007, 111).

Bem'in teorisi, özellikle belirsizlik ve karmaşıklık içeren durumlarda, bireylerin kendi içsel hallerini değerlendirme eğilimlerini artırması nedeniyle doğal afetler gibi olaylar, insanların duygusal karşılıklarını ve düşünce süreçlerini anlamlandırma çabalarını artırabilir. Örneğin, bir kişi doğal afet anında korku ve kaygı içinde kaçmaya çalıştığında, kendi tepkisinden yola çıkarak 'panik içerisinde ve korku dolu' bir değerlendirme yapabilir (Bem 1965, 203-205; Akt., Avcı, 2023). Özetle bu teori, bireylerin kendi içsel hallerini ve davranışlarını gözlemleyerek ve bunlar üzerinden çıkarımlarda bulunarak kendi benlik imajlarını şekillendirdiklerini ileri sürmektedir.

2.3.6. Weiner'in Yükleme (Başarma Güdülenmesi) Kuramı (1974)

Bu teori, bireylerin başarılı olma çabalarını neden gösterdiklerini ve başarısızlık anlarında niçin farklı tepkiler verdiklerini aydınlatmayı hedeflemektedir. Bernard Weiner bu teoriyi ilk kez 1970'lerde tanıtmış ve ardından geliştirmiştir. Weiner, başarısızlık anlarında insanların sebepleri kendi içsel özellikleriyle açıklamak yerine dışsal sebeplere atfetme eğilimini ortaya koymuştur. Bu, "başarısızlık atfının koruyucu işlevi" olarak bilinir. Weiner, yükleme kuramı ile motivasyon kuramı arasında bir bağ kurarak, teorinin başarı motivasyonunu artırmaya yönelik uygulamalarda kullanılabilir hale gelmesini sağlamıştır (Wong - Weiner 1981, 650-651; Weiner, 1985; Hogg - Vaughan, 2007, 111).

Weiner'a göre bireylerin nedensel atıflarının üç temel unsuru bulunmaktadır. İlk unsurlar, sonuçların atfedildiği merkez ile ilgilidir. Birey, sonuçları içsel ya da dışsal etkenlere dayandırabilir. İçsel merkez, bireyin başarı veya başarısızlıklarını kendi deneyim ve çabalarına bağlamasıyla ilgiliyken; dışsal merkez, sonuçların bireyin dışındaki koşullara yüklendiğini ifade eder. Teorinin özünde ise, başarılı olmak ve

başarısız olmak anlamındaki sonuçlar için yapılan nedensel atıfların temelinde üç unsur yatmaktadır. Kararlılık unsuru, nedenin değişip değişmeyeceğini gösterirken, başarılı olma ya da başarısız olmaya ilişkin gelecekteki beklentiler ile arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Merkez unsuru bir bireyin performansını içsel mi yoksa dışsal etkenlere mi atfettiği ile ilgilenmekte ve gurur ile utanç gibi benlik saygısıyla ilgili duygulardaki değişiklikleri yansıtmaktadır. Kontrol edilebilirlik unsuru, bireyin sonuçlar üzerinde ne ölçüde denetim sahibi olduğunu ilgilendirmektedir (Weiner, 1985; Yıldırım, 2012).

Doğal afetler, örneğin salgınlar veya depremler olduğunda, bireyler kendi davranışlarını sorgulayıp olumsuz gelişmeleri kişisel yetersizlikleri, hazırlıksızlıkları ya da kararsızlıkları gibi içsel nedenlere atfedebilirler. Örnek olarak, “Daha etkili tedbirler alabilirdim, salgın sırasında virüsten koruma yöntemlerim olabilirdi, depremde daha dayanıklı bir evde yaşayabilirdim” gibi ifadelerde bulunabilirler (Avcı, 2023). Ancak bu teori, bireylerin karşılaştıkları olumsuz şartlar karşısında genellikle daha çok dışsal faktörler aramaya eğilimli olduklarını öne sürmektedir.

2.3.7. Yükleme Teorisi ve Dinî Yükleme

Yükleme Teorisi (Attribution Theory), bireylerin olayları ve hareketleri nasıl yorumladıklarını anlamak için açıklamalar sunan sosyal psikolojinin temel teorilerinden biridir. Bu teori, en geniş tanımıyla, davranışların ve olayların neden-sonuç ilişkilerini kavrama ve açıklama biçimlerini araştırmaktadır. Din, birçok birey için yaşamlarının merkezi bir unsuru olup, insanların din ile ilişkileri kişisel ve toplumsal açılardan derin etkilere sahip karmaşık bir fenomendir. Yükleme Teorisi, dinî deneyimlerin anlaşılması ve açıklanması çabalarında bireylerin kullandığı temel unsurları araştırarak din ile bağdaştırılmaktadır. Spilka ve McIntosh'un belirttiği gibi, yükleme teorisinin temel öngörülerini dinî açıklama ve atıfların araştırılması konusunda zengin bir temel oluşturur. Temelde, dinlerin bireylerine sunduğu inanç prensipleri, dünya görüşü ve sosyal kimlik gibi atıfların nasıl ve nerelerde kullanılabileceğine dair bir zemin hazırlar (Spilka - McIntosh, 1997, 174; Küçükcan - Köse, 2000, 69-70; Yapıcı 2003, 138; Avcı, 2023).

Hayatın akışını etkileyen toplumsal ve kültürel değerler, meydana gelen olayların algılanma şekillerini ve verilen tepkileri etkilemektedir. Dinsel inançlar sayesinde bireyler, karşılaştıkları belirsizlikleri aydınlatarak çevrelerinde gerçekleşen

olumlu ya da olumsuz olaylara kendi bakış açılarıyla anlam katmaktadırlar. Bu amaçla din, başka türlü cevaplanamayacak gibi görünen sorulara yanıtlar sunar. Tüm dinler, inananlarına kendine özgü inanç sistemleri ve ibadetler aracılığıyla bir dünya sunar. Bu sistem, inanan bireylere dünya ve ahirette mutluluğu hedeflemektedir. Her dinin ikincil özellikleri, olayları tahmin etme ve kontrol etme ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Birçok din, ibadetler, zorunlu ritüeller, belirli davranış kalıpları gibi araçlarla bireylerin gelecekteki sonuçları kontrol edebilmesi için mekanizmalar sunar. Bu perspektif, Spilka ve beraberindeki araştırmacılar tarafından dışsal kontrol olarak adlandırılmaktadır. İçsel kontrol ise, Tanrı'ya inanan ve ona güvenen bireylerin, her şeyin daha iyi olacağına dair duydukları inançla örneklenmektedir. Tanrı'nın kontrolün devam ettiğine olan inancı, dünyadaki her şeyin doğru olduğuna ve doğru kalacağına dair bir güven duygusu yaratmaktadır (Spilka vd., 1985, 1-20).

Yükleme Teorisi, din psikolojisi bünyesinde önemli bir yere sahiptir. Yükleme teorisinin din psikolojisine entegre edilmesi, dinin bireylerin maruz kaldıkları olayları nasıl yorumladıkları ve bu yorumlamaların duygusal tepkilerini ve motivasyonlarını nasıl şekillendirdiği üzerinde durmaktadır. Bu teorinin alana adapte edilmesi, 1975 yılında Proudfoot ve Shaver tarafından gerçekleştirilen bir araştırma ile başlamıştır. Sonrasında, destekleyici birçok çalışma yapılmıştır. Bu araştırmalar genellikle bireylerin karşılaştıkları durumları yaşarken, durumu açıklamak için hangi yüklemeleri kullandıklarını belirlemeye çalışmıştır (Proudfoot - Shaver, 1975; Özgül, 1988; Behti - Kula, 2020).

Gürses, araştırmalarda kullanılan nedensel yüklemeleri sınıflandırmaya gayret eden yükleme teorisyenlerinin, özellikle seküler açıklamaların şans, çevresel faktörler ve karakterle ilgili unsurlar üzerinde yoğunlaştığını vurgulamıştır. Bu tür referanslar, doğal felaketlerin iklim değişikliği ve çevresel etmenlerden kaynaklandığını ve insanların kontrolü dışındaki olaylar olarak algılandığını ima eden nedensel açıklamalarla örneklendirilebilir (Gürses, 2008, 367). Farklı çalışmalar ise insanların gündelik olayları dinî nedenlere atfederek açıkladıklarını göstermiştir. Örneğin, Tanrı'nın planı, kader, asli günah ve şeytanın etkisi gibi kavramlar, bireylerin akıl erdiremediği durumları açıklama çabası olarak yanıtlanamayan sorulara yanıt olabilmektedir (Lupfer vd., 1992, 486). Bu atıflar, afetleri doğaüstü veya ilahi bir gücün müdahalesi olarak yorumlamaktadır ve insanların bu afetleri toplumun ve

bireylerin günahlarına ya da Tanrı'ya karşı işlenen suçlara bir yanıt olarak algılayabildiklerini göstermektedir.

Spilka ve arkadaşlarının belirttiği üzere, “Dinî sistemler ve kutsal metinler, evrenin neden ve nasıl var olduğunu, olayların meydana gelme nedenlerini, başarı ve başarısızlıkları, mutluluk ve acıyı, tüm canlıların yok oluşunu açıklayan ifadelerle doludur. İnsanlar karşılaştıkları meseleleri dinî ya da seküler açıklamalarla açıklayabilir. Ayrıca hem dinî hem de seküler ifadelere başvurarak açıklama yapabilirler. Genellikle, insanlar yaşamlarının tehdit altında olduğunu hissettiklerinde ve güven içinde olmak istediklerinde daha fazla dinî ifadelere gönderme yapmaktadırlar.” (Spilka vd., 1997).

Yükleme teorisine göre bireyler, yaşanan olayların ve sergilenen davranışların arka planını anlamlandırmak ve açıklamak için çeşitli şekilde nedensel açıklamalarda bulunmaktadır. Bu çaba genellikle din çerçevesinde şekillenmektedir (Yapıcı 2003, 132). Çünkü dinler, bireysel veya toplumsal olayların açıklanmasında hazır yanıtlar sunmaktadır. Gürses, dinlerin en belirgin özelliklerinden birinin insanlara her türlü nedensel açıklama sağladığını vurgulamıştır (Gürses, 2008, 365-366). Spilka ve beraberleri, tarih boyunca kutsal metinlerin ve dinî öğretilerin hemen hemen her konu hakkında “nasıl” ve “niçin” sorularını yanıtladığını, ancak dinin sunduğu bu tarz açıklamalara herkesin aynı sıklıkta ve aynı derecede başvurmadığını belirtmişlerdir. Gerçekten de dindar olarak sınıflandırılacak bireylerin bile yaşadıkları her olayı dinî yüklemelerle açıklamadığı görülmektedir. Bu gözlemlere dayanarak, dinî açıklamaların ne zaman ve hangi ortamda yapıldığını anlamak için çeşitli etkenler ortaya konulmuştur. Spilka ve arkadaşları bu faktörleri şöyle sıralamıştır (Spilka vd., 1997; Yaparel 1994, 277-278). Yükleme yapanının kişilik özellikleri, örneğin bireyin eğitim seviyesi, bireysel, kültürel ve dinî perspektifi ile aile yapısı ve yükleyenin kendi deneyimlerini dinî terimlerle tanımlama çabası gibi etkenler atfi şekillendirebilmektedir. Yüklemenin gerçekleştirildiği ortam, atfedenin içinde bulunduğu bağlamı ifade etmektedir. Açıklanacak olayın özellikleri, dinî yüklemenin yapılmasına yol açan önemli bir etkidir.

Hayat boyunca karşılaşılan problemler ve olağandışı olaylar, bilişsel olarak çözümlemeye yarayan kuralların yeterli olmaması durumunda ortaya çıkabilir. Böyle koşullarda din, karşılaşılan olayları yorumlamamızda yardımcı olan bir sistem olarak devreye girer. Dinî inançlar, inananlara bir bakış açısı kazandırır. İnsan, başına gelen

olayı açıklarken dinî içerikli terimler kullanır. Birey, olayın nasıl meydana geldiğini, kaynağını, sebeplerini dinî kavramlarla açıklar. Bu bağlamda dinî inanç sistemleri, birey için yaşadığı olayı açıklayan anlam sistemleri oluşturur (Gülmez, 2008). Spilka ve arkadaşlarına göre dinî inançlar, inananları bir bakış açısı ve yaklaşım biçimiyle donatmaktadır. İnsan, olayları açıklarken bu bakış açısını yansıtan dinî kavramları kullanır. Böyle bir birey için olayların meydana gelişi, kaynağı ya da gerisindeki güç ile ilgili açıklama, dinî içerikli kavramlarla anlam kazanır. Bu anlamda dinî sembol ve inanç sistemleri önemli anlam kaynaklarıdır (Spilka vd., 1985, 1-20). Doğal afetler gibi zorlayıcı durumlar, daha çok dinî yüklemeler ve açıklamaların yapılmasını gerektirmektedir. Bu anlamın sağlanmasında şu unsurlar önem arz etmektedir: Gelecekteki olayların kabul edilebilir ve kontrol edilebilir olacağına ilişkin güven, yaşanan olayın olumsuz sonuçları yanında olumlu yanlarının da bulunması, yaşanan olayın daha büyük bir planın parçası olduğu inancı (Yaparel, 1994, 278).

İnsanların hangi koşullarda dinî atıflara daha fazla başvurduğu ise, bir ülkedeki siyasi istikrarsızlıklar, ekonomik krizler ve çöküş dönemleri, kazalar ve felaketler, doğal afetler, savaşlar, dinî, kültürel ve etnik kimliğe tehdit oluşturan olaylar, toplumsal ve bireysel başarılar ya da başarısızlıklarda dinî atıfların daha fazla gündeme geldiği görülmektedir (Köse - Küçükcan, 2000, 66-67). Ayrıca benzer nitelikteki olumlu ve olumsuz olayların sonuçlarının da dinî yüklemeleri soyut bir yoğunlukla benzer şekilde gerçekleştirdiği araştırma bulguları arasındadır (Miner - McKnight, 1999, 277). Üstelik bireylerin dinî nedenlere dayanan atıfları kullanma düzeylerinin birbirlerinden oldukça farklı olduğu belirtilmelidir. Yapıcı, genel olarak dindar bireylerin dinî atıfları kullanmaya daha yatkın olduklarını vurgulasa da daha az dindar olarak görülen ya da dinî hayatla ilişkileri zayıf olan -hatta dinî kendileri için hiçbir anlam taşımadığını düşünen- bazı bireylerin de dinî atıflar yapma eğiliminde olabileceğini belirtmiştir (Yapıcı, 2003, 146).

Miner ve McKnight (1999, 275) dinî yüklemelerin, din dışı yüklemelere kıyasla daha fazla içsel kontrol ve takdir hissi verdiğini tespit etmişlerdir. Bu durumu bireyin Tanrı'nın evreni yöneten sınırsız gücünü kendi yanında hissedip, Tanrı tarafından onaylandığını hissetmesiyle açıklamışlardır. Bu bağlamda Gürses, yükleme yapan bireyin sebep üzerinde sınırlı denetime sahip olduğu durumlarda daha güçlü dinî yüklemeler gerçekleştirdiğini, ancak nedenler üzerindeki kontrol düzeyi arttıkça bu tür yüklemelerin azalacağını vurgulamıştır (Gürses, 2008, 372). Dolayısıyla, Tanrı'ya

atfedilen yüklemeler, bireye bir kontrol hissi sağlamakta ya da kişinin olaylar üzerinde bireysel kontrolünün olmadığını ifade etmektedir. Ayrıca etkisi çok şiddetli olan durumlarda, daha makul sonuçları olan durumlara göre çok daha güçlü dinî atıflarda bulunduğu dair Miner ve McKnight'in söz konusu araştırmasının bulgularından biri de budur. Yaşanan olağanüstü olayların sonuçlarının daha fazla açıklamaya ihtiyaç duyduğu ve dindar bireylerin bu olaylarda ortaya çıkan durumları anlamlandırmak için daha yoğun bir şekilde dinî yüklemelerde bulundukları kolayca anlaşılabilir (Miner ve McKnight, 1999, 277).

Yükleme davranışının arka planında, anlama, kontrol etme, tahmin etme, özsaygı ve öz benliğin korunması gibi ihtiyaçlar yatmaktadır. Dinî inançlar, yaşanan olayların açıklanmasını kolaylaştırarak bireyin benliğini korumaya yardımcı olur. Dinî inançlar, trajik olayların yaşandığı durumlarda anlam sisteminin sürekliliğini sağlamak için gerekli olan üç unsuru sunarak bireylerin olayları açıklamalarını kolaylaştırmaktadır (Gülmez, 2008). Thompson, trajik bir olaydan sonra inanç sisteminin yeniden kurulmasının üç unsuru olduğunu iddia eder (Thompson, 1981, 89-101; Akt., Yaparel, 1994). Bunlar şu şekilde sıralanmaktadır: Gelecekteki olayların katlanılır olduğunun temin edilmesi, olayın olumsuz sonuçlarıyla bir arada pozitif sonuçların belirlenmesi, olayın sadece bir tesadüf olmadığını, daha büyük bir planın parçası olduğunu tespit etme.

Atıf süreci, bireylerin toplumsal ve kültürel ortamlarından bağımsız olarak başlamaz ve sürmez. Gözlemlediğimiz davranışlardan çıkardığımız çıkarımlar/atıflar, içsel eğilimlere, kalıcı kişilik özelliklerine, motivasyonlara, beceriler, zekâ ve tutumlara dayanırken; bu özellikler dışsal şartlara, yargılara, durumun zorluğuna, şansa veya şanssızlığa da bağlanabilir. Atıflarımız, toplumsal özellikler, toplumda yaygın olan yargılar ve anlayış biçimleri ile dinî referanslar ve söylemlerden etkilenmişse, buna ortam faktörleri (contextual factors) denir. Eğer yaşanan olay, kişisel kontrol dışında ise, yani bireyin durumu yönlendirecek gücü yoksa ve her şey onun irade ve isteği dışında gerçekleşiyorsa, olayın büyüklüğü önemliyse, bu tür durumlarda dinî açıklama/atıf yöntemine daha sık yönelindiği gözlemlenmiştir. Miner ve McKnight, 363 kişi üzerinde gerçekleştirdikleri bir çalışmada bu gözlemi destekleyen bulgular elde etmişlerdir (Miner - McKnight, 1999, 284).

Pargament ve arkadaşlarının 538 birey üzerinde gerçekleştirdiği araştırmaya göre, içsel dindarlık biçimini (intrinsic) temsil eden, dışa bağlı faktörler ve pratik

beklentilerden kaynaklanmayan dinî dürtülere sahip kişiler, olumsuz durumlarla karşılaştıklarında daha sağlam manevi baş etme stratejileri geliştirdikleri gözlemlenmiştir (Pargament vd., 1992, 504). Bu tür dindar bireyler, olumsuz olayları manevi bir deneyim olarak değerlendirme eğilimindedirler. Buna karşın, pratik beklentilere dayanan dinî dürtülere sahip olanlar ise, olumsuz olayları manevi gelişim için bir fırsat olarak değil, bir tehdit olarak algılama eğilimindedir. Köse ve Küçükcan'ın 1999 Marmara depreminin ardından yaptıkları araştırmada şu bulgulara ulaşılmıştır: Doğal afetler gibi geniş kitleleri etkileyen trajik olaylarda kendinî Tanrı'ya yakın hissedenlerin ilahi bir neden, kutsal bir sorumlu veya irade arama eğilimi daha fazladır. Kendini dindar veya Tanrı'ya yakın hisseden kişiler, diğerlerine göre Tanrı'ya daha fazla sorumluluk yüklemektedir (Köse ve Küçükcan, 2006, 73). Din psikolojisi alanında yapılan araştırmalar, bireylerin zorluk anlarında dine daha fazla yöneldiklerini ve dua, dinî duygu ve düşüncelerde daha çok yoğunlaşmalarının problemi çözmede dinin destekleyici rolünü ortaya koymuştur (Hökelekli, 2003, 112-113).

Gorsuch ve Smith'in çalışmalarının sonuçlarına göre, Tanrı ile ilgili yüklemelerin, genelde olağanüstü sonuçların meydana geldiği durumlarda gerçekleştiği belirlenmiştir. Ayrıca aynı olayda bireylerin hem insana hem de Tanrı'ya yüklemelerde bulunduğu, yani sorumluluk atfettikleri gözlemlenmiştir. Bu bulgular, Tanrı ile ilgili geniş bir yükleme çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Bir yandan olayları kontrol eden Tanrı diğer yandan "olayların olmasına izin veren Tanrı ve insanlarla birlikte iş gören Tanrı olmak üzere üç farklı yükleme biçimi kaydedilmiştir (Gorsuch - Smith, 1983, 340-352; Miner - McKnight, 1999, 275). Sonuç olarak bir olay ya da durumla karşılaşıldığında ona bir anlam örüntüsü içinde açıklama getirmek insanın doğal yönelimlerinden biri olduğu söylenebilir. Özellikle bireyin gücünü aşan doğal afet gibi olağanüstü durumlarda dinî yüklemeyle daha meyilli bir tutum sergilendiği ifade edilebilir.

2.4. Anlam Arayışı

Anlam kavramına; iletilen, kavranan (olgu); öz, ruh, form ve yapıdan ayrı duran gerçek, bedenle ilişkisi olmayan durum; sadece sembollerin değil, aynı zamanda nesnelerin ve olayların ortaya çıkardığı şeyler olarak karşılık verilmektedir. Varoluşsal bir bakış açısıyla ele alındığında, bu terim, bireyin hayatına rehberlik eden ve yaşadığı

durumlara kendi perspektifinden yanıt vermesine yardımcı olan bir çerçevedir. Bu tür bir anlam, insanın yaşamını tutarlı kılan bir referans noktasıdır. O hâlde, anlam terimi esasen bireyin belirli bir niyetinin varlığını ifade eder. Başka bir ifadeyle, anlam, bir hedefe odaklanmayı veya o hedef doğrultusunda oluşan eylemleri kapsamaktadır (Frankl, 1992; Akıncı, 2005; Çilingir, 2003).

Kleinke, yaşamın anlamına dair kaleme aldığı eserinde, "yaşamın herkes için aynı şekilde bir anlamı yoktur" şeklinde bir yanıt sunmaktadır. Ona göre, eğer yaşamın bir anlamı varsa, bu yalnızca insanların ona atfettikleridir; zira bu, var olan ve şekillendirilen bir olgu değildir (Kleinke, 2007:289-308). Göka ise, bu düşüncenin hem doğru hem de yanlış olabileceğini savunarak, doğruluğunu her birimizin hayata farklı anlamlar yüklemesiyle desteklerken; yanlış olduğunu ise, herkesin yaşam için farklı değerler atfetmesinin onun bir anlamı olmadığı anlamına gelmeyeceğini, belki de bizim bu anlamı bulmakta zorlandığımızı öne sürer (Göka, 2013, 108-109).

Anlam kavramına dair bir başka husus, bununla ilgili görüşlerin zaman ve çevresel koşullara bağlı olarak değişebilmesidir. Bu açıdan, bir bireyin sahip olabileceği değişmez ve mutlak bir anlam yoktur. Ayrıca, anlam daha çok zihinsel bir alandan ziyade varoluşa yönelik bir boyutta şekillenmektedir. Burada varoluşsal alanın amacı, ruhsal yapının bütünüyle kastedilmesidir (Bahadır, 2018, 22, 32-33). Anlam kavramının binlerce tonu bulunması, her bireyin kendi tonu ile yaşamı anlamlandırma çabasının bir başka özelliğini sergilemektedir. Bu bağlamda, yeryüzünde yaşayan her insan sayısınca yaşamın anlamına dair o kadar çok görüşün mevcut olduğu söylenebilir. Örneğin, bir kişi hayatın anlamını zayıf ve korunmasız olanlara sevgiyle yaklaşmakta ve onların bakımını üstlenmekte bulabilirken; bir diğeri tam tersine, zayıf ve sahipsizleri zorbalık ederek sindirmekte bulabilir (Adler, 1998, 8; Eagleton, 2012, 44). Bu konuyla bağlantılı olarak, bireylerin yaşamlarındaki anlamın ne olduğuna dair çeşitli düşünceler ortaya atılmaktadır. Bu mesele hakkında düşünenlerden bazılarına göre, hayata anlam yükleyenler (varoluşçular), diğerlerine göreyse (Tanrı'ya veya evrenin ötesindeki akıllı bir varlığa inananlar), yaşamın kendine özgü bir anlamı mevcuttur (Runzo - Martin, 2002, 96).

Bu durum gösteriyor ki, amaç kavramı niyet ve hedefe atıfta bulunmaktadır. Bir şeyin amacı, o şeyin rolü ve fonksiyonu ile ilgilidir. Bununla birlikte, günlük dilde yaşamın 'amacı' ve 'anlamı' sıklıkla birbiri yerine kullanılmaktadır. Bu durumdan hareketle, yaşam amacı olan bireylerin hayata daha derin bir bağ kurdukları ve

zorluklarla daha etkin bir şekilde başa çıkabildikleri, karşılaştıkları sorunlara çözüm önerileri geliştirebildikleri ve biyolojik açılardan daha uzun süre varlık gösterebildikleri gözlemlenmektedir. Bu çerçevede, varoluşun manasını kavrama çabaları, hedeflere ulaşana dek devam eder ve amacını gerçekleştiren bireyin hayatı da anlamlıdır denilebilir (Yalom, 2018, 662; Aydın, 2011, 1).

İnsan, tabiatı gereği belirsizlikten kaçır, meydana gelen olaylara açıklamalar arar. Bu istek ve eğilimini olayları yorumlarken veya anlamaya çalışırken birey, aynı zamanda değıştirme, yönetme ve yeniden düzenleme gibi pek çok nedenle hareket eder (Lukas, 1997, 26-27). İnsan olmanın en temel zorunluluklarından biri, ruhun derinliklerinde 'anlam' için ayrılmış özel yeri, yaratılış amacına uygun olarak deneyimlerle doldurmasıdır. Bu temel motivasyonu da insan ancak bir amaca veya hedefe bağlanmakla bulabilir. Bazı insanlar kendilerine uygun buldukları düşünce sistemlerine bağlanırken, bazıları da dinî inanç sistemlerine yönelmeyi tercih etmektedir. Frankl, insanın varlığına nihai bir anlam verecek bir inanca, nesnel bir varlığa inanmasının zorunlu olduğunu belirtmektedir. Çünkü inancın bizzat kendisi, anlam bulma için en güçlü motivasyonu oluşturmaktadır. Bu şekilde insan, doğuştan gelen 'anlam bulma' eğilimini yerine getirmiş olur (Frankl - Kreuzer, 1994, 35-36; Akt., Bahadır, 1999).

Anlam arayışı, insanın tüm çabalarını ve varoluşunu kavrama arzularını yansıtır. Bu süreç, insanın içindeki temel motivasyonlardan biridir ve yalnızca insanın kendisi tarafından keşfedilebilmesi bakımından da benzersizdir (Akıncı, 2005, 7-24). Özellikle bu yüzyılda hayati bir gereklilik haline gelmesi ve giderek daha fazla güç kazanmasının en temel nedeni, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlardaki hızlı gelişmelere ve köklü dönüşümlere rağmen, henüz çözülememiş 'varoluşsal engel'in güçlenerek 'varoluşsal boşluğa' dönüşmesidir. Anlam arayışının büyük bir öneme sahip olduğu Logoterapik düşünce sistemine göre, birey, hayatını değerli kılacak temalara ulaşmak için mücadele etmek durumundadır. Bu durum, insanın anlam peşindeki tutkusunu temsil eder ve bu arayışın en belirgin özelliği, evrensel bir karaktere sahip olmasıdır. Çünkü anlam arzusu, insanda doğuştan mevcut olan ayırt edici özelliklerden biridir. Bu bağlamda Bahadır, yapılan çalışmaların anlam arayışının yalnızca basit içgüdüsel hastalıklardan değil, tüm yönleriyle sağlıklı bireyler için de gündeme geldiğini ifade etmektedir. İnsan, ruhundaki tatmin bekleyen boşluğu yalnızca bir hedefe, bir amaca sıkı sıkı sarılarak doldurabilir. Bu açıdan değerlendirildiğinde

insanın anlam arayışı, onun hayatındaki temel motivasyonlarından biridir (Bahadır, 2018:28-29).

Hayatın anlamı, psikoloji alanında özellikle varoluşsal psikolojinin odaklandığı bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Frankl, bireylerin hayata sadece eğlence ya da haz almak amacıyla gelmediklerini belirtir (Frankl, 2021, 41-69). Hayat, bir sınav ve bir görevdir. Anlamı geçmişte veya gelecekte aramak anlamsızdır, çünkü anlık deneyim, anlamın kendisidir. Frankl, Nazi işkence kamplarından kurtulmuş bir psikiyatridir. Kamplardaki deneyimleri, yaşamın anlamının ne kadar mühim olduğunu ona göstermiştir. Frankl'a göre, hayatta anlam arayışı, bireyin en temel güdüsüdür. Bu anlam, kişi için özeldir ve eşsizdir; dolayısıyla sadece o birey tarafından karşılanabilir ve ancak o zaman kendi anlam talebini tatmin eden bir varlık haline gelebilir. Frankl, kamplarda hayatına bir anlam katabilenlerin yaşam mücadelesine devam ettiğini, fakat yaşamda anlamını kaybedenlerin hayatta kalma güçlerini daha çabuk yitirdiğini ve hatta intihar ettiklerini gözlemlemiştir (Frankl, 2019a, 113-114). Ona göre anlam arayışı, insanı diğer varlıklardan ayıran temel bir özelliktir. Hayattaki anlam her an farklılık gösterebilir ancak her daim mevcuttur (Yalom, 2018, 561-597; Frankl, 2019b, 39; Frankl, 2021, 41-69). Her birey, yaşı, cinsiyet, ekonomik durum, inanç, eğitim gibi nitelikleri ne olursa olsun yaşamda bir anlam yakalayabilir. En zorlu dönemlerde bile yaşamda bir anlam yaratmak mümkündür (Frankl, 2019b, 39-40; Wong, 1998, 395-435).

Frankl'ın bakış açısına göre, hayatta anlam bulunmanın üç farklı yolu vardır. Birincisi, üretimdir. İnsanlar, çalışarak ya da bir eser yaratarak yaşamlarında anlamı keşfedebilirler. İkinci yol ise sevgidir. İnsan, sevgi olmadan diğer bireylerin özünü ve karakterini kavrayamaz. Hayatta anlamı bulmanın son yolu ise acıdır. En derin acılarda bile bir anlam vardır ve bu anlam, kişiyi güçlendirir, potansiyelini gerçekleştirmesine yardım eder (Frankl, 2019a, 125; a.mlf., 2019b, 37-43).

Adler, bu konuda "Hayatın Anlamı" ve "Hayatın Anlam ve Amacı" isimli iki önemli eser kaleme almıştır. İkinci eserde, hiçbir bireyin anlam olmaksızın var olamayacağını belirten Adler, kişinin anlamlı bir ilişki ağı oluşturarak hayata dair bir çerçeve geliştirdiğini ve gerçeği daima buna atfedilen anlam aracılığıyla kavradığını dile getirir (Adler, 2016, 7). Ayrıca, ona göre "hayatın anlamının ne olduğu" sorusu insanlık tarihi kadar eskidir. Adler, dinin de bu bağlamda bireye yüce hayat amaçları sunan önemli bir yapı olduğunu vurgular (Adler, 2016, 16). Adler, insanın bebeklik

döneminde bile o dönemin imkânları ölçüsünde hayatın anlamına ulaşmaya çabaladığını belirtir. Bu noktayı kaydettikten sonra dikkat çekici bir tespit yapan Adler, insanın yaşamının ilerleyen dönemlerinde çektiği acı ve zorlukların esas nedeninin yaşanan olaylar değil, bu durumlara atfettiği anlamlar olduğunu ifade eder (Adler, 2016, 17-19). Tüm bunlardan dolayı Adler, bir bireyin yaşamına yüklediği anlamın tespitini o kişinin bütün kişiliğine ulaşmada anahtar olarak görür (Adler, 2016, 28; Tanrıverdi - Ulu, 2018).

Adler, insanın anlam dolu ilişkilerle zengin bir yaşam sürdürdüğünü belirtmektedir. Her şey, nesneler de dahil, insanın onlara atfettiği anlamlar çerçevesinde değerlendirilmekte ve değer kazanmakta. Anlamdan yoksun bireyler, mutsuz bir yaşam sürme riski taşır. Ona göre, hiçbir birey anlamsız bir hayat yaşayamaz. Ancak birey her şeyi kendi anlayış biçimiyle ele alır. Bu nedenle mutlak bir doğru anlam yoktur. Adler, her bireyin üç temel sorumluluğunun bulunduğunu belirtmiştir. Bu üç sorumluluk şunlardır (Adler, 2016, 7-30):

a) Üretkenlik: Her birey dünyada yaşar ve dünyanın sunduğu sınırlamalar ile fırsatlar doğrultusunda kendinî gerçekleştirebilir. Her bir kişi insanlığın bir parçasıdır ve bu bağlamda çaba sarf edip, üretmelidir.

b) Toplumsallık: İnsan tek başına hayatta kalamaz. Diğer bireylere ihtiyaç duyar. İnsan tek başına sorumluluklarını yerine getirmeye çalışırsa, bu konuda başarıya ulaşamaz. Birey, diğer insanlarla iş birliği yaparak, üreterek insanlığın sürekliliğine katkıda bulunmalıdır.

c) Cinsellik: İnsan, toplumun ve kendisinin varlığını sürdürmek için, kadın ve erkek olarak üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmelidir. Sevgi ve evlilik, insanlığın sürekliliği için her iki cinsin de sorumluluğundadır. Bu sorumluluklara karşı tutum ve davranışlar, bireyin yaşamına yüklediği anlamı gözler önüne serer. Eğer insan bu sorumlulukların herhangi birine uygun çözümler üretemezse, yaşamın anlamını kavrayamaz. Nevroz, psikoz, suç eğilimi gibi birçok psikolojik sorunla karşılaşanlar, bu sorumluluklara yönelik çözümler bulamamış kişilerdir ve bu nedenle yaşamda anlamları ya yoktur ya da yanlıştır (Adler, 2016, 7-30).

Baumeister, bireyin "Ben kimim?" sorusuna yanıt verebilmesi, yani yaşamındaki anlamı keşfedebilmesi için dört ana ihtiyacını karşılamasının şart olduğunu ifade

etmektedir (Baumeister - Newman, 1994, 676-690; a.mlf., 1996, 322-325). Bu dört ana ihtiyaç şu şekildedir:

a) Amaç gereksinimi: Her olay/durum, bir sonraki olayın/durumun kaynağıdır; bu nedenle, aralarında bir bağ vardır. Birey, temel hedefleri doğrultusunda adımlar atar. Elde edilmesi planlanan iki ana hedef bulunmaktadır: Hedefler (zenginlik, iş sahibi olma, mezuniyet vb.) ve potansiyeli gerçekleştirme (mutluluk vb.). Birey, bu hedeflerle yaşamını yorumlar.

b) Değer ve meşrulaştırma gereksinimi: İnsanların yaşamlarını kavrayabilmesi için yerine getirmeleri gereken bir diğer gereksinimdir. İnsan, eylemlerinin doğru ve etik olduğuna inanabilmesi için doğru ve yanlış kriterlerine sahiptir. Birey, olayları ve durumları kendine özgü doğru ve yanlış ölçütleri ve değer yargılarıyla değerlendirip yorumlar. Ahlaki açıdan tartışmalı eylemlerini bu ölçütler ve değerler ışığında yeniden yorumlayarak, yani davranışlarını meşrulaştırarak (Baumeister - Newman, 1994, 676-690) kendinî ifade eder. İnsan, temel olarak iyi bir varlık olduğuna inanmak arzusundadır. Bu nedenle, geçmişteki veya mevcut eylemlerini meşrulaştırarak yaşamındaki anlamı devam ettirir (Baumeister - Wilson, 1996, 322-325).

c) Etki ve kontrol gereksinimi: İnsanlar, yaşamlarındaki olumlu gelişmelerin, kendi çaba ve faaliyetlerinden kaynaklandığına inanma gereksinimi duymaktadır. Bu gereksinim, etkili ve kontrol sahibi olma inancıyla karşılanmaktadır (Baumeister - Wilson, 1996, 322-325).

d) Öz-değerselliğe duyulan gereksinim: Hayatta anlam bulmak için karşılanması gereken son boyut, öz-değersellik ihtiyacıdır. Bireyin kendinî değerli hissetmesi, hayatta anlam kazanması açısından elzemdir (Baumeister - Newman, 1994, 676-690). Baumeister ve Wilson (1996, 322-325), dört temel ihtiyacın karşılandığı bireylerin, hayatta anlam bulacaklarını ifade etmektedir. Ancak bu ihtiyaçlardan biri ya da daha fazlasının karşılanmaması durumunda, bireylerin hayatta anlam bulmakta zorluk çekeceği, içsel bir boşluk hissi yaşayacağı ve çeşitli sorunlarla yüzleşeceği belirtilmiştir.

Anlam arayışı, insana has bir durumdur ve insan, her koşulda anlam peşinde koşan bir varlıktır. Örneğin, intihar girişiminde bulunan bir birey bile ölümü sonuçlandıracak bir eyleme bir anlam atfetmiştir. Anlam arayışı, yaşamın ne kadar değerli olduğunu anlamamıza yardımcı olur. En genel anlamda, bu arayış insanın

varoluşunun özünü yansıtır (Bahadır, 1999). İnsanlar kendi etraflarında gerçekleşen olayların nedenlerini anlamlandırma çabasında bulunurlar. Örneğin, bir birey stresli bir durumla karşılaştığında, bu olayın anlamını sorgulamaya çalışır. Öte yandan, birey çevresindeki olaylara anlam kattığı sürece uyum sağlama yeteneği gösterir. Aksi halde, bu durum bireyin kendinî boşlukta hissetmesine ve psikolojik sorunlar yaşamasına neden olabilir.

Dinî yükleme yapan bireyler, genellikle olayların arkasında dinî bir gerekçe aramaktadır. Başlarına gelen bir durumun Tanrı'nın gazabı ya da sevgisinin bir yansıması olduğunu düşünmektedirler. Örneğin, doğal afetlerin ahlaki çöküşten kaynaklandığına inanılması veya yağmurun bereket simgesi olarak nitelendirilip merhametin sonucu sayılması, ilahi bir tezahür olarak algılanmaktadır. Ayrıca, yaşananların bir sınav olduğuna ve Tanrı'nın onları bir testten geçirdiğine inanarak hayatlarını anlamlandırmaya çalışmaktadırlar. İnsanların bir amaç ve manaya sahip olmadan yaşamaları, büyük bir korku ve endişe halini beraberinde getirir. Din, bireyin belirli bir hedef doğrultusunda yaratıldığı anlamını taşımaktadır. Din, insanın anlam ve neden bulma arayışına yanıt verebilecek açıklamalara sahiptir. Dinin temelinde, insan hayatına anlam katmak amacıyla var olduğu söylenebilir. Bir olay söz konusu olduğunda, birey Tanrı'nın planı, kader ya da şeytanın etkisi gibi kavramlara başvurabilir. Araştırmalara göre dinî inançlara sahip kişiler, dinî hassasiyet göstermeyenlere oranla olayların nedenini şeytan veya Tanrı olarak görmektedir. Ayrıca, tüm olumlu gelişmelerde Tanrı'ya, olumsuz olanlarda da şeytana sorumluluk yükledikleri gözlemlenmiştir (Gürses, 2008).

Kutsal bir varlığa olan inancın uzağında bulunan bireyin yaşamın manasını ve keşfini anlaması zordur. Din, ruhsal sağlığın dengesini sağlama konusunda belirgin bir rol oynamaktadır. Zira insan, içsel ya da dışsal her an bir tehditle karşılaşabilir. Karar verme aşamasında olan birey, bu kararını dinî inançlarına dayandırarak içsel bir denge kurar. İnancı doğrultusunda bir adak sunar, dua eder ve dinî ritüellere katılır; böylece kendinî rahatlatarak üzerindeki yükü hafiflettiğini hisseder. Din, bireyin yaşamındaki kayıplara karşı bir telafi mekanizması işlevi görür, eksiklik ve yokluklarına alternatif sunarken isteklerine de cevap verir. Sonuç olarak, sosyal bir varlık olan insan, toplumsuz bir yaşam sürmekten kaçınmamakta ve iradesi dışında gelişen yıkıcı dış etkenlerden korunmak için doğaüstü bir güce olan inancı olmadan varlığını sürdüremez durumda olmaktadır (Kartopu, 2012).

Anlam arayışının temel noktası, “hayatın anlamı nedir?” sorusuna yanıt bulmaktır. Bir bireyin yaşamının yalnızca önemli ve ulaşılabilir hedefler barındırması, bu hedeflerin gerçek bir kıymete sahip olması ve gerçekleştirilmeleri durumunda gerçek bir anlam kazanması düşünülebilir (Kartopu, 2006, 9). Görüldüğü üzere hem din hem de onun karşısında geliştirilen tavır, anlam arayışı kavramları insan yaşamında belirli bir rol üstlenmektedir. Bu durumda, bu iki kavram arasında bir bağlantı olabileceği de muhtemeldir. Zira her ikisi de insani deneyimin içinde yer alır. Ayrıca, bu konuda yapılan bazı araştırmalar incelendiğinde; dinin, bireylerin anlam arayışında önemli bir yer tuttuğu ve birçok kişinin din ve inanç aracılığıyla hayatlarına anlam katabildiği öne sürülmektedir (Yapıcı, 2007, 97; Aydın, 2009, 88). Esasında din, insanların anlamlı ve yaşanabilir bir yaşam kurma çabasındaki stratejik ve kritik bir unsur olmuştur. Tarih boyunca din, insanların kendilerini aşarak anlam bulacakları geçerli bir sisteme ulaşmaları açısından büyük bir önem taşımaktadır. Dolayısıyla, dinî, hayatın anlamı sorusuna tutarlı yanıtlar sunabilen bir değerler sistemi olarak tanımlamak mümkündür (Bahadır, 1999, 220).

İnsanlar olayları anlamlandırmaya, olup biten şeylere bir sebep bulmaya yönelik bir tutum sergilerler. Özellikle olağanüstü durumları çoğunlukla dine ve Tanrıya atfetmeye daha meyillidirler. Hayatta olup biten şeylerin bir planın, bir anlamın parçası olduğuna inanırlar. Hiçbir şey rastgele, kendiliğinden olmamıştır; belli bir hedef ve amaç doğrultusunda meydana gelir. Bu minvalde din, anlam sağlayıcılar içerisinde önemli bir konumda bulunmaktadır. Çünkü o, yaşamın amacın ne olduğu, öldükten sonra ne olacağı, doğal afetin neden olduğu, başımıza bir sıkıntı geldiğinde bunun ilahi sebepleri gibi birçok anlam odağını bünyesinde barındırmaktadır. Özellikle bireyin zor zamanlarında onu teskin etmeye yönelik güçlü manevi destekler sunmaktadır.

2.4.1. Anlam Arayışının Atfetme Sürecine Etkisi

İnsanlık, varoluşunun başlangıcından itibaren anlam bulma arayışının içinde yer almış, evrenin sırlarını çözme ve kendi varlığına bir anlam katmak için durmaksızın çaba göstermiştir. Bu evrensel içgüdü, bireyin farklı olaylar ve deneyimlerle karşılaştığı, hayatının her aşamasında kendini açığa çıkaran karmaşık bir süreç olarak tanımlanabilir. Zorlu bir durum veya olayla karşılaşıldığında, insanlar genellikle bunun ne anlama geldiğini sorgulama eğilimindedirler. Köse ve Küçükcan, bu sorunun temel amacı, bilinmezliğin getirdiği belirsizliği ortadan kaldırmak ve olayları analiz ederek

muhtemel gelişmeleri öngörüp yaşamı kontrol altına almak olduğunu vurguladılar. Bu noktada, özellikle kişinin iradesi dışında meydana gelen yaşam olaylarının belirli nedenlere atfedilerek açıklanması ve anlamlandırılması söz konusudur. Doğal afetler, insanların hayatında büyük yıkımlara ve travmalara neden olan bu zorlu yaşam olayları arasında öne çıkmaktadır. Bu tür olaylar, bireylerin yaşadığı sıkıntılı deneyimler, acılar ve kayıplar karşısında anlam arayışlarına yol açabilir ve atfetme süreçlerini etkileyebilir (Köse - Küçükcan, 2000, 63; Avcı, 2023).

Anlamı keşfetme çabası, felaketin nedenini kavrama ve kabullenme, insanların yaşadıkları acılarla başa çıkma ve yaşamlarına anlam katarak iyileşme gayretlerini içerebilir. Frankl'ın Nietzsche'den alıntı yaparak sıkça vurguladığı “yaşamak için bir nedeni olan birey, hemen her duruma dayanabilir” ifadesi bu konuyla sıkı bir bağlantıdadır (Frankl 2019a, 11). Bahadır (2018, 79-111) “İnsanın Anlam Arayışı ve Din: Logoterapik Bir Araştırma” başlıklı eserinde, anlam dolu bir yaşamın oluşumunda fiziksel, zihinsel, ruhsal, sosyal ve kültürel birçok unsurun etkili olduğunu belirtmiş; ayrıca umut, iyimserlik, sevgi, ilgi, amaç, sorumluluk, vicdan, fedakârlık ve diğerkâmlık gibi bu süreci kolaylaştıran olumlu değerlerin önemine değinmiştir.

Frankl, II. Dünya Savaşı sırasında bir holokost kamplarından biri olan Auschwitz kampında yaşadığı deneyimlerden esinlenerek, 1946 yılında İnsanın Anlam Arayışı isimli eserini kaleme almıştır. Frankl'a göre, bireyin temel motivasyonu hayatın anlamını ve amacını bulma çabasıdır. Bu anlamı keşfettiklerinde, insanlar için zorlu deneyimlerle baş etme ve travmatik olayların ardından anlamlı bir yaşam sürdürme olasılığı artar. Böylelikle, insanlar ruhsal sağlıklarını ve dayanıklılıklarını koruyabilirler. Frankl bu eserde, insanın hayatındaki her türlü acıya rağmen kişisel bir anlam bulma gerekliliğini şu şekilde vurgulamıştır: “Yaşamak acı çekmektir. Yaşamı sürdürmek, çekilen bu acıda bir anlam bulmaktır. Eğer hayatta bir amaç varsa, acıda ve ölümden de bir amaç olmalıdır. Ama hiç kimse bir başkasına bu amacın ne olduğunu söyleyemez. Herkes bunu kendi başına bulmak ve bulduğu yanıtın öngördüğü sorumluluğu üstlenmek zorundadır. Kişi bunu başarabildiği takdirde onur kırıcı bütün rezilliklere karşın gelişimini sürdürecektir.” Bu nedenle insanlar, değiştiremeyecekleri bir yazgıyla yüzleştğinde de anlam bulabilmektedir (Frankl, 2019a, 11).

Din, insanların anlam bulma çabalarında kritik bir rol oynamaktadır, çünkü bu çabayı desteklemek için çeşitli yollar sunmakta ve bu sayede bireylerin yaşamlarını

anlamlandırmalarını kolaylaştırmaktadır. Pargament yaptığı literatür incelemesinin sonucunda şu bulgulara ulaşmıştır:

a) Dinlerin bazı biçimleri, diğerlerine nazaran daha fazla fayda sağlar. İçselleştirilmiş, içgüdüyle yönlendirilen ve hayatta daha derin bir anlam olduğuna dair inanç, Tanrı ile güvenli bir ilişki ve diğerleriyle manevi bir birlik duygusu üzerine inşa edilmiş bir din, sağlık ve mutluluk açısından olumlu etkilere sahiptir. Öte yandan, dayatılan, deneyimlenmemiş, Tanrı ile dünya arasında zayıf bir bağ oluşturan bir din, sağlık ve mutluluk bakımından, en azından kısa vadede, yetersiz bir gösterge teşkil etmektedir.

b) Din çeşitlerinin tartışmalı şekillerinin de avantajları ve dezavantajları vardır. Örneğin fundamentalizm, belirli gruplara yönelik daha fazla ön yargıyla ilişkilendirilirken, aynı zamanda daha fazla bireysel sağlık ve mutlulukla da bağlantılıdır.

c) Her birey dinden aynı ölçüde fayda göremez. Dindarlık, toplumsal olarak daha dezavantajlı gruplar (örneğin, yaşlılar, siyahiler, kadınlar, yoksullar) ve daha inançlı bireylere daha fazla katkı sağlar.

d) Din, bazı durumlarda diğerlerine kıyasla daha yararlı (ve belki de daha zararlı) olabilir. Dinî inanç ve uygulamaların, insanları kendi şahsi ve toplumsal kaynaklarıyla sınırlandıran daha zorlayıcı durumlarda (örneğin, ölüm) özellikle değerli olduğu görülmektedir. Bazı bulgular, dinî, kontrol edilebilir yaşam stresleri açısından Katoliklere; kontrol edilemeyen yaşam olaylarıyla başa çıkmada ise Protestanlara yardımcı olduğu görüşünü destekliyor.

e) Dinî etkisi, insanların yaşamlarıyla ne derecede entegre olduğuna bağlıdır. Dinlerinden en fazla yararlananlar muhtemelen; a) inançlarını destekleyen daha kapsamlı bir toplumsal bağlamın parçası olanlar, b) dinî hedeflerine uygun araçları kullananlar, c) mevcut sorunlara yeni bir perspektif kazandıran dinî değerlendirme ve çözümleri tercih edenler ve d) dinî inanç, pratik ve motivasyonlarını birbirleriyle uyumlu bir şekilde harmanlayanlardır. Diğer yandan, sağlık ve mutluluk, din parçalı hâle geldiğinde büyük ihtimalle olumsuz etkilenir; yani o vakit: a) dinî kimlik sosyal çevre ile desteklenmez, b) araçlar dinî amaçlara orantısız bir şekilde kullanılır, c) dinî tanım ve çözümler soruna uygun düşmez ve d) dinî inanç, pratik ve motivasyonlar arasında tutarsızlık yaşanır (Pargament, 2005, 303-304).

İnanç, insanların yaşamlarına anlam katma çabalarında önemli bir rol oynamaktadır, çünkü bu çabayı destekleyen pek çok yol sunmakta ve bireylerin yaşamlarını kavramalarını kolaylaştırmaktadır. İncanın etkisi, insanların yaşamlarıyla ne ölçüde bütünleştiğine bağlıdır. Bazı kişiler dinî, kendi kimliğinin merkezine koyarken, diğerleri için din sadece manevi açıklamalar getiren bir sosyal kurum olarak algılanabilmektedir. Dolayısıyla bireyin sahip olduğu inançlar, onun olayları anlamlandırma ve dinî bir açıdan açıklama durumlarını belirlemektedir.

2.5. Tanrı Algısı ve Dinî Başa Çıkma

2.5.1. Tanrı Algısı ile İlgili Kuramsal Açıklamalar

Bireyin dış dünyadaki soyut ve somut öğelerle ilgili hissettiği bilgilere algılama denir. Algılamak, herhangi bir nesne, olay ya da ilişkiyi beş duyu organı aracılığıyla elde edilen bilgilerin (görmek, işitmek, tatmak, dokunmak, koklamak) yanında içsel olarak da hissetmektir (İnceoğlu, 2010). Tanrı'ya dair algı, inanan ya da inanmayan herkesin Tanrı ile ilgili edindiği bilgilerin oluşturduğu imgeler doğrultusunda bireylerin zihinlerinde Tanrı ile ilgili duygular, düşünceler ve referanslar meydana gelmektedir (Güler, 2007a, 123). Tanrı algısının gelişimi, bireylerin yaşamlarının başlangıcında, ilk olarak anne ve baba figürleriyle ve sonrasında karşılaştıkları krizlerle başa çıkma süreciyle şekillenip ilerlemektedir (Magda, 2014, 2; Karaçelik, 2023). Bireylerin zihinlerindeki Tanrı algısının oluşumu esnasında, sosyal çevrelerinin sahip olduğu inanç, kişilik özellikleri ve bireye aktarılmış bilgiler doğrultusunda Tanrı'ya yönelik olumlu ya da olumsuz bir algının gelişimi söz konusu olmaktadır (Aydın, 2019, 54).

Şüphesiz, bir inanç sistemine bağlı olan bireyin Tanrı algısı, en başta inandığı dinin sunduğu Tanrı tanımının etkisiyle şekillenir. Ancak her kişinin zihninde dinin ona sunduğu Tanrı anlayışının ötesinde kendine ait özgün bir Tanrı algısı da mevcuttur (Mehmedoğlu, 2011). Birey kendi duygu ve düşüncelerini de kendi Tanrı algısına ekler (Yapıcı, 2004, 7-8). Böylece her bireyin benzersiz bir Tanrı algısına sahip olduğu söylenebilir. Kişinin Tanrı algısının ilk olarak bebeklik döneminde oluşmaya başladığını söyleyebiliriz. Zira Tanrı algısının en başta anne ve babanın algılarından etkilendiğini gösteren araştırma bulguları mevcuttur (Rizzuto, 1979; Vergote - Tamayo, 1981; McDargh, 1983; Mehmedoğlu, 2011, 97).

Tanrı'nın algısına dair psikolojik perspektif, bireylerin Tanrı'ya dair duygularının ne şekilde ve nelerden oluştuğunu, ayrıca Tanrı'nın da bu bireylere karşı hissettiği duyguları zihinsel bir kavrayış olarak tanımlamaktadır (Grimes, 2007, 12; Türker - Tokur, 2019, 373). Bireylerin temel gereksinimlerinden biri olan güven hissi, Tanrı'yla olan algıyı ve bireylerin bağlı olduğu inançları güçlendirirken, bu inançlar da bireylerin kendi düşünce, duygu ve deneyimleri aracılığıyla şekillenmektedir (Fromm, 2004; Güler, 2007a, 12). Bireylerin Tanrı'ya yönelik düşünceleri ve yorumları, kullandıkları kavramların hem duygusal hem de imgesel yönleriyle Tanrı algılarını yansıtmaktadır. Aynı zamanda bireylerin Tanrı algılarının oluşumunda, dinle ilgili öğretiler ve kutsal metinler de önemli bir rol oynamaktadır (Hayta, 2017, 35-37).

Tanrı algısı ilk olarak ailenin ve bakım verenlerin etkisiyle şekillenmeye başlar. Çocuğa istediklerini gerçekleştirmek amacıyla tehditkâr bir güç, otorite sembolü ya da görünmez ama her an cezalandırmaya hazır bir varlık olarak sunulan Tanrı, korku temelli Tanrı algısının ilk kıvılcımlarını ateşlemektedir. Aile tarafından şekillendirilen bu algı, daha sonra çevre ve toplumun etkisiyle evrilmeye devam eder. Okul döneminin başlamasıyla birlikte arkadaşlar, öğretmenler ve alınan dinî eğitim, Tanrı algısının evrimine ve değişimine katkıda bulunur. Bunun yanı sıra, birey, aile ya da toplum tarafından bir dinin üyesi olarak yetiştiriliyorsa, o dinin Tanrı'yı tanımlama yolu, bireyin Tanrı algısını en çok etkileyen unsurlardan biri olur. Örneğin, her ikisi de ilahi kaynaklı din olmasına rağmen, Hristiyanlıkta Tanrı ve insan doğasını bir arada barındıran İsa karakteri sayesinde Tanrı daha somut ve varoluşsal bir biçim kazanırken, İslam dininde Tanrı ile ilgili her türlü insani özellik ve metaforlar yanlış olarak kabul edilmektedir. Bu konuyla ilgili yapılan bir araştırmada, Hristiyan öğrencilerin aksine Müslüman ve Yahudi öğrencilerin ne Tanrı'nın ne de peygamberin resmi betimlemesini kabul etmedikleri gözlemlenmiştir (Coles, 1990; Yıldız, 2012).

Tanrı algısının gelişimini Piaget, çocukların bebeklik döneminden ergenliğe kadar yaşadığı zihinsel gelişim süreçleriyle ilişkilendirerek açıklamıştır. Bu aşamalar (0-2 yaş) duyuşsal-motor; (2-7 yaş) işlem öncesi; (7-12 yaş) somut işlemler; (12 yaş ve üstü) soyut işlemler dönemleridir. Bir birey, yetişkin gibi soyut düşünme, analiz yapma ve sentez gerçekleştirme yeteneğini yalnızca soyut işlemler döneminde kazanır (Bacanlı, 2002; Erdoğan, 2015). İlk dönemde çocuk, insan biçiminde (antropomorfik) ve somut özellikler taşıyan bir Tanrı anlayışına sahipken; sonraki iki dönemde somut

ve soyut arasında gidip gelirken, son dönemde somut özelliklerinden arınmış soyut bir Tanrı anlayışına ulaşır (Piaget, 1988; Mehmedoğlu, 2011).

James, bireysel dinî deneyimleri ele almıştır. Ona göre dinî kurumların biçimlendirdiği Tanrının ve zihinsel kategorilerin oluşturduğu soyut Tanrının bir önemi yoktur. Önemli olan insanların “Tanrı” adına hissettikleri, bireysel tecrübe ve duygulardır. James’e göre Tanrı, insan hayatına kattıklarıyla önem kazanır. Pragmatik bir bakış açısı sunan bu anlayışa göre, Tanrı’nın varlığına dair sorular değil, insanlığa sağladığı faydalar önem taşır. James’in bu soruya verdiği yanıtta Tanrı, sosyal yaşamda düzen sağlayan bir teminat olarak görülür (Ayten, 2017, 26-33). En nihayetinde ona göre Tanrı gerçektir, görünmez, fakat insan, Tanrının etkilerini hayatında hissedebilir (James, 1962).

Psikanalizin öncülerinden Freud’un din ve Tanrı üzerindeki düşünceleri, kendisinden sonra gelen pek çok araştırmacının konuya dair yaklaşımını etkilemiştir. Freud, dinî bazen bir nevroz, bazen bir çocukluk yanılsaması bir illüzyon olarak ele almıştır. Freud’a göre, obsesif davranışlarla dinî ritüeller arasında benzerlikler bulunmaktadır ve ibadetler bir tür saplantı nevrozu gibidir. Din, tıpkı bir nevroz gibi sorunlu bir durumdur ve ondan kurtulmak gerekmektedir (Freud, 2012). Freud, dinin kökenini ilkel kabilelerde bulunan toteme dayandırır. İlkel topluluklarda hem korkulan hem de hayranlık duyulan, zenginlik ve kadınlar gibi her şeye sahip olan esas baba figürü (kabilenin lideri) vardır. Oğulları hem hayranlık duydukları hem de her şeye sahip olduğu için nefret ettikleri bu babayı bir araya gelerek öldürürler; ancak sonra bu eylemden pişmanlık duyarak, başlangıçta aynı aileden kadınlarla evlenmemek gibi birçok sert kural getirirler. Daha sonra, babanın yerini alan bir toteme tapmaya başlarlar. Zamanla, bu totem ilk babanın yerine geçip Tanrı’nın bir prototipi haline gelir (Freud, 2019). Freud’a göre, totemizm insanlığın ilk dinî inanç biçimidir. Dinî ve Tanrı’yı yanılsama olarak gören Freud’a göre, çocukluk döneminde insanın karşılaştığı korkulara karşı ihtiyaç duyduğu yardım eden güçlü bir baba figürü mevcuttur. Tanrı, işte bu çaresizlikten kurtaran güçlü baba imgesinin yetişkinlikte bir yanılsama olarak devam ettirilmesinden ibarettir (Freud, 2012; Ayten, 2012).

Jung, psikanalizin bir diğer temsilcisi olarak Tanrı’yı insan için önemli bir unsur olarak değerlendirir ve onu aşkın boyutlarından uzak tutarak insani yanıyla tanımlar. Tanrı’yı bir teolojik kavram olmaktan ziyade, bireyin kendi zihninde yaşadığı kişisel bir deneyim olarak görür. Din, içgüdüsel bir itki olarak tanımlanır. İnsanların onu tam

anlamıyla kavrayamamış olmaları ancak tamamen göz ardı edememeleri, dinin içgüdüsel doğasının bir göstergesi olarak kabul edilir (Jung, 2010). Jung, Tanrı ve din kavramlarını arketipler üzerinden açıklar. Arketip, bir kimsenin bir durumla karşılaştığında, benzer durumları yaşamış atalarıyla aynı şekilde tepki vermeye yönlendiren, daha önceden var olan zihinsel deneyimlerin belirleyici unsurlarıdır (Schultz ve Shultz, 2007, 646). Jung, arketipleri kişinin yaşamında sonra edinemediği, ama kalıtsal olarak psişik yapısında mevcut olan, bilinçaltında yer alan psişik içerikler ve her insanda bulunan psişik organlar olarak tanımlamaktadır. Jung, Tanrı'nın bir arketip olduğunu belirtir (Jung, 2019). Onun düşüncesine göre, Tanrı imgesi kolektif bilinçdışında bulunur. Ancak bu imgeler, çeşitli sembollerle (teslis, mandala vb.) bilinç düzeyine ulaşır. Tanrı arketipi, bilinçdışından bilinç düzeyine çıkarak kendini kanıtlar ve insan davranışlarını yönlendirir (Ayten, 2012). Jung'a göre, "Tanrı tasavvuru keşfedilmiş bir şey değildir. İnsana kendiliğinden gelen bir deneyimdir" (Akt., Mehmedoğlu, 2011, 84). Bu bağlamda, Tanrı imgesi bireyden bağımsız şekilde tüm insanlığın ortak genetik mirasından ortaya çıkar ve bireyi etkiler (Erdoğan, 2015).

Fromm, insan odaklı bir perspektiften yaklaşmıştır. Ona göre en temel kavram insandır. Tanrı figürü, insanın yaşamında ulaşmayı hedeflediği kişisel yeteneklerinin ve ulviliğinin bir simgesidir. İnsan bu simgeye erişip onun gibi olma kapasitesine sahiptir. Fakat insan, kendisinde bulunan akıl ve sevgi kuvvetinin tek egemeni olarak Tanrı'yı tanımlar. Kendini ise çaresiz ve yeteneksiz olarak algılar. Bu süreç sonunda insan değersizleşir. Çünkü kendisindeki olumlu ve güç verici tüm özelliklerini Tanrı'ya devrettiğinde, geriye değerli bir şey kalmaz ve kendine yabancılaşır. Böyle bir durumda, insan kendi ile dahi iletişim kurmak için Tanrı'ya muhtaçtır. Kişi, Tanrı'ya dua ederek, O'ndan kendisine ait olan bu güçlerin bir kısmını geri istemektedir. Fromm'a göre, sevgi ve akıl gücünü yitiren insan, kendisine ve diğer insanlara yabancılaşır. Aslında bu kayıp, insanı hem Tanrı'nın kölesi yapar hem de onu yozlaştırır. Fromm, bu sevgisiz yaşamı günah sayar. Kişi, günahkâr hissettikçe Tanrı'ya yönelir ve O'nu yüceltir; Tanrı'yı yücelttikçe kendini çaresiz hissederek, küçülür ve günahkâr bir ruh haline bürünür (Fromm, 1991; a.mlf., 2004).

Maslow, Tanrı'yı doğanın mucizelerinde gizlenmiş, evrensel güzellik ve iyilik olarak tanımlar. O, Tanrı'nın koruyucu ve sevgi dolu olmadığına dikkat çekiyor. Benzer şekilde, onu ibadet edilen bir varlık olarak görmüyor; yerine, bireylerin korkusunu yaşadığı ve yardım ettiği bir varlık olarak görüyor (Maslow, 1996; Ayten,

2017). Viktor Frankl, Tanrı ve din hakkındaki görüşlerini bilinçdışı terimini kullanarak ifade etti. İnsan doğası nedeniyle inandığı ve itaat ettiği Tanrı'ya "Bilinçdışı Tanrı" veya "Gizli Tanrı" adını vermiştir. Bu tür bir Tanrı inancı, doğal olarak bilinçdışı bir dindarlık anlayışına da yol açmaktadır. Frankl, Tanrı ve dinin insan yaşamından silinmesi mümkün değildir diyor. Tanrı algısındaki yabancılaşma ve duyarsızlaşma, insanın Tanrıya inanmayı bıraktığı anda yaşadığı en büyük trajedidir. Bununla birlikte, gerçek dindarlar, en zor zamanlarında bile Tanrıya olan inançlarını korur (Ayten, 2017).

Nesne ilişkileri teorisinin öncülerinden Klein, çocukluk döneminde oluşan ilk nesne ilişkilerine büyük bir önem atfetmiştir. Klein'a göre, çocuğun birincil nesnesi anne memesidir. Klein, çocuğun annesi ile geliştirdiği duygusal bağı oldukça dikkate almaktadır. Çocuğun ilk nesne ile kurmuş olduğu sağlam bağ, yetişkinlik döneminde karşılaşılan olumsuzluklarla baş etmesine ve bunları olumlu biçimde telafi edebilmesine yardımcı olur (Klein, 2011, 20). Klein, çocuğun ilişki kurduğu nesneleri ve bu nesnelerin çocuk üzerindeki tesirlerini dikkate alarak, çocukla ilk ilişkiyi kuran nesne olarak 'anne' nesnesinin; çocuğun benlik gelişimindeki önemini vurgulamıştır (Çetin, 2019; Karaçelik, 2019, 178). Winnicott da benzer şekilde, anne ve çocuk arasındaki güven ilişkisinin değerini öne çıkarır. Çocuk için ilk nesne olan anne, yaşamında bir geçiş nesnesi rolü oynamaktadır. Winnicott'ın görüşüne göre Tanrı algısı, çocuğun anne ile geliştirdiği ilişkinin içselleştirilmesi ile diğer önemli nesnelerin ve annenin olmadığı durumlarda anne işlevi gören bir geçiş nesnesinin devamı niteliği taşımaktadır (Hayta, 2010, 50).

Nesne ilişkileri kuramcıları, Tanrı anlayışının öncelikle bebeğin anne-baba ve bakım verenlerle olan etkileşimlerinden etkilendiğini, psikolojik bir geçiş nesnesi işlevi sunduğunu ve yaşam boyunca edinilen deneyimler aracılığıyla yeniden değerlendirildiğini varsayar. Bu teorisinin savunucuları, insanın Tanrı ile kurduğu ilişki de dahil olmak üzere sonraki tüm ilişkilerinin, birinci derecede anne-baba bağı ile bağlantılı olduğunu ileri sürer. Bu teorisinin temel unsuru, zihnin dışsal bir nesneden içsel bir model oluşturma eğilimidir. Önemli ilişkiler içselleştirilerek bilişi etkileyen bir ilişkisel yapı meydana getirir. Bir çocuğun ilk modelleri, anne-babanın ya da bakıcıların içselleştirilen algılarından türemektedir (Wulf, 1991; Akt., Mehmedoğlu, 2011). Nesne ilişkileri teorisi çerçevesinde Tanrı anlayışını inceleyen en önemli isimlerden biri Ana-Maria Rizzuto'dur. Rizzuto (1981) klinik araştırma bulgularına

dayanarak “The Birth of Living God” (Yaşayan Tanrı’nın Doğuşu) adlı eserinde, anne-baba, bakım verenler ve diğer önemli ilişki kaynaklarına yönelik algıların Tanrı anlayışını nasıl etkilediğini ortaya koymuştur. Rizzuto, her zaman olmasa da Tanrı algısının ebeveyn algılarının olumlu ya da olumsuz birer yansıması olduğunu belirtir (Lawarence, 1997, 214-226). Rizzuto’ya göre Tanrı tasarımının üç kaynağı vardır: Nesne ilişkileri, benlik tasarımı ve çevresel inanç sistemleri. Tanrı tasarımı ebeveyn tasarımları en önemli faktördür (Rizzuto, 1981).

Bowlby'in geliştirdiği bağlanma teorisi, bebeklik döneminde birincil bakım verenlerle, özellikle annesiyle kurulan ilişkinin kalitesinin, hayatın ilerleyen aşamalarında kurulacak olan ilişkiler üzerinde belirleyici bir etkisi olduğu düşüncesine dayanır. Bu süreçte, bakım veren ile çocuk arasındaki bağda, çocuğun bakım verenine ve kendisine dair oluşturduğu zihinsel çalışma modellerinin ömür boyu sürdüğü ve her aşamada kişiler arası ilişkilerin temelini oluşturduğu iddia edilmektedir (Bowlby, 1988). Bağlanma teorisi ile din arasındaki temel bağ, pek çok insan için Tanrı'nın psikolojik açıdan bir bağlanma figürü olabileceği düşüncesidir. Kirkpatrick, bağlanma konusundaki saha araştırmalarına öncülük eden Ainsworth tarafından belirlenen, insanların Tanrı ile ilişkilerinde sergiledikleri dört bağlanma davranışının özelliklerini tanımlar. Bunlar; a) Bağlanma figürüyle yakınlığı koruma, b) Bağlanma figürünü keşifçi davranışın güvenli bir temeli olarak görme, c) Bağlanma figürünü güvenli bir sığınak gibi alma, d) Bağlanma figüründen ayrıldığında kaygı hissetme, bağlanma figürünü yitirdiğinde ise acı çekmedir. Son günlerde yapılan birçok din psikolojisi araştırması da dua eden bireylerin çoğunun Tanrı'yı içten bir yakınlık içinde hissettiği ve Tanrı'nın o kişi için her zaman erişilebilir olduğu inancında olduğu sonucunu ortaya koymuştur (Kirkpatrick, 1999, 807-811).

Kirkpatrick, din ve dinî davranışın çeşitli yönlerinin Tanrı'nın algı biçimlerinin ve dinî sevginin emareleri gibi dinamik bağlanma süreçlerini yansıtmaya kapasitesine sahip olduğunu savunmaktadır. Sevgi dolu Tanrı imgesi, yani kendine sevgi besleyen ve ilgi gösteren bir Tanrı ile olan ilişki, bağlanma kuramı açısından derin ve duygusal bir bağın yaşandığı bir deneyimdir. Kirkpatrick'in düşüncesine göre bu durum, mistikler arasında dinî hislerin sıklıkla insanın sevgi diliyle ifade edilmesinin sebeplerinden birisidir (Kirkpatrick, 1995; Kirkpatrick, 1997; Hayta, 2017). Kirkpatrick ve Shaver'in araştırması, insanların Tanrı'yı zor zamanlarında güvenli bir sığınak ve kendilerini olumsuz durumlardan koruyacak güvenilir bir temel olarak

gördükleri fikrini desteklemiştir. Kirkpatrick ve Shaver'ın çalışması, Tanrı'ya güvenli bir bağlanma gösteren bireylerin, Tanrı'ya kaygılı bir şekilde bağlı olanlara göre çok daha tatmin edici bir yaşam sürdürdüklerini, bunun yanı sıra daha az kaygı, depresyon ve fiziksel hastalık şikâyeti yaşadıklarını inceleyerek göstermişlerdir. (Kirkpatrick ve Shaver, 1992, 270-275; Hayta, 2006, 41). Bowlby, bağlanma kuramında öne sürdüğü fikirlerden biri olarak, bağlanmanın yalnızca bireylerin çocukluk döneminde gerçekleşmediğini, aynı zamanda bu dönemin bireylerin yetişkinliklerinde kuracakları duygusal bağların biçimlenmesi üzerinde etkili olduğunu ifade etmektedir (Bowlby, 1988; Kartopu, 2014, 890).

Vergote'a göre inanan birey, Tanrı'yı aşkın bir varlık olarak kavrar ve hem hayranlık veren hem de korku yaratan özellikleri ile algılar. Burada bahsedilen korku, inanan kişinin saygıya dayalı hissettiği korkudur (Vergote, 1999). Bu birey, bu korkuyla birlikte Tanrı'nın bağışlayıcı ve sevgi dolu olduğunu da bilerek bu talepleri dile getirmektedir (Güler, 2007a). Bu nedenle, Tanrı algısının sevgi ve korku yönelimli iki boyutu arasında anlamlı bir bağ bulunduğunu söyleyebiliriz. Vergote ve arkadaşları, Amerikalı ve Belçikalı öğrencilerin Tanrı algılarının ebeveyn algısıyla ilişkisini incelediği çalışmada, tüm gruplarda Tanrı algısının anneden çok babaya ait özellikler taşıdığını (özellikle erkek çocuklarında, kızlardan daha yüksek bir oranla) ortaya koymuşlardır (Vergote vd., 1969).

Neredeyse tüm inanç sistemlerinde Tanrı, inananlar için hem sonsuz bir sevgi ve güven kaynağı hem de hatalı olanları cezalandıracak bir güç ve otorite kaynağıdır. Tanrı'nın insanları sevdiği, onları kötülüklerden koruduğu ve kullarına karşı oldukça bağışlayıcı olduğu, tüm ilahi kökenli dinlerin ortak kabul ettiği bir gerçektir. Aynı zamanda, Tanrı'nın kötülük yapan veya emirlerini yerine getirmeyenlere karşı adaleti tesis eden ve hak ettikleri cezayı veren bir yönü olduğu inancı da neredeyse bütün dinlerin ortak inançlarından. Tanrı'ya dair algılar ve onun seven/koruyan-cezalandıran/korkutan yönü, farklı dinlerde değişiklik göstermektedir (Erdoğan, 2015).

İnançlı bir kişinin hayatında Tanrı'nın etkisi büyüktür. Birey, inancının derecesi nispetinde, yaşamındaki dinî ve dünyevi pek çok olayı Tanrı algısına göre şekillendirir. Tanrı tarafından cezalandırılma kaygısıyla ya da onun sevgisini kazanma arzusu ile normalde yapabileceği bir eylemi gerçekleştirmeyebilir ya da kendisine zor gelen bir ibadeti sürdürür. Hayatını olumlu ya da olumsuz anlamda sınırlayan birçok önlem alır.

Örneğin, alkol kullanmaktan kaçınır, başkasına ait olan bir eşyayı almaz, zor duruma düşeceğini bile bile doğruyu ifade eder. Tanrı'ya olan inancı ve bunun şekillenışı, insanın yaşamını fazlasıyla etkiler. Bireyin Tanrı'ya duyduğu sevgi, bağlılık ya da çekinme duygusundaki artış, dinin yaşam üzerindeki etkisinin de yükselmesine yol açar. Tanrı'nın varlığı ve özellikleri hakkındaki inançlar, belirli duyguları artırmanın yanı sıra genel duygusal sağlık üzerinde de etkili olmaktadır. Örneğin, merhamet dolu bir Tanrı inancı, duygusal iyilik hali üzerinde olumlu bir etki yaratırken, cezalandırıcı bir Tanrı algısı ise olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir (Emmons, 2013, 473).

Sonuç olarak Tanrı kavramı, çocukluk yaşantılarından etkilenir ve çoğunlukla bu dönemde şekillendiği ileri sürülmektedir. Kuramsal açıklamalara göz atıldığında birçok farklı görüşe rastlanmaktadır. James'e göre Tanrı, insan yaşamına kattıklarıyla değer kazanır. Freud'a göre, güçlü bir baba figürü ile temsil edilir ve bu figür yetişkinlikte Tanrı'ya atfedilir. Jung, Tanrı'yı bir teolojik kavram olmaktan ziyade, bireyin kendi zihnindeki kişisel bir deneyim olarak değerlendirir. Fromm'a göre Tanrı sembolü, insanın hayatta ulaşmayı hedeflediği kişisel yeteneklerinin ve ulvilığının bir gösterimidir. Maslow ise Tanrı'yı, doğanın mucizelerinde gizli evrensel güzellik ve iyilik olarak tanımlar. Klein, Winnicot, Rizzuto gibi nesne ilişkileri kuramcıları, Tanrı anlayışının öncelikle bebeğin anne-baba ve bakım verenlerle olan etkileşimlerinden etkilendiğini, psikolojik bir geçiş nesnesi işlevi sunduğunu varsayar. Bowlby'in geliştirdiği bağlanma teorisi ile din arasındaki temel bağ, pek çok insan için Tanrı'nın psikolojik açıdan bir bağlanma figürü olabileceği düşüncesidir. Vergote'a göre inanan birey, Tanrı'yı aşkın bir varlık olarak kavrar ve hem hayranlık veren hem de korku yaratan özellikleri ile algılar.

2.5.2. Dinî Başa Çıkma

İnsanlar yaşamlarının her anında bedensel, zihinsel ve ruhsal pek çok uyaranla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu uyaranlar, kişinin sahip olduğu denge, düzen ve uyumu olumlu ya da olumsuz etkileyebilmektedir. Eğer yaşanan olay, birey için rahatsız edici bir nitelik taşıyor ve alıştığı yaşam tarzını sorgulamasına neden olacak kadar yoğun ise, o zaman kişi bu zorlayıcı durumla başa çıkma ve tekrar uyum sağlama çabası içerisine girecektir. İşte bu aşamada, stres ve başa çıkma kavramları büyük bir önem kazanmaktadır (Çevik Demir, 2013). Stres terimi, insanda zorlama yaratan, uyum ve dengeyi bozan fiziksel, çevresel, psikolojik ve toplumsal faktörlerle,

organizmadaki bu faktörlere karşı meydana gelen olumsuz değişim ve tepkileri ifade etmek için kullanılmaktadır (Balcıoğlu, 2001; Tokur, 2018a, 17-20). Lazarus ve Folkman, stresi; birey ile çevresi arasındaki etkileşimde, bireyin kaynaklarının zorlanması veya aşılması iyilik halinin tehlikeye girmesi olarak değerlendirilen bir durum şeklinde tanımlamaktadırlar ve sürecin oluşumunda dört temel faktörün dikkate alınması gerektiğini savunmaktadırlar. Bunlardan ilki, strese neden olan içsel ve dışsal bir etkenin varlığıdır; ikincisi, bu etkinin bireyin varlığını tehdit eden bir nitelik taşıdığına değerlendirilmesidir; üçüncüsü, stresle başa çıkma yollarının mental ve fiziksel olarak değerlendirilmesidir; dördüncüsü, stresin zihin ve beden üzerindeki karmaşık etkilerinin tespiti (Lazarus, 1993, 1-21). Başa çıkmayı ise, bireyin kişisel psikolojik kaynaklarını aşan veya zorlayıcı olarak değerlendirilen çeşitli dışsal ya da içsel taleplere karşı koymak için sürekli değişen bilişsel ve davranışsal bir durum olarak tanımlayabiliriz (Lazarus - Folkman, 1984; Akt., Ekşi, 2001).

Baş çıkma teorisi, insanın zor zamanlarda karşılaştığı durumlara bir açıklama getirmektedir. İnsan, zor dönemlerde anlamlı bir şeyler bulmak için büyük çaba sarf eder. Bu anlam, psikolojik, sosyal, fiziksel, maddi ya da manevi olabilir. Her birey için farklılık gösterebilir ve olumlu ya da olumsuz bir nitelik taşıyabilir (Pargament, 1997). Bu bağlamda, eğer din birey için önemli ise ve olayların algı ve değerlendirilmesinde belirleyici bir role sahipse, kişi dinî sorunların çözümünde yardımcı bir unsur olarak değerlendirebilir. Dinî baş çıkma, bireylerin stresli dönemlerinde daha güçlü bir destek (Allah'a inanma, dinî organizasyonlardan yardım alma vb.) sağlama yolları olarak tanımlanabilir. Kişinin Tanrı ile olan bağına bağlı olarak, zor zamanlarda anlam ve amaç bulmak için bireylerin kullandığı baş çıkma yöntemlerinden biridir (Olszewski, 1994).

İnsan, hayatı boyunca karşılaştığı birtakım olayları (doğum, ölüm, evlenme törenleri vb.) dinî bir çerçevede yorumlayabilir. Daha önce de bahsedildiği gibi din, hayatta karşılaşılan olaylar için birçok açıklama biçimi sunar. Dinî seremoniler, kutlamalar, dinî kurum ve cemaatlerin de bu açıklamaların oluşmasında önemli bir etkisi vardır. Kişi karşılaştığı olayları Allah'ın bir rahmeti olarak veya gazabının sonucu bir ceza olarak yorumlayabilir. Bu tür yorumlar, trajik olayların etkisinden kurtulduğu zamanlar ve din yaşanan acıyı ve ıstırapı ortadan kaldıracabilecek tek yol olarak görüldüğü zamanlar daha yaygındır (Pargament, 1992, 504). Bu tür olayların dinî bir çerçevede yorumlanması, hayatı anlamlandırma açısından oldukça önemlidir.

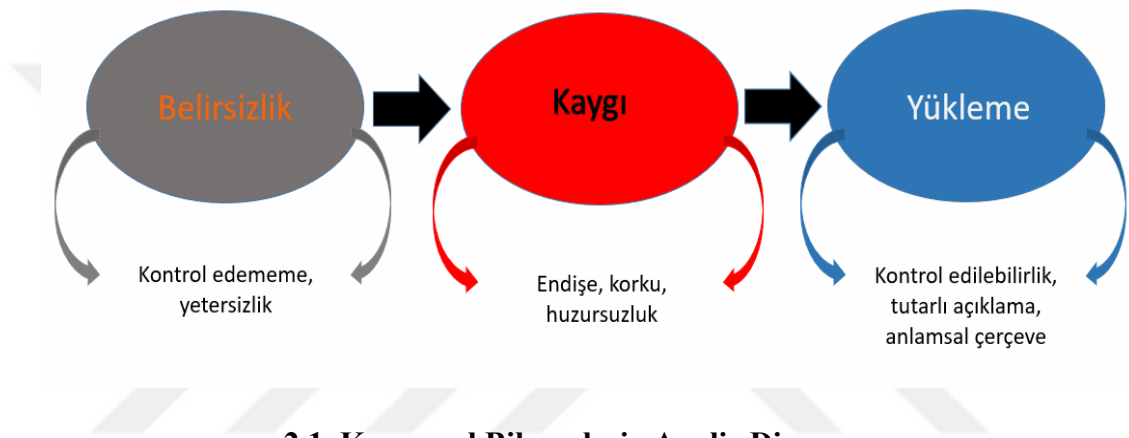
Din, burada başa çıkma sürecinin bir unsuru olarak kişiye davranışlarını yönlendirmede yol göstermektedir (Çevik Demir, 2013). Dinî başa çıkma etkinlikleri olarak kabul ettiğimiz dua, ibadet etme, tövbe etme, af dileme, sabır, tevekkül, sadaka, camiye gitme, Kuran okuma vb. şeyler aynı zaman da dindarlığın da göstergesi olan unsurlardır. Bu sebeple dindarlık ile dinî başa çıkma etkinliklerine başvurma arasında güçlü bir ilişkinin olması beklenir (Ayten, 2012). Olumlu ve olumsuz dinî başa çıkma olarak iki farklı başa çıkma tutumu genel olarak kategorize edilmektedir. Olumlu dinî başa çıkma, sevgi yöenlimli bir Tanrı anlayışına sahip dindar bir bireyin başına gelen olumsuz yaşam olaylarına yanıt olarak ibadet, sabır ve şükür gibi motivasyonlara yönelmesi Tanrı'ya yakınlık ve bağlılık hissini artırmaktadır (Tokur, 2020, 191). Dinî başa çıkma, bazen sıkıntıyı Tanrı'ya havale etmek ve kendi kendine halledilmesini ummak, yok saymak ya da dinî unsurlardan uzak durmak şeklinde kendinî gösteren "olumsuz dinî başa çıkma" şeklinde ortaya çıkabilir (Eryücel, 2013, 1).

Pargament ve arkadaşları dinî başa çıkma yöntemlerinin, dinî olmayan yaklaşımların oldukça üzerinde ve ötesinde yer aldığına, dinin diğer başa çıkma yöntemlerinden ayırt edici bir özellik taşıdığına ve sağlık ile iyilik durumunda tahmin edilenden çok daha yüksek sonuçlar ortaya koyduğuna dikkat çekiyor (Pargament vd., 1998, 710-724). Ek olarak, Spilka, Hood, Hunsberger ve Gorsuch (2003), büyük yaşam olaylarıyla karşılaştıklarında dinî başa çıkmanın olumlu sağlık etkileri doğurduğunu ifade etmekte ve bu yöndeki sayıları artan araştırmalar bunu desteklemektedir (Koenig vd., 1992; Park - Cohen, 1993; Pargament vd., 1994; Oxman vd., 1995; Thompson ve Vardaman, 1997; Pargament vd., 1998; Tix - Frazier, 1998; Akt., Eryücel, 2013). Dinî inanç sistemleri insanların bir yakını kaybetme, doğal afet, hastalık gibi sıkıntılı dönemlerinde onlara destek sunacak donanımları barındırmaktadır. İnsan ise bu zor zamanlarında onu teskin edecek manevi bir destek aramaktadır. Onu teselli edecek, başa çıkmasına yardımcı olacak inanç ve öğretiler, işlevlerini sürdürmektedir.

2.6. Kuramsal Bileşenlerin Analizi

İnsan doğal bir eğilim olarak olup biten şeylere tutarlı bir açıklama yapmak ve onları öngörmek ister. Açıklanamayan ve öngörülemeyen olaylar, kişinin hayata dair kontrolünü kaybettiği hissi vererek kendini yetersiz hissetmesine sebep olmaktadır. Belirsizlik, bireyin hayatın olağan akışı dışında yaşadığı durumları kontrol edememe

ve yetersizlik duygusu olarak iki temel unsurla kendini gösterir. Yaşanılan olaylar üzerinde kontrolü kaybetme ve yetersizlik duygusu ise insanda endişe, korku, huzursuzluk hali olarak karakterize edilebilen kaygıyı ortaya çıkarmaktadır. Belirsizlik karşısında, bir şeylerin yolunda gitmediğinin ve bir rahatsızlık yaşandığının göstergesi olan bireyin bu kaygılı halidir. Kişinin bu durumu atlatması için tekrar bir kontrol algısı ve yeterlilik hissi edinebilmesi gerekmektedir. Kaygı, sağlıklı bir ruh hali olmadığından insan kaygılı durumun bir an evvel aşılması için çaba sarf etme eğilimi göstermektedir. Kaygı, bu anlamda insanın tekrar olağan düzenini sağlaması için itici bir güç işlevi görmektedir.

2.1. Kuramsal Bileşenlerin Analiz Diyagramı

Kontrol edebilme algısı ancak tutarlı ve anlamlı bir açıklama yapılması ile mümkün olmaktadır. Bu açıklama bilimsel bir çerçevede olabildiği gibi, gündelik hayat tecrübesi birikimi ile de olabilir. Ancak özellikle doğal afet ve ölüm gibi travmatik durumlarda, dini inançlar bu tutarlı ve anlamlı açıklamanın daha baskın bir parçası olarak devreye girebilir. Dinî inançlar, içerik ve işlevleri ile tutarlı ve anlamlı bir açıklama yapma konusunda ihtiyaç karşılayabilecek bir pozisyonda bulunmaktadır. Tanrı algısı, bireylerin olayları ilahi bir kudrete veya takdire bağlamasına olanak tanıyarak, kontrol kaybı hissini bir dereceye kadar telafi edebilir. Dinî yükleme ise, yaşanan zorlukları bir sınav, bir ders veya ilahi bir planın parçası olarak görme imkânı sunarak, belirsizliğin yarattığı anlamsızlık hissini azaltır ve bireyin içsel uyumunu destekler. Sonuç olarak din, belirsizliğin giderilmesi ve tekrar kontrolün kazanılması konusunda sahip olduğu özellikleri itibarıyla güçlü bir koruyucu mekanizma özelliği göstermektedir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmanın modeli, belirsizlikle başa çıkmada Tanrı algısı ve dinî yüklemenin etkisini ele alan, genel olarak bir tarama modelidir. Bu model, geçmişte ya da hâlihazırda mevcut olan bir durumu, var olduğu biçimiyle tanımlamaya çalışan bir araştırma biçimidir. Burada temel hedef, mevcut durumları, koşulları ve nitelikleri olduğu gibi sergilemektir (Karasar, 2012, 77). İlişkisel tarama modeli (korelasyonel) ise, iki ya da daha fazla değişken arasındaki değişimin varlığını ve düzeyini belirlemeye odaklanan bir araştırma modelidir. Bu araştırma, belirli bir zaman dilimiyle sınırlı olduğundan, kesit (Cross Sectional) modelinden biridir. Araştırmada, ilişkisel tarama modeline (anket yöntemi) uygun şekilde, örneklem grubunun belirsizliğe tahammülsüzlük ile Tanrı algısı ve dinî yüklenmeler arasındaki ilişki incelenmektedir. Veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır; bunun sebebi pratik uygulama kolaylığı, geniş bir kitleye ulaşma fırsatı sunması ve diğer tekniklere göre daha az zaman ve kaynak gerektirmesidir. Araştırmanın konusuna ve amacıyla ilişkili olarak geliştirilen ölçekler bu çerçevede kullanılmıştır.

3.2. Evren ve Örneklem

Belirsizliğe Tahammülsüzlük ile Hayatın Anlamı ve Amacı, Tanrı Algısı ve Dinî Başa Çıkma ölçekleri kullanılarak bu durumlar arasındaki etkileşim ve ilişkiyi inceleyen bu çalışmanın evreni, Kahramanmaraş'ın Onikişubat ve Dulkadiroğlu merkez ilçeleri ile kırsal alanlarındaki 15-70 yaş arası bireylerdir. Örneklem, basit rastgele örnekleme yöntemi ile toplumun çeşitli kesimlerinden seçilen 960 kişiden oluşmaktadır. Anket uygulama alanları, rastgele ve farklı bölge veya özelliklere sahip yerlerden seçilmeye özen gösterilmiştir. Anket, şehir merkezinde veya kırsalda uygulanırken, farklı ekonomik ve sosyal özelliklere sahip alanlarda bireylere ulaşmaya çalışılmıştır. Anket uygulaması herhangi bir kota ile sınırlı kalmamış, rastgele olarak gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle, ankete katılanlar arasında bilinçli bir dağılım yapılmamıştır.

3.3. Araştırmaya Katılanların Özellikleri

Bu bağlamda, çalışmanın konusu ve amacı doğrultusunda seçilen ölçekler kullanılmıştır. Anket formunda, bireysel ve demografik özellikleri belirlemek amacıyla sorulan sorulara (kişisel bilgi formu) verilen yanıtlar doğrultusunda örneklemin demografik yapısını yansıtan veriler, tablo ve grafikler aracılığıyla sunulurken araştırma grubunun olgusal durumu görselleştirilmiştir. Tablo ve grafiklerin içerikleri açık ve anlaşılır bir şekilde ortaya konularak olası çıkarımlar yorumlar şeklinde ifade edilmiştir.

Tablo 3.1. Cinsiyete Göre Dağılım

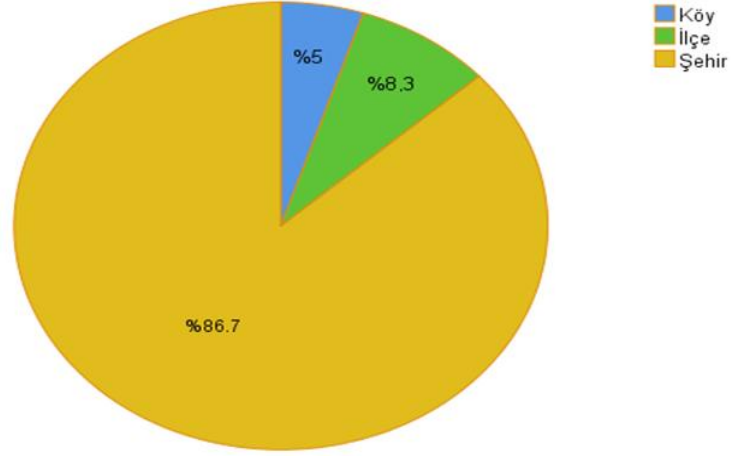
Cinsiyet	N	%
Erkek	396	41,3
Kadın	564	58,7
Toplam	960	100

960 kişiden oluşan araştırma örnekleminin %41,3'ü (396 kişi) erkekler, %58,7'si (564 kişi) kadınlardan oluşmaktadır. Oranlar rastlantısal olarak kadınlar lehine yüksek çıkmıştır. Araştırmamızın bizzat konusu olmasa bile buradan hareketle; özellikle kadınların yoğun olduğu alanlar seçilmediğini varsaydığımızda, araştırmaya katılım yönünde kadınların daha istekli olduğu yorumu çıkarılabilir.

Tablo 3.2. Yaş Gruplarına Göre Dağılım

Yaş Grupları	N	%
16-20 Yaş Ergenlik	336	35
21-34 Yaş İlk Yetişkinlik	208	21,6
35-49 Yaş Orta Yetişkinlik	332	34,6
50-59 Yaş Son Yetişkinlik	72	7,5
60 ve üzeri Yaşlılık	12	1,3
Toplam	960	100

Katılımcıların yaşları, 16 yaş³ ile başlamakta ve 60 yaş üzeri ile son bulan bir sınıflama ile yapılmıştır. Gruplara ayrılma gelişim dönemlerinin uyarlamasıyla elde edilen Ayten'in çalışması baz alınmıştır (Ayten, 2009:95). Buna göre örneklem gurubunun %35'i (336 kişi) ergenlik; %21,6'sı (208 kişi) ilk yetişkinlik; % 34,6'sı (332 kişi) orta yetişkinlik; %7,5'i (72 kişi) son yetişkinlik ve %1.3'ü yaşlılık (12 kişi) dönemindeki kişilerden oluşmaktadır. En çok katılım 16-20 Yaş Ergenlik ile 35-49 Yaş Orta Yetişkinlik gruplarında görülürken, en az katılım 60 yaş ve üzeri yaş grubunda görülmektedir. Katılım durumlarının en çok 16-20 Yaş Ergenlik ile 35-49 Yaş Orta Yetişkinlik gruplarında olması araştırmacının çalıştığı kurum sebebiyle oluşan sosyal çevresi ile ilgili olması muhtemeldir. Ancak yüksek yaşlarda katılımın düşük olması ise ölçek ve soru sayılarının fazla olması sebebiyle bu yaş grubundaki bireylerin katılıma isteksiz olması sonucunda anketin uygulama zorluğu ortaya çıkmaktadır.

Şekil 3.1. Bulunduğu Yerleşme Türüne Göre Dağılım Grafiği

Örnekleme oluşturan katılımcılardan %86,7'si(832 kişi), hayatının çoğunu şehirde geçirdiğini belirtmiştir. 06 Şubat Kahramanmaraş Depremlerinde yıkımın en çok il merkezinde meydana gelmesi, araştırmacının dört ölçek ve demografik bilgilerle birlikte beş bölümden oluşması sonucu kırsalda uygulamanın zorluğu, araştırmacının şehir merkezinde ikamet etmesi, verileri toplamak için kolaylık ve ekonomiklik açısından daha çok çevrimiçi yöntemin tercih edilmesi gibi sebeplerden dolayı örneklem sayısı şehir merkezinde yoğunlaşmıştır. Daha sonra ise sırasıyla hayatının

³Dinî duygu ve düşüncelerin gelişimi ve olgunlaşması bireyin gelişiminin soyut özellikleri ergenlik döneminde daha belirgin görüldüğü için genel olarak dinî ifadeler içeren ölçekler 15 yaş altına uygulanmamaktadır.

çoğunu ilçe %8,3 (80 kişi), köy %5 (48 kişi) olarak sıralanmıştır. Anketimizde bulunan kasaba seçeneği hiç kimse tarafından işaretlenmemiştir.

Tablo 3.3. Eğitim Durumuna Göre Dağılım

Eğitim Durumu	N	%
İlkokul	36	3,8
Ortaokul	28	2,9
Lise	412	42,9
Yüksekokul	28	2,9
Üniversite	336	35,0
Yüksek Lisans-Doktora	120	12,5
Toplam	960	100,0

Lise mezunları, %42,9 (412 kişi) oranıyla örnekleme ilk sırayı almaktadır. Üniversite mezun olanlar %35 (336 kişi) ile ikinci, Yüksek Lisans-Doktora mezunu olanlar %12,5 (120 kişi) üçüncü sırada olurken kalanını ise ilkokul, ortaokul ve yüksekokul oluşturmaktadır. Üniversite ve yüksek lisans-doktora mezunu olanların katılım sayıları dikkat çekicidir. Bu hem ülkemizin artan eğitim durumuyla hem de araştırmacının muhatap olduğu kitlenin eğitim seviyesinin yüksek olması şeklinde yorumlanabilir. Ya da eğitim seviyesi yüksek olanların araştırmaya katılım konusunda daha istekli oldukları şeklinde de çıkarım yapılabilir.

Tablo 3.4. Medeni Duruma Göre Dağılım

Medeni Durum	N	%
Bekâr	492	51,3
Evli	448	46,7
Boşanmış	16	1,7
Diğer	4	0,4
Toplam	960	100,0

Katılımcıların %51,3'ü (492 kişi) bekârlardan ve %46,7'si (448 kişi) evlilerden oluşurken, 16 Kişi boşanmış ve 4 kişi de diğer seçeneğini işaretlemiştir. Genç

katılımcıların sayısının fazla olması bekâr grup lehine katılımın fazla olmasını sağlamıştır. Katılımcı sayısının önemli bir kısmına tekabül etmese de 16 kişi olarak boşanmış gruba tesadüf edilmiştir.

Tablo 3.5. Mesleklere Göre Dağılım

Meslekler	N	%
Öğrenci	388	40,4
Kamu personeli	352	36,7
Esnaf	12	1,3
Özel sektör	36	3,8
Serbest meslek	12	1,3
Ev hanımı	112	11,7
Diğer	48	5,0
Toplam	960	100,0

Öğrenci grubu %40,4 (388 kişi) oranıyla örneklem grubunda ilk sırada yer alırken, Kamu Personeli grubu %36,7 (352 kişi) katılımcıların en kalabalık ikinci grubunu oluşturmaktadır. Örneklemin %11,7 si (112 kişi) ise ev hanımları oluşturmaktadır. Anket sorularında olmasına rağmen emekli ve iş adamı grubuna tesadüf edilememiştir.

Tablo 3.6. Gelir Durumuna Göre Dağılım

Gelir Durumu	N	%
0-18000 TL arası	412	42,9
18001-52000 TL arası	456	47,5
52001 ve üstü	92	9,6
Toplam	960	100,0

Örneklemin gelir dağılımında 0-18000 TL geliri olanlar %42,9 (412 kişi), 18001-52000 TL grubunda olanlar %47,5 (456 kişi), 52001 ve üstü %9,6 (92 kişi) yer almaktadır. Bu sınıflamamızı belirlerken güncel dönem asgari ücret olan 18 bin lira ile Şubat 2024 itibarıyla hesaplanan 52 bin liralık yoksulluk sınırı baz alınmıştır (Türkîş,

2024). Türkiye’de yaşayan birçok kişinin asgari ücretle çalışması alt grubu asgari ücret ve altı şeklinde gruplamamızın sebep olmuştur. Asgari ücret üstü ve yoksulluk sınırı altı ise orta ekonomik grup olarak sınıflanmış olup, yoksulluk sınırı üstü ise üst ekonomik grup olarak gruplanmıştır.

3.4. Araştırmanın Problemi ve Alt Problemleri

Bireylerin Günümüz dünyası, COVID-19 pandemisi gibi küresel sağlık krizleri ve ülkemizde yaşanan 6 Şubat Kahramanmaraş depremleri gibi yıkıcı doğal afetlerle bezenmiş, bireyin varoluşsal kırılganlığını ve belirsizliğe karşı çaresizliğini derinden hissettiren bir dönemeçten geçmektedir. Bu tür sarsıcı olaylar, milyonlarca insanın yaşamında derin travmalara, kontrol kaybına ve bilinen bilişsel şemaların çöküşüne yol açarak psikolojik iyi oluşu ciddi biçimde tehdit etmektedir. Bireylerde yaygın anksiyete, stres ve kronik bir "belirsizliğe tahammülsüzlük" hali (Beck, 1992; Carleton, 2016) gözlemlenirken, bu durumun günlük işlevselliğe ve yaşam doyumuna olumsuz etkileri kaçınılmazdır.

İnsan doğasının temel bir gereği olarak, belirsizliğin yol açtığı bu psikolojik rahatsızlıklarla başa çıkma ve yaşananlara anlam verme arayışı (Frankl, 1984; Van den Bos - Lind, 2001) kaçınılmazdır. Kontrolün azaldığı, akılcı açıklamaların yetersiz kaldığı böylesi travmatik süreçlerde bireyler, anlam bulma, içsel huzur ve manevi destek arayışına yönelirler (Demir - Kartopu, 2025). Bu noktada, tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de dinî inanç sistemleri, yaşanan kaosa tutarlı bir açıklama sunarak, belirsizliği gidererek ve bireye yeniden içsel bir kontrol hissi sağlayarak merkezi bir rol üstlenmektedir. Özellikle dinî yüklemeler (Kartopu, 2012) ve bireyin Tanrı algısı (Benson - Spilka, 1973), karşılaşılan zorluklara ilahi bir anlam atfedilmesine olanak tanıyarak bireyin psikolojik adaptasyonuna kritik katkılar sunabilmektedir. Türkiye gibi dini ve manevi değerlerin yaşamın merkezinde yer aldığı toplumlarda, doğal afetler sonrası dini faktörlerin başa çıkma süreçlerindeki yeri ve önemi daha da belirginleşmektedir. Ancak, Kahramanmaraş depremleri gibi yakın geçmişte yaşanan büyük afetlerin ardından, bireylerin belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyleri ile dini yükleme, Tanrı algısı ve dini başa çıkma stratejileri arasındaki karmaşık ilişkileri ve özellikle bunların psikolojik iyi oluş üzerindeki yordayıcı rollerini bütüncül olarak ele alan kapsamlı ve güncel ampirik çalışmalar, literatürde hala önemli bir boşluk teşkil etmektedir.

Bu hayati ihtiyaca binaen, mevcut tez çalışması aşağıdaki temel araştırma problemini ve alt problemleri ele alacaktır:

Temel Araştırma Problemi:

Doğal afetlerin yol açtığı yoğun belirsizlik ortamında bireylerin yaşadığı psikolojik zorlanmalarla başa çıkma süreçlerinde dinî yükleme, Tanrı algısı ve hayata amaç/anlam yükleme düzeyinin rolü ve etkisi nedir?

Alt Araştırma Problemleri:

- Katılımcıların belirsizliğe tahammülsüzlük, dinî başa çıkma, Tanrı algısı ve hayata amaç/anlam yükleme düzeyleri cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Katılımcıların belirsizliğe tahammülsüzlük, dinî başa çıkma, Tanrı algısı ve hayata amaç/anlam yükleme düzeyleri yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Katılımcıların belirsizliğe tahammülsüzlük, dinî başa çıkma, Tanrı algısı ve hayata amaç/anlam yükleme düzeyleri eğitim durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Katılımcıların belirsizliğe tahammülsüzlük, dinî başa çıkma, Tanrı algısı ve hayata amaç/anlam yükleme düzeyleri gelir durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Katılımcıların belirsizliğe tahammülsüzlük, dinî başa çıkma, Tanrı algısı ve hayata amaç/anlam yükleme düzeyleri meslek grupları değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

3.5. Araştırmanın Hipotezleri

Ana Hipotezler;

H1. Belirsizliğe tahammülsüzlük oranları yüksek olan bireylerin, Tanrı algısı düzeyi (sevgi yönelimli) yüksektir.

H2. Belirsizliğe tahammülsüzlük oranları yüksek olan bireylerin, dinî başa çıkma oranı yüksektir.

H3. Belirsizliğe tahammülsüzlük değişkenini;

a) Tanrı algısı,

- b) Dinî başa çıkma,
- c) Hayatın anlam ve amacı değişkenlerini açıklamakta ve yordama yapmaktadır.

H4. Hayata anlam ve amaç yüklemeye daha meyilli olan bireylerin, belirsizliğe tahammülsüzlük oranları yüksektir.

H5. Tanrı algısı sevgi yönelimli yüksek bireylerin dinî başa çıkma oranları yüksektir.

H6. Dinî başa çıkma ile belirsizliğe tahammülsüzlük ilişkisi üzerinde;

- a) Tanrı algısı,
- b) Hayatın anlam ve amacı değişkenlerinin düzenleyici etkisi bulunmaktadır.

Demografik Değişken Hipotezleri;

H7. Cinsiyete göre;

- a) Erkeklerin kadınlara göre belirsizliğe tahammülsüzlükleri daha düşüktür.
- b) Kadınların sevgi yönelimli Tanrı algısı ortalamaları erkeklere göre daha yüksektir.
- c) Kadınların (sevgi yönelimli) dinî başa çıkma ortalamaları erkeklere göre daha yüksektir.

H8. Yaş arttıkça;

- a) belirsizlikle başa çıkma,
- b) hayata anlam ve amaç yükleme,
- c) Tanrı algısı,
- d) dinî başa çıkma oranları artmaktadır.

H9. Kırsal alanlarda daha çok bulunan bireylerde;

- a) korku yönelimli Tanrı algısı,
- b) dinî başa çıkma oranları,
- c) belirsizliğe tahammülsüzlük oranları daha yüksektir.

H10. Evli bireylerde;

- a) (sevgi yönelimli) Tanrı algısı,
- b) dinî başa çıkma oranları,
- c) belirsizliğe tahammülsüzlük,
- d) hayata anlam ve amaç yükleme konularında bekar bireylere oranla daha yüksektir.

H11. Eğitim düzeyi arttıkça;

- a) sevgi yönelimli Tanrı algısı daha yükselecektir
- b) dinî başa çıkma oranları daha düşecektir.

H12. a) Mesleği öğrenci olanların belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyleri diğer mesleklere göre daha yüksektir.

b) Mesleği kamu personeli olanların korku yönelimli Tanrı algısı diğer mesleklere göre daha yüksektir.

c) Mesleği ev hanımları olanların dinî başa çıkma oranları diğer mesleklere göre daha yüksektir.

H13. a) Gelir durumu düşük olanların dinî başa çıkma oranları yüksektir.

b) Gelir durumu yüksek olanların belirsizliğe tahammülleri daha fazladır.

3.6. Araştırmanın Varsayımları, Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu araştırmada belirsizliğin yanı sıra Tanrı algısı ve dinî yüklemeler gibi geniş kapsamlı ve çok yönlü konular incelenmektedir. Bu sebeple, araştırmanın sağlam bir temele oturtulabilmesi ve daha geçerli bulgulara ulaşılabilmesi için bazı ön koşul ve kısıtlamalarla hareket edilmiştir. Araştırma örneklemini oluşturan katılımcıların, kendilerinden talep edilen bilgileri içten bir şekilde ve doğru bir biçimde yanıtladıkları varsayılmaktadır. Örneklemin genel evreni temsil ettiğine dair bir varsayım bulunmaktadır. Bu nedenle elde edilen sonuçların genelleştirilmesinde dikkatli olunmalıdır. Araştırmada kullanılan Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği, Tanrı Algısı Ölçeği, Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği ile Dinî Başa Çıkma Ölçeği ölçtükleri özellikler açısından geçerli ve güvenilir oldukları kabul edilmektedir; bu ölçeklerin ölçüm kapasiteleriyle sınırlı olduğu belirtilmelidir.

Araştırma boylamsal değil, kesitsel bir yapıya sahiptir. Belirli bir zaman diliminde gerçekleştirilmiştir. Zamanla deneklerin inanç, düşünce ve tutumlarında değişiklik olabileceği göz önünde bulundurulduğunda, araştırmanın gerçekleştirildiği zaman dilimiyle sınırlıdır. Araştırma, ölçeklerin özelliği gereği 15 yaş ve üzerindeki bireylerle sınırlı tutulmuştur. Zira dinî inanç ve tutumlar, gelişimin soyut özelliklerinin daha belirgin olduğu ergenlik döneminde şekillenir. Araştırmaya eğitim durumlarına göre ilkökul, ortaokul, lise, üniversite ve üstü mezunlar dahil edilmiştir.

3.7. Verilerin Toplanması

Bu başlık altında kişisel bilgi formu ve araştırmada kullanılan ölçeklerle ilgili bilgiler verilmektedir

3.7.1. Kişisel Bilgi Formu

Araştırma grubunun demografik özelliklerine dair veriler, araştırmacı tarafından hazırlanmış olan bir kişisel bilgi formu aracılığıyla toplanmıştır. Bu formla katılımcıların cinsiyeti, yaşı, medeni durumu, eğitim düzeyi, gelir durumu, meslekleri ve hayatlarının büyük bir kısmını geçirdikleri yer gibi demografik bilgilere ulaşılmıştır.

3.7.2. Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği (BTÖ)

Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği, ilk olarak Freeston, Rhéaume, Letarte, Dugas ve Ladouceur (1994) tarafından geliştirilen ve 27 maddeden oluşan bir özdeğerlendirme aracı olarak geliştirilmiştir (Freestone vd., 1994:791-802). Bu Ölçeğin kısa versiyonu (BTÖ-12) Carleton, Norton ve Asmundson tarafından geliştirilmiştir. BTÖ-12, on iki kendine yönelik değerlendirme maddesi içerir. Bu ölçek, "Bana hiç uygun değil (1)", "Bana çok az uygun (2)", "Bana biraz uygun (3)", "Bana çok uygun (4)" ve "Bana tamamen uygun (5)" olarak adlandırılan beş dereceli bir Likert değerlendirmesi sağlar. BTÖ-12, geleceğe yönelik kaygı ve engelleyici kaygıdan oluşur. İleriye yönelik kaygı faktörü, gelecekteki belirsiz durumlarla ilgili endişe ve kaygı hissetme eğilimlerini değerlendirir; bu durumları kabul edilemez ve dayanılmaz olarak görüyor. Bu alt bölümde yedi madde vardır ve her birinin en yüksek puanı 35'tir. Belirsizlik karşısında harekete geçememe engelleyici kaygı alt faktörüdür. Bu faktörde beş maddeden oluşan en yüksek puan 25'tir. Ölçek toplam

12-60 puan verir. Yüksek puanlar, belirsizliğe tahammülsüzlüğün arttığını göstermektedir (Carleton vd., 2007:105-117).

Sarıçam, Erguvan, Akın ve Akça (2014), BTÖ-12'nin Türkiye'deki uygulaması için geçerliliği ve güvenilirliğini araştırdı. Yapı geçerliliği doğrulayıcı faktör analizi, önceki ölçekte olduğu gibi iki faktör içerdiğini buldu: İleriye yönelik (prospective) ve engelleyici kaygı (inhibitory) ($\chi^2 = 147.20$, $sd = 48$, $RMSEA = .073$, $CFI = 0.95$ ve $IFI = GFI 0.95$, $SRMR 0.95$. (046). Ölçeğin iki faktör için açıkladığı toplam varyans %78,57 idi. Eğitim Stresi Ölçeği ve Başa Çıkma Esnekliği Ölçeği, ölçütlerin geçerliliği için kullanılmıştır. Belirsizliğe tahammülsüzlük ile başa çıkma esnekliği arasında negatif bir ilişki ($r = -0,43$) ve eğitim stresi arasında pozitif bir ilişki ($r = 0,41$). Ölçek maddelerinin faktör yükleri 0,55 ile 0.87 arasındadır. Genel ölçek için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları 0.88, geleceğe yönelik kaygı alt faktörü için 0.84 ve engelleyici kaygı alt faktörü için 0.77 idi. Test-tekrar test güvenilirlik katsayısı 0.74 ve Ölçeğin düzeltilmiş madde-toplam puan korelasyonları 0.42-0.68'dir. Sarıçam ve diğerleri, 2014:148-157). Bu ölçek, bireylerin belirsizliğe tahammülsüzlük seviyelerini değerlendirmek için uygun ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğunu göstermektedir.

3.7.3. Tanrı Algısı Ölçeği (TAÖ)

Bireylerin Tanrı'ya yönelik his, düşünce ve yüklemelerini ölçmek amacıyla Güler (2007b) tarafından geliştirilen 22 maddelik bir ölçek mevcuttur. Bu ölçek, 5'li Likert tipi formatında hazırlanmıştır. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0.83 olarak belirlenmiş olup, güvenilir bir ölçüm aracı olarak kabul edilmektedir. Ölçek, Tanrı algısını sevgi odaklı ve korku odaklı Tanrı algıları olarak iki kategoriye ayırmıştır. Bu bağlamda, sevgi odaklı Tanrı algısı; seven, merhametli ve güvenilir bir Tanrı inancını içerirken, korku odaklı Tanrı algısı ise cezalandıran, bağışlamayan, uzak ve ürkütücü bir Tanrı tasavvurunu barındırmaktadır. Ölçeğin bazı maddeleri sevgi odaklı Tanrı'yı; diğerleri ise korku odaklı Tanrı'yı çağrıştırmaktadır. Sevgi odaklı Tanrı maddeleri 1, 4, 5, 6, 9, 11, 12, 13, 17, 19, 20 ve 22 numaralı ifadeleri içerirken; korku odaklı Tanrı maddeleri 2, 3, 7, 8, 10, 14, 15, 16, 18 ve 21 numaralı ifadelerden oluşmakta ve ters puanlama uygulanmaktadır. Ölçekten alınabilecek puanlar 110 ile 22 arasında değişmektedir. Yüksek puan, sevgi odaklı Tanrı algısına; düşük puan ise korku odaklı Tanrı algısına sahip olduğunu göstermektedir. Bu çalışma çerçevesinde toplanan

verilerle sevgi odaklı Tanrı algısı boyutu için hesaplanan iç tutarlılık katsayısı 0,95; korku odaklı Tanrı algısı puanları için ise bu katsayı 0,65 olarak tespit edilmiştir (Güler, 2007b:123-133). Bu ölçek, bireylerin Tanrı algısı düzeylerini değerlendirmek için geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olarak kullanılabilir olduğunu göstermektedir.

3.7.4. Dinî Başa Çıkma Tarzları Ölçeği

Dinî Başa Çıkma Ölçeği, Pargament ve arkadaşları tarafından stresli durumlarda bireylerin dinî başa çıkma stratejilerine başvurma sıklığını belirlemek için tasarlanmıştır. 2016 yılında Ekşi ve Sayın, Pargament ve ekibinin 1998 yılında tamamladığı çalışmanın kısa versiyonunu Türk kültürüne uyarladı. Orijinal biçiminde, "Olumlu Dinî Başa Çıkma" ve "Olumsuz Dinî Başa Çıkma" olarak bilinen iki alt kategori mevcuttur.

Doğrulamalı faktör analizi: Dinî Başa Çıkma Ölçeği'nin yapı geçerliliği için bir doğrulamalı faktör analizi uygulandı. 10 madde ve 2 faktörden oluşan model için DFA sonuçlarına göre uyum indeksi değerleri ($\chi^2/sd = 2,58$; RMSEA = .049; SRMR = .20; GFI = .94; CFI = .95; NFI = .98; NNFI = .93) olarak gözlemlenmiştir (Hu ve Bentler, 1999; Kline, 2015; Schermelleh-Engel, Moosbrugger ve Müller, 2003). Ölçekte bulunan maddelerin yol katsayısı 0,64 ile 0,93 arasında değişmektedir.

Uyum geçerliliği: Dinî Başa Çıkma Ölçeği ile dine yönelme başa çıkma stratejisi arasındaki ilişki incelendiğinde, pozitif dinî başa çıkma ile dine yönelme arasında yüksek düzeyde pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=.88$; $p=.05$), ancak negatif dinî başa çıkma ile dine yönelme arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=.34$; $p=.05$).

Güvenirlilik: Ölçeğin olumlu dinî başa çıkma alt Ölçeği için Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı 0,91; olumsuz dinî başa çıkma alt Ölçeği için 0,86 hesaplanmıştır.

Toplam puanlar iki alt boyut ve on maddeden oluşur. Maddelerin alt ölçeklere göre dağılımı aşağıdaki gibidir: Olumlu dinî başa çıkma: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; Olumsuz dinî başa çıkma: 8, 9, 10.

Ölçekte ters kodlanan maddeler bulunmamaktadır. Dinî başa çıkmada pozitif ve negatif puanlar ayrı ayrı hesaplanmaktadır. Dinî başa çıkma puanı alınamadı (Ekşi ve Sayın, 2016). Bu ölçek, bireylerin dinî başa çıkma düzeylerini değerlendirmek için güvenilir ve geçerli bir ölçüm aracı olarak kullanılabilir.

3.7.5. Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği

Cüneyd Aydın, Mevlüt Kaya ve Hüseyin Peker 2012 yılında Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği'ni geliştirdiler. Bu çalışma, insanların yaşamlarındaki anlam derinliklerini ölçmek için 17 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin geçerliliğini belirlemek için hem uzman görüşleri hem de faktör analizi teknikleri kullanılmıştır. Yapısal geçerliliği belirlemek için faktör analizi yapılmıştır. Döndürülmemiş temel bileşenler analizi, maddelerin yük değerlerinin birinci faktörde 0,40 ile 0,80 arasında olduğunu göstermiştir. Madde-toplam puan korelasyon katsayıları 0,47 ile 0,77 arasında önemli düzeyde bulundu ($p < 0,01$). Ek olarak, döndürülmüş temel bileşenler analizi ölçek malzemelerini iki alt bileşene ayırmıştır. Hayatın anlamı ve amacı, ilk iki faktörden oluşur: Hayatın anlamı ve amacı yoksunluğu. Bu sonuçlar, Hayatın Anlam ve Amaç Ölçeğinin uygun bir ölçüm aracı olduğunu göstermektedir (Aydın vd., 2015, 39-55).

Güvenilirlik değerlendirmesi için iç tutarlılık, test-yarı test ve test-tekrar test teknikleri kullanılmıştır. Hayatın Anlam ve Amaç Ölçeği'nin genel iç tutarlılık katsayısı (Cronbach Alpha) 0,91, test-yarı test güvenilirlik katsayısı 0,81 ve test-tekrar test güvenilirlik katsayısı 0,74 olarak bulunmuştur. Bu değerlerin tümünün p değeri 0,05'ten küçüktür. Hayatın Anlam ve Amaç Ölçeği, bu güvenilirlik katsayıları sayesinde güvenilir. Dolayısıyla Hayatın Anlam ve Amaç Ölçeği, psikometrik özelliklere sahip, kabul edilebilir ve güvenilir bir ölçüm aracıdır. Bireylerin hayatlarındaki anlam seviyelerini belirlemede kullanılabilir.

Aralık 2012'de Malatya, Samsun, Trabzon ve İstanbul illerinde lisans eğitimi gören ve tamamlayan 516 kişi üzerinde Hayatın Anlamı ve Amaç Ölçeği uygulandı. Ölçeğin yapısal geçerliliği için faktör analizi yapılmıştır. Bu analizde, maddelerin faktör yüklemelerinin temel bileşenler analizinde birinci faktörde toplandığı keşfedildi. Ölçek toplam 17 maddeden oluşur. Döndürülmüş faktör analizi, ölçek maddelerini iki faktöre ayırmıştır. Ölçeğin madde puanları ile toplam puanları arasındaki korelasyon katsayıları, küçük bir p değeri ile önemli bir öneme sahiptir ($p < 0,01$).

Hayatın Anlam ve Amaç Ölçeği, on bir olumlu, altı olumsuz ifadeden oluşan toplam on yedi maddeyi içerir. Yanıtlar, Likert tarzında hazırlanmıştır ve sıklık derecesine göre, kesinlikle katılıyorum, katılıyorum, kararsızım, katılmıyorum veya kesinlikle katılmıyorum seçeneklerinden birini işaretleyerek verilmektedir. Olumlu

seçeneklerin değerleri, kesinlikle katılıyorum (1), katılıyorum (2), kararsızım (3), katılmıyorum (4) ve kesinlikle katılmıyorum (5) şeklinde değerlendirilir. Öte yandan, olumsuz seçeneklerin değerleri, kesinlikle katılıyorum (1), katılıyorum (2), kararsızım (3), katılmıyorum (4) ve kesinlikle katılmıyorum (5) şeklinde değerlendirilir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 17 ($17 \times 1 = 17$), en yüksek puan 85 ($17 \times 5 = 85$). Yüksek puan, bir kişinin yaşamında yüksek anlama sahip olduğunu, düşük puan ise düşük anlama sahip olduğunu göstermektedir. 516 kişiye Hayatın Anlam ve Amaç Ölçeği uygulandı ve ortalama puan ($X=69,43$) ve standart sapma ($S=11,55$) elde edildi (Aydın vd., 2015:39-55). Bu ölçek, bireylerin hayatlarındaki amaç ve anlam düzeylerini değerlendirmek için güvenilir ve geçerli bir ölçüm aracı olarak kullanılabilir.

3.8. Verilerin Analizi

Araştırmada yer alan ölçeklerin sonuçları bilgisayar ortamına aktarılmış ve verilerin çözümlemesi SPSS 26 yazılımı ile gerçekleştirilmiştir. İki farklı grup arasındaki ilişkilerin anlamlı olup olmadığını bağımsız grup t-testi (independent samples t-test) ile değerlendirilmiştir. İkidenden fazla grubun karşılaştırılmasında, tek yönlü varyans analizi (one way ANOVA) uygulanmıştır. Dağılımın homojen olmadığı ($p < 0,05$) durumlarda, farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemede yaygın olarak kullanılan Tamhane's T2 tercih edilmiştir. Homojen durumda ise Tukey HSD kullanılmıştır. İki sürekli değişken arasındaki ilişkinin düzeyini belirlemek için Pearson Korelasyon Katsayıları (Pearson Correlation Coefficients) kullanılmıştır. Ölçeklerin birbirini açıklama ve yordama düzeyini belirlemek için ise regresyon analizlerine başvurulmuştur. Regresyon analizleri kullanılarak aracı değişken ve düzenleyici değişken analizleri yapılmıştır.

3.8.1. Ölçeklerin İstatistiksel Değerlerinin Yeniden Hesaplanması

Bu başlık altında ölçeklerin faktör analizi, homojen dağılım değeri (KMO), istatistiksel anlamlılık değeri (BTS), iç tutarlılık analiz değeri cronbach alfa değeri ve normallik analizlerinin sonuçları verilmektedir.

Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği için bir kez daha yapılan faktör analizi, ölçek maddelerinin üç farklı boyutta gruplandığı sonucuna varmıştır. Verilerin homojen bir dağılıma sahip olup olmadığını belirlemek için Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) değeri (0,90), faktör analizinin temelini oluşturan korelasyonların istatistiksel

anlamlılığını gösteren Bartlett's Test of Sphericity değeri ($p=0,000$) ve Cronbach alfa değeri (0,86) iç tutarlılık katsayısı olarak bulunmuştur.

Tanrı Algısı Ölçeği için tekrarlanan faktörler analizi, ölçek maddelerinin üç boyutta bir araya geldiğini gösterdi. Verilerin homojen dağılımını inceleyen Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) değeri (0,93), faktör analizi sonuçlarına göre korelasyonların istatistiksel olarak anlamlı olduğunu gösteren Bartlett's Sphericity Test değeri ($p=0,000$) ve iç tutarlılık analizi sonucunda elde edilen Cronbach alfa değeri 0,90'dır.

Dinî Başa Çıkma Tarzları Ölçeği'ndeki faktörlerin tekrarlanan analizi, maddelerin iki boyutta toplandığını ortaya çıkardı. Verilerin homojen olup olmadığını belirlemek için Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) değeri (0,85), faktör analizi sonucunda korelasyonların istatistiksel anlamlılığını gösteren Bartlett's Test of Sphericity değeri ($p=0,000$); ve olumlu dinî başa çıkma tarzı için Cronbach alfa değeri 0,89 ve olumsuz dinî başa çıkma tarzı için Cronbach alfa değeri 0,84 bulundu.

Hayatın Anlamı ve Amacı Ölçeği için tekrarlanan faktör analizi, ölçek maddelerinin üç boyutta olduğunu gösterdi. Verilerin homojen dağılıma sahip olup olmadığını belirlemek için Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) değeri (0,90), faktör analizinin temel verilerini içeren korelasyonların istatistiksel olarak anlamlı olduğunu gösteren Bartlett's Test of Sphericity değeri ($p=0,000$) ve hayata anlam ve amaç atfetme düzeyine ilişkin madde puanları için hesaplanan Cronbach alfa katsayısı 0,84'tür.

3.8.2. Ölçeklerin Normallik Analizleri

Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeğinin çalışmamızda tekrar faktör analizi yapılması sonucunda ölçek maddelerinin üç boyutta toplandığı görülmüştür. Normal dağılım, veri setinin betimsel istatistiklerine bakıldığında ortalamanın 0 ve varyansın 1 olduğunu görülüyorsa, yani Ortalama=Medyan=Mod eşitliği sağlanıyorsa, bu veri setinin normal dağıldığını söylenmesi mümkündür. Örneğin dünya üzerinde yaşayan insanların boy uzunlukları, ağırlıkları vb. özellikleri üzerine bir çalışma benzer sonuçları gösterebilir. Böyle bir durumda, bu verilerden bir sütun grafiği(histogram) oluşturulduğunda, bu grafiğin ortasının zirve yaptığını ve kenarlara doğru azaldığını gözlemlenmiş olur. Yani normal dağılımda veriler simetrik bir dağılım göstermekle beraber ortalama etrafında dağılmaktadır (Mathworld, 2024).

Tablo 3.7. Ölçeklerin Normallik Değerleri

Ölçekler	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	S	N	p	S	N	p
Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği	,047	960	,200*	,991	960	,129*
Tanrı Algısı Ölçeği	,185	960	,000	,839	960	,000
Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği	,062	960	,024	,992	960	,238*
Dinî Başa Çıkma Ölçeği	,086	960	,000	,976	960	,000
<i>p>0,05 olduğunda normal dağılım gösterdiği varsayılmaktadır.</i>						

Tüm değişkenler için çarpıklık değerleri (-.26) ile (.73) arasında ve basıklık değerleri (-.40) ile (-.08) değerleri arasındadır. Çarpıklık ve basıklık katsayılarının yaklaşık olarak ± 1 olması, puanların tipik değerlerden önemli bir şekilde sapmadığı anlamına gelir (Büyüköztürk vd., 2010). Skewness ve kurtosis değerlerinin +1 ve -1 arasında olması da normaldir (Huck, 2008). Değişkenlerin basıklık (skewness) ve çarpıklık (kurtosis) değerleri, ± 2 aralığında ölçülür (George ve Marelly, 2016, 114).

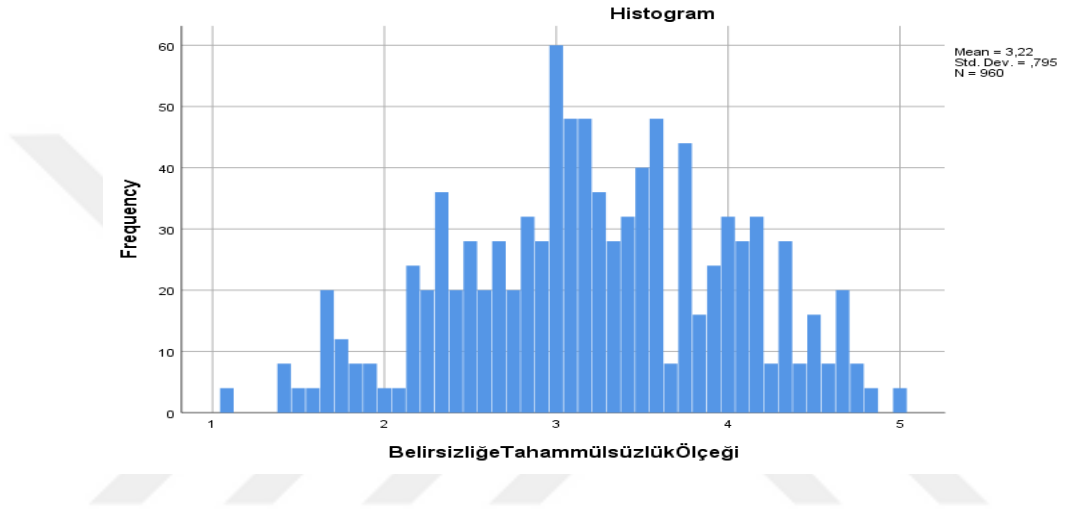
Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeğinin uygulanan örneklem üzerinde normal dağılım gösterdiği Tablo 3.7’de görülmektedir. Tanrı Algısı Ölçeği her iki durumda da normal dağılım göstermemiş olsa da çarpıklık-basıklık (Skewness-Kurtosis) değerleri +1,5 ile -1,5 aralığında olduğundan⁴ parametrik analizlerde bu ölçek kullanabilmektedir.⁵ Çünkü Parametrik istatistik, verilerin rastgele dağılım esasına uyduğunu kabul eden ve olasılık dağılımı parametrelerine göre çıkarımlar yaptığından nonparametrik istatistiğe göre daha güvenilirdir (Freedman, 2000). Genellikle parametrik teknikler, parametrik olmayanlara kıyasla daha fazla varsayıma sahiptir. Ancak bu ek varsayımların doğru olduğu durumlarda, parametrik teknikler aracılığıyla daha doğru ve kesin sonuçlar elde edilebilir. Başka bir ifadeyle, bu yöntemlerin istatistiksel tahmin gücü oldukça yüksektir. Ancak bu varsayımların geçerli olmadığı durumlarda, parametrik tekniklerin çıktıları yanıltıcı olabilir. Öte yandan, parametrik formüller genellikle daha basit ve hızlı bir yapıya sahiptir (Geisser - Johnson, 2006).

⁴Tablo fazlasıyla uzamasın diye çarpıklık-basıklık değerleri paylaşılmamıştır.

⁵Basıklık (kurtosis) ve Çarpıklık (skewness) değerleri de sıklıkla normal dağılım belirlemek için kullanılmaktadır. Bu değerlerin -0,8 ile +0,8 arasında olmasının normal dağılımı ifade ettiğini gösteren kaynaklar bulunurken, -2 ile +2 ya da -3 ile +3 arasında olmasının normal dağılımı ifade ettiğini gösteren kaynaklar da bulunmaktadır (Statisticshowto, 2024).

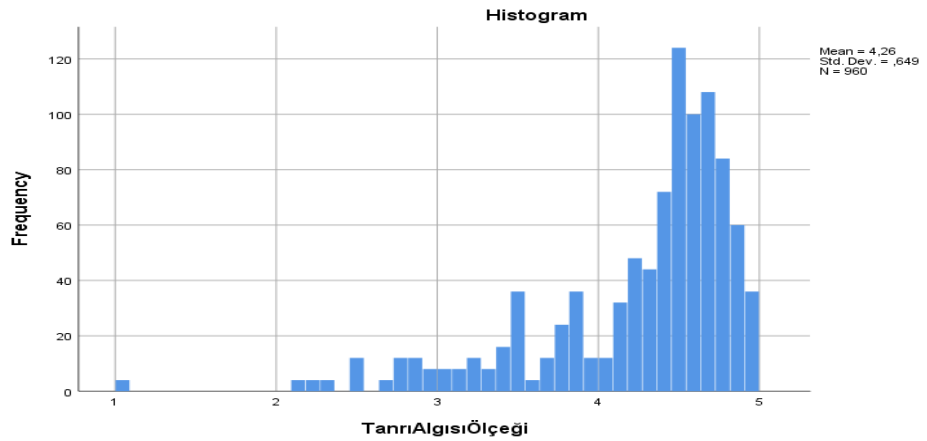
Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeğinde Shapiro-Wilk testi normal dağılım göstermektedir. Araştırmada kullanılan bir diğer ölçüm olan Dinî Başa Çıkma Ölçeğinde her iki sınıflamada da normal dağılım değerleri gözlemlenmemekle birlikte, çarpıklık ve basıklık (Skewness-Kurtosis) değerleri +1,5 ile -1,5 aralığında olduğundan, parametrik analizlerde bu ölçümün kullanılması uygun görünmektedir.

Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeğinin histogramına bakıldığında örneklem grubunun cevapları orta değer olan 3'ün etrafında yoğunlaştığı 1'e ve 5'e doğru azaldığı görülmektedir. Grafiğin bu şekliyle normal dağılım gösterdiği belirtilebilir.

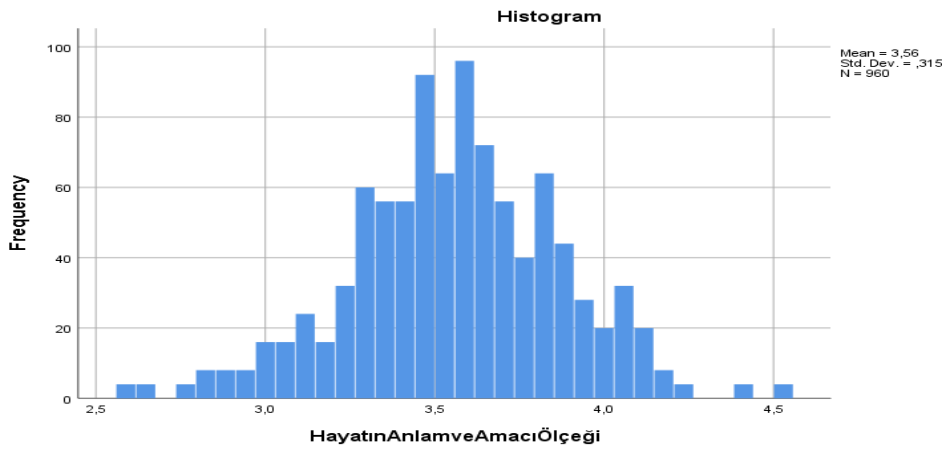
Şekil 3.2. Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeğinin Histogramı

Tanrı Algısı Ölçeğinin histogramına bakıldığında değerlerin sağa çarpık yani 4-5 arasında yoğunlaştığını görmekteyiz. Örneklem grubumuz Tanrı konusunda korkuya daha az yönelmiş, daha çok ise sevgi yönelimli bir Tanrı imajını (algısını) benimsediğini göstermiştir.

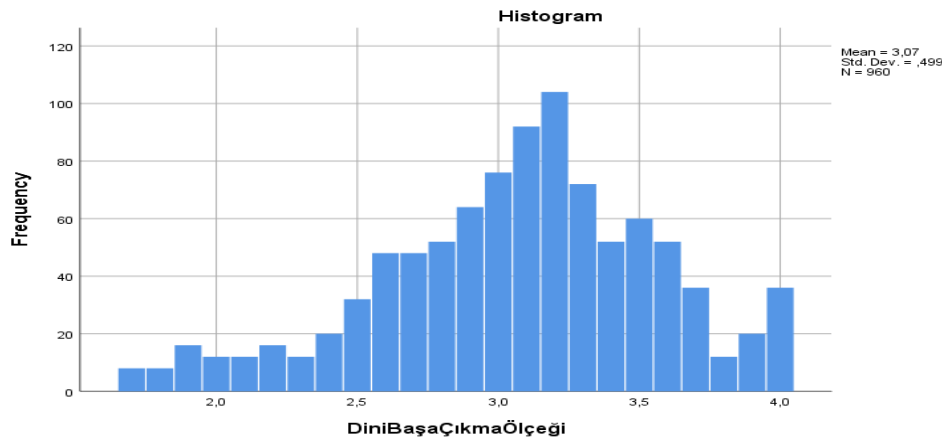
Şekil 3.3. Tanrı Algısı Ölçeğinin Histogramı

Din ve inanç konusunda şüphesiz en kutsal olan inanç Tanrı inancıdır. Çünkü bütün inanç sistemi ona göre şekil alır. Bu çalışma özelinde deprem bölgesinin merkezi olan Kahramanmaraş'ta, genelde ise Anadolu'da Tanrı inancının, imajının, algısının - inançların giderek azalacağı veya yok olacağı ve akılcı bir anlayışın egemen olacağı tezine karşın- güçlü olarak hala varlığını koruduğu söylenebilir. Ancak bu cevapların, insanların kutsal olarak gördüğü Tanrı imajına karşın kendi fikrini saklayarak topluma iyi görünme çabası içinde olduğu ile yine Tanrı gibi yüce ve güçlü bir varlığa karşın korku ve utançla karışık olarak olumlu nitelemelerde bulunduğu gibi ölçme hatalarını da içeriyor olması da muhtemeldir.

Şekil 3.4. Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeğinin Histogramı

Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeğinin histogramına bakıldığında örneklem grubunun cevapları orta değer olan 3'ün etrafında yoğunlaştığı 1'e ve 5'e doğru azaldığı görülmektedir. Grafiğin bu şekliyle normal dağılım gösterdiği ifade edilebilir.

Şekil 3.5. Dinî Başa Çıkma Ölçeğinin Histogramı

Dinî Başa Çıkma Ölçeğinin histogramı incelendiğinde örneklem grubunun cevaplarının ortalamasının 3-3,5 aralığında yoğunlaştığı 1'e ve 5'e doğru azaldığı görülmektedir. Grafiğin bu şekliyle normal dağılım gösterdiği söylenebilir.

4. BULGULAR

Araştırma, bireylerin belirsizliğe tahammülsüzlük yaşadıkları durumlarda dinî başa çıkmayı ne kadar kullandıkları ve Tanrıya yönelimlerinin (sevgi veya korku) hangi yönde olduğu konusunda incelemeye yapmaya çalışmaktadır. Bununla beraber şüphesiz belirsizliğe tahammül durumları hayata bakış açımızı oluşturan anlam ve amacı da derinden etkilemektedir, bu sebeple hayatın anlam ve amacını içeren ölçek de yardımcı ölçek olarak kullanılmıştır. Araştırmada aynı zamanda, bireyin belirsizliğe tahammülsüzlük seviyesi, Tanrı algısı, dinî başa çıkma ile hayatın anlam ve amacında; cinsiyeti, yaşı, sosyal yaşam alanı, mesleği, eğitim durumu, gelir durumunun etkisi olup olmadığı sorularına cevaplar aranmaya çalışılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler, bağımsız değişkenlere uygun şekilde tablolar halinde sunulmuş ve yorumlanmıştır. Araştırmanın amaçları doğrultusunda, bu değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek için çeşitli analiz yöntemleri kullanılmış ve konuyla ilgili hipotezleri sınayacak bulgulara ulaşılmıştır.

Çalışmada dört farklı ölçeğin kullanılmasından dolayı sistematik bir bakış açısı oluşması amacıyla demografik durumlara göre kategorizasyon tercih edilerek sonuçlar, tek bir tabloda verilecek olup daha sonra açıklama ve hipotezlerin doğrulanma durumları verilecektir. Daha sonra ise ölçekler arasındaki korelasyon, regresyon ve değişken analizlerinin sonuçları verilerek bu bölüm tamamlanacaktır.

4.1. Sosyo-demografik Değişkenlerle İlgili Bulgular

Bu bölümde araştırma grubunun Belirsizliğe Tahammülsüzlük, Tanrı Algısı, Dinî Başa Çıkma, Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği ortalamaları ile başta cinsiyet olmak üzere yaş, medeni durum, sosyal çevre, eğitim durumu, gelir durumu, meslek ve yaşanan bölge gibi demografik nitelikleriyle olan ilişkisine dair bulgulara yer verilmekte ve ilgili hipotezler test edilmektedir. Bulgular sunulurken, cinsiyetten başlanarak sırasıyla diğer demografik özelliklerin Belirsizliğe Tahammülsüzlük, Tanrı Algısı, Dinî Başa Çıkma, Hayatın Anlam ve Amacı gibi bağımlı değişkenlerde farklılığa yol açıp açmadığı sorusuna cevap aranmaktadır.

4.1.1. Belirsizliğe Tahammülsüzlük, Tanrı Algısı, Dinî Başa Çıkma, Hayatın Anlam ve Amacı Ölçekleri ile Cinsiyet İlişkisi

Bu bölümde ölçeklerin ortaya çıkardığı sonuçların cinsiyete göre değişiklik gösterip göstermediğini incelenecektir.

Tablo 4.1. Cinsiyete Göre Ölçek Değerleri (T-Testi)

Ölçekler	Cinsiyet	N	X	S	F	p
Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği	Erkek	396	3,17	,037	6,352	,012*
	Kadın	564	3,23	,034		
Tanrı Algısı Ölçeği	Erkek	396	4,08	,038	94,920	,001*
	Kadın	564	4,37	,021		
Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği	Erkek	396	3,54	,015	,009	,926
	Kadın	564	3,56	,013		
Dinî Başa Çıkma Ölçeği (Olumlu)	Erkek	396	2,89	,026	19,030	,001*
	Kadın	564	3,18	,018		
<i>p<0,05 olduğunda sonuçlar anlamlıdır.</i>						

Cinsiyete göre Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği, Tanrı Algısı Ölçeği, Dinî Başa Çıkma Ölçeği sonuçlarına baktığımızda anlamlı farklılık olduğunu görmekteyiz($p<0,05$). Bu sonuçlara göre kadınların ($X=3,23$), erkeklere ($X=3,17$) göre daha belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyleri daha yüksek görülmektedir. Tanrı Algısı Ölçeğinde ise kadınların ($X=4,37$), erkeklere ($X=4,08$) oranla Tanrıya daha fazla sevgi yönelimi olduğu görülmektedir. Benzer olarak Dinî Başa Çıkma Ölçeğinde de kadınlar ($X=3,18$), erkeklere ($X=2,89$) oranla olaylar karşısında olumlu dinî başa çıkmaya başvurmaya daha meyilli olduğu söylenebilir. Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği sonuçlarına bakıldığında ise anlamlı farklılık olmadığını görülmektedir ($p<0,05$). Bu ölçekte değerler birbirine oldukça yakın görülmektedir.

“Erkeklerin kadınlara göre belirsizliğe tahammülsüzlükleri daha düşüktür.”, “Kadınların sevgi yönelimli Tanrı algısı ortalamaları daha yüksektir.” ve “Kadınların dinî başa çıkma ortalamaları daha yüksektir.” şeklindeki üç hipotez ($H7/a, b, c$) de doğrulanmış görülmektedir. Bu durum kendi içinde oldukça tutarlı görülmektedir,

çünkü belirsizliğe tahammülü düşük olanlar daha fazla dinî başa çıkmaya başvurmakta ve daha fazla korku eğilimli Tanrı algısına sahip olmaktadır.

4.1.2. Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği, Tanrı Algısı Ölçeği, Dinî Başa Çıkma Ölçeği, Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği ile Yaş İlişkisi

İnsanlarda, yaşlarına bağlı olarak ortaya çıkan değişimler, onların hayattaki tutum ve davranışlarında farklılaşmalara yol açabilir. Bu süreçte bireyin kişiliği, tutum ve davranışları değişir. Dolayısıyla, belirsizliğe tahammülü, dinî başa çıkması, Tanrı algısı, hayatın anlam ve amacı eğilimleri farklılaşabilir. Bu amaçla yaş değişkeni, farklılığı tespit amacıyla, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve dağılım homojen (eşit) olmadığı için ($p < 0,05$) görülmektedir. Eğer anlamlılık değeri 0,05'ten küçük ise, veriler normal dağılım göstermemektedir (Mertler - Vannatta, 2005, 318). Normal olmayan dağılımlarda yaygın olarak kullanıldığı için Tamhane's T2 testleri tercih edilmiştir. Belirsizliğe tahammülsüzlük Ölçeği sonuçları anlamlı farklılık ortaya çıkmamıştır ($p > 0,05$). Ortalamalara (X) baktığımızda değerlerin birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Diğer ölçeklerin sonuçlarına bakıldığında anlamlı farklılık ortaya çıkmıştır ($p < 0,05$). Tanrı Algısı Ölçeğinde 15-20 Yaş Ergenlik grubunun Tanrı algısı sevgi yöneliminde diğer dört gruptan daha düşük çıkmıştır. Bu bulgular, daha önce yapılan araştırma bulgularıyla paralellik arz etmektedir (Mehmedoğlu, 2004, 138-162; Yapıcı, 2007, 187; Koç, 2008, 128; Ayten, 2013, 143). Parametrik analizler için yeterli sayıda (12) olmasa da 60 yaş ve üzeri grup ise diğer tüm gruplardan Tanrı sevgi eğilimi daha yüksek çıkmıştır.

Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği sonuçlarına bakıldığında 35-49 Yaş Orta Yetişkinlik grubu birinci, ikinci, dördüncü yaş gruplarına göre anlam ve amaç düzeylerinin negatif meyilli; beşinci grubun ise pozitif meyilli olduğunu belirtilebilir. Beşinci grup diğer bütün gruplardan hayata amaç ve anlam yüklemeye daha pozitif meyilli olduğu sonucunu görülmektedir. Dinî Başa Çıkma Ölçeği sonuçlarına baktığımızda birinci yaş grubunun diğerlerine göre dinî başa çıkmaya daha az başvurduğu, beşinci yaş grubunun en çok başvurduğunu söylenebilir.

Tablo 4.2. Ölçekler ve Yaş Grupları (ANOVA)

Ölçekler	Yaş Grupları	N	X	S	F/p/ Post Hoc
Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği	1) 15-20 Yaş Ergenlik	336	3,26	,036	1,548/ p = ,186/
	2) 21-34 Yaş İlk Yetişkinlik	208	3,18	,055	
	3) 35-49 Yaş Orta Yetişkinlik	332	3,19	,048	
	4) 50-59 Yaş Son Yetişkinlik	72	3,16	,095	
	Toplam	948	3,21	,025	
Tanrı Algısı Ölçeği	1) 15-20 Yaş Ergenlik	336	4,10	,040	9,140/ ,001/ Tamhane= 1/-2,-3
	2) 21-34 Yaş İlk Yetişkinlik	208	4,27	,045	
	3) 35-49 Yaş Orta Yetişkinlik	332	4,38	,028	
	4) 50-59 Yaş Son Yetişkinlik	72	4,27	,067	
	Toplam	948	4,25	,021	
Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği	1)15-20 Yaş Ergenlik	336	3,58	,019	7,484/ ,001/ Tamhane= 3/-1,-2,-4
	2) 21-34 Yaş İlk Yetişkinlik	208	3,59	,018	
	3) 35-49 Yaş Orta Yetişkinlik	332	3,50	,016	
	4) 50-59 Yaş Son Yetişkinlik	72	3,63	,026	
	Toplam	948	3,56	,010	
Dinî Başa Çıkma Ölçeği (Olumlu)	1) 15-20 Yaş Ergenlik	336	2,85	,028	25,822/ ,001/ Tamhane= 1/-2,-3,-4; 3/4
	2) 21-34 Yaş İlk Yetişkinlik	208	3,16	,036	
	3) 35-49 Yaş Orta Yetişkinlik	332	3,20	,023	
	4) 50-59 Yaş Son Yetişkinlik	72	3,06	,038	
	Toplam	948	3,06	,016	
*Örneklem grubunda 60 yaş ve üstü yaşlılık döneminde tesadüf edilen denek sayısı parametrik testler için yetersiz olduğundan analize dahil edilmemiştir.					

“Yaş arttıkça belirsizlikle başa çıkma (H8a), hayata anlam ve amaç yükleme (H8b), Tanrı algısı (H8c) ve dinî başa çıkma oranları (H8d) artmaktadır.” şeklindeki hipotezler büyük oranda doğrulanmış görünmektedir. Her ne kadar tedrici bir artış olmasa da en az dinî başa çıkmaya başvurma ilk grupta iken, en çok başvurma son gruplara doğru bir artış yer almaktadır. Ergenlik ve sonrası dönem dinî şüphenin yoğun olduğu; üst yaş gruplarında olaylara dinî bir anlam atfetmenin arttığı sıkça vurgulanmaktadır. Araştırma sonuçlarının da bu yönde çıkması daha önceki çalışmalarla ve kuramsal açıklamalarla benzer yönde bir sonuca ulaşıldığı şeklinde ifade edilebilir.

4.1.3. Belirsizliğe Tahammülsüzlük, Tanrı Algısı, Dinî Başa Çıkma, Hayatın Anlam ve Amacı Ölçekleri ile Sosyal Çevre

Üzerinde önemle durulması gereken unsurlardan biri, bireylerin sosyal çevresi, yani araştırmada ifade edildiği biçimiyle kişilerin yaşamları süresince daha çok nerelerde yaşadıkları ve o yerin büyüklüğü ile ilgilidir. Bireyin hayatının büyük kısmını bir köyde veya şehirde geçirmiş olması, insanlarla olan ilişkilerinde, karakterinde ve mücadele yöntemlerinde dahil olmak üzere tüm yaşam biçiminde oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda, akla gelen sorular arasında şunlar yer alıyor: Sosyal çevre, bireyin belirsizlik, Tanrı'yı anlama biçimi ve dinî başa çıkma eğilimlerinde nasıl farklılıklara sebep olmaktadır? Bu soruya, araştırma sonucu elde edilen bulgular ışığında yanıt verilmektedir.

Kentler ve şehirleşme üzerine inceleme gerçekleştiren sosyologlar, şehirlerin insanlar üzerindeki pek çok olumlu ve olumsuz etkisini ele almanın yanı sıra, özellikle ilişkiler bağlamında ortaya çıkan durumları da incelemektedirler. İlişki açısından kırsal bölgelerde yaşayanlara oranla daha dezavantajlı olan şehirli bireyler, daha büyük ve derin değişimlere sürüklenmektedirler. Simmel, büyük şehirlerde yaşayan bireylerin daha fazla içsel ve dışsal uyarıcının etkisi altında kaldığını, bunun da insanı sürekli değişen ve farklı bir varlık haline getirdiğini öne sürmektedir. Ona göre kırsal kesimler monoton olup, zihinsel ve duygusal algılar daha yavaş ve tekdüzedir; buna karşılık şehirler dinamizm talep eder, tetikte olma ve bilinç düzeyi yüksek olmalıdır. Şehirde yaşayan bireyin ilişkileri daha yoğun ancak mesafeli, daha kısa, resmi ve anonim bir niteliğe sahiptir. Ayrıca algıları ve ilgileri de daha çeşitli ve değişken bir yapıya sahiptir (Simmel, 2000:167-184).

Tablo 4.3. Sosyal Çevre ve Ölçekler (ANOVA)

Ölçekler	Sosyal Çevre	N	X	S	F/p/ Post Hoc
Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği	1.Köy	48	3,13	,147	1,494/ ,225/ p>,05
	2.İlçe	80	3,07	,090	
	3.Şehir	832	3,22	,026	
	Toplam	960	3,21	,025	
Tanrı Algısı Ölçeği	1.Köy	48	4,35	,077	3,725/ ,024/ LSD= 2/-1,-3;
	2.İlçe	80	4,07	,091	
	3.Şehir	832	4,26	,022	
	Toplam	960	4,25	,021	
Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği	1.Köy	48	3,59	,060	719/ ,487/ p>,05
	2.İlçe	80	3,52	,036	
	3.Şehir	832	3,56	,010	
	Toplam	960	3,56	,010	
Dinî Başa Çıkma Ölçeği (Olumlu)	1.Köy	48	3,14	,059	1,142/ ,320/ p>,05
	2.İlçe	80	3,00	,058	
	3.Şehir	832	3,06	,017	
	Toplam	960	3,06	,016	

Tablo 4.3'te gösterilen araştırma sonuçlarına bakıldığında; Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği, Dinî Başa Çıkma Ölçeği, Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği ile sosyal çevre arasında anlamlı farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$). Sadece Tanrı Algısı ile ilgili anlamlı sonuçlara ulaşılmıştır. Bu sonuçlara göre ise hayatının çoğunu ilçede ($X=4,07$) geçirenlerin köy ($X=4,35$) ve şehirde ($X=4,26$) geçirenlere göre daha az sevgi eğilimli Tanrı Algısına sahip olduğu görülmektedir (Post Hoc / LSD). İstatistiki olarak anlamlı sonuç ortaya çıkmasa da hayatının çoğunu köyde geçirenlerin ortalaması en yüksek olduğu görülmektedir ($X=4,35$).

“Kırsal alanda daha çok bulunan bireylerde Tanrı algısı (H9a), dinî başa çıkma (H9b) ve belirsizliğe tahammülsüzlük (H9c) oranları hayatının çoğunu şehirde

yaşayanlara göre daha yüksektir.” şeklindeki hipotezlerin hiçbiri doğrulanmamıştır. Ulaşım ve iletişimin gelişimiyle küreselleşen bir dünyada kır ve kentlilerin birçok şeye benzer yakınlıkta ulaşabiliyor olması böyle bir farkın ortaya çıkmamasına sebebiyet vermiş olabilir. Bununla birlikte hem kırdaki hayatını geçiren örneklem sayısının azlığı şehirde olan bireylerin anne-babalarının köyden göç etmesi sebebiyle halen kırla bağlantılarının devam ettiği bir Anadolu şehri olması itibarı ile belirgin/anlamli sonuçlara ulaşlamamış olabilir.

4.1.4. Belirsizliğe Tahammülsüzlük, Tanrı Algısı, Dinî Başa Çıkma, Hayatın Anlam ve Amacı Ölçekleri ile Medeni Durum

Araştırmada, medeni durum bireylerin Belirsizliğe Tahammülsüzlük, Tanrı Algısı, Dinî Başa Çıkma, Hayatın Anlam ve Amacı yönelimlerinde nasıl farklılık oluşturduğu durumuna cevap aranmaktadır.

Sonuçlara bakıldığında Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği sonuçlarına göre anlamlı farklılık oluşmamıştır ($p>0,05$). Tanrı Algısı sonuçlarında ise bekâr grubun ($X=4,14$) Tanrı yönelik sevgi eğilimi hem evli ($X=4,36$) olanlara hem de boşanmış ($X=4,72$) olanlara göre daha düşük çıkmıştır. Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeğinde ise bekârlarda ($X=3,59$), evli ($X=3,51$) olanlara göre hayata anlam yükleme amaç edinme konusunda daha olumlu sonuçlara ulaşılmıştır. Son olarak Dinî Başa Çıkma Ölçeğimizde bekârlar ($X=2,92$), evli ($X=3,21$) olanlara göre olaylar karşısında olumlu dinî başa çıkmayı kullanma konusunda daha az yönelim göstermişlerdir.

“Evli bireylerde Tanrı algısı (H10a) ve olumlu dinî başa çıkma (H10b) oranları bekâr bireylere oranla daha yüksektir.” şeklindeki hipotezleri araştırma sonuçlarına göre doğrulanmış görünmektedir. “Evli bireylerde belirsizliğe tahammülsüzlük oranları daha yüksektir (H10c).” ve “Evli bireylerde, hayata anlam ve amaç yükleme konusunda bekâr bireylere oranla daha düşüktür (H10d).” şeklindeki hipotezler ise bekâr bireylerin lehine sonuçlar elde edildiğinden hipotezler reddedilmiş görünmektedir. Burada evli bireylerin hem günlük hayata dair bir düzen oluşturmaları hem de gelişim dönemi ödev ve sorumluluklarını yerine getiriyor olmaları onların Tanrı algısı konusunda daha yönelimli ve dinî başa çıkmaya daha fazla meyilli olmalarına sebep olmuş olabilir. Buna karşın evli bireylerin belirsizliğe tahammülsüzlük oranlarının bekârlara göre yüksek olmasını ise eş ve çocuklarla

birlikte yaşamının, zamanla belirsizliğin yönetimi konusunda bir beceri elde etmiş olabilirler şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 4.4. Medeni Durum ve Ölçekler (T-Testi)

Ölçekler	Medeni Durum*	N	X	S	F	p
Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği	Bekâr	492	3,25	,033	12.427	,001
	Evli	448	3,16	,039		
Tanrı Algısı Ölçeği	Bekâr	492	4,14	,032	20.701	,001
	Evli	448	4,36	,025		
Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği	Bekâr	492	3,59	,014	6.376	,012
	Evli	448	3,51	,014		
Dinî Başa Çıkma Ölçeği (Olumlu)	Bekâr	492	2,92	,023	28.615	,001
	Evli	448	3,21	,020		
*Boşanmış (16) ve diğer (4) grupta tesadüf edilen denek sayısı parametrik testler için yetersiz olduğundan analize dâhil edilmemiştir.						

Dördüncü hipotezle (H10d) ilgili olarak ise geleneklerden giderek uzaklaşarak bireyselleşen küresel bir dünyada bekâr bireyler hayata anlam ve amaç yükleme konusunda daha fazla temayül göstermiş olabilir.

4.1.5. Belirsizliğe Tahammülsüzlük, Tanrı Algısı, Dinî Başa Çıkma, Hayatın Anlam ve Amacı Ölçekleri ile Eğitim Durumu

Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği, Tanrı Algısı Ölçeği, Dinî Başa Çıkma Ölçeği, Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği ile eğitim durumu arasındaki ilişki bu başlık altında incelenecektir. Eğitim durumu değiştikçe ölçek eğilimlerinin sonuçlarını belirterek, araştırma hipotezlerimizin doğruluğu da bu şekilde test edilecektir.

Tablo 4.5’te gösterilen sonuçlara bakıldığında, bütün ölçeklerde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Belirsizliğe tahammülsüzlüğü diğer grupların hepsinden en yüksek olan grubun ilkökul grubu ($X=3,48$) olduğunu tabloda görülmektedir. Yapılan Post Hoc – Tamhane çoklu karşılaştırma analizi sonucunda, yükseköğül mezunları diğer beş gruba göre BTÖ düzeyi daha düşük çıkmıştır. Diğer

eğitim kademelerinin çoklu karşılaştırma (Post Hoc) sonuçlarına göre anlamlı farklılık ortaya çıkmamıştır.

Tablo 4.5. Eğitim Durumu ve Ölçekler 1 (ANOVA)

Ölçekler	Eğitim Durumu	N	X	S	F/p/Post Hoc
Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği	1.İlkokul	36	3,48	,921	11,339/ ,001/ Tamhane= 4/-1,-2,-3, -5,-6
	2.Ortaokul	28	3,02	,793	
	3.Lise	412	3,22	,718	
	4.Yüksekokul	28	2,29	,698	
	5.Üniversite	336	3,31	,742	
	6.Y. Lisans-Doktora	120	3,04	,959	
	Toplam	960	3,21	,790	
Tanrı Algısı Ölçeği	1.İlkokul	36	4,45	,605	7,073/ ,001/ Tamhane= 5/2,3
	2.Ortaokul	28	3,88	,792	
	3.Lise	412	4,16	,735	
	4.Yüksekokul	28	4,31	,427	
	5.Üniversite	336	4,38	,514	
	6.Y. Lisans-Doktora	120	4,23	,622	
	Toplam	960	4,25	,650	

Tanrı Algısı Ölçeğinde Post Hoc – Tamhane çoklu karşılaştırma analizi sonucunda, üniversite mezunlarının Tanrı algısı ortaokul ve lise mezunlarına göre daha fazla sevgi eğilimli olduğu bulunmuştur. Tanrı Algısı Ölçeği sonuçlarına bakıldığında Üniversite mezunu (X=4,38) grubun Ortaokul (X=3,88) ve Liseden (X=4,16) daha çok sevgi eğilimli bir Tanrı algısı olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 4.6 incelediğinde Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeğinde Post Hoc – Tamhane çoklu karşılaştırma analizi sonucunda, yüksekokul mezunları diğer beş gruba göre hayata anlam ve amaç atfetmede daha az yönelimli olduğu sonucuna varılmıştır. Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeğine bakıldığında ise Yüksekokul (X=3,22) mezunlarının diğerlerinin tamamına göre hayata daha az amaç ve anlam yüklemeye

meyilli olduğunu söylenebilir. Dinî Başa Çıkma Ölçeğinde ise Post Hoc – Tamhane çoklu karşılaştırma analizi sonucunda ilkokul mezunları; lise, üniversite ve yüksek lisans-doktora mezunlarına göre olumlu dinî başa çıkmaya daha çok başvurmakta olduğu görülmektedir.

Tablo 4.6. Eğitim Durumu ve Ölçekler 2 (ANOVA)

Ölçekler	Eğitim Durumu	N	X	S	F/p/Post Hoc
Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği	1.İlkokul	36	3,55	,348	8,987/ ,001/ Tamhane= 4/-1,-2,-3, -5,-6
	2.Ortaokul	28	3,54	,342	
	3.Lise	412	3,56	,366	
	4.Yüksekokul	28	3,22	,242	
	5.Üniversite	336	3,60	,250	
	6.Y. Lisans-Doktora	120	3,49	,229	
	Toplam	960	3,56	,315	
Dinî Başa Çıkma Ölçeği (Olumlu)	1.İlkokul	36	3,27	,188	6,964/ ,001/ Tamhane= 1/3,5,6; 3/-1,-2,-5
	2.Ortaokul	28	3,24	,403	
	3.Lise	412	2,96	,557	
	4.Yüksekokul	28	3,15	,474	
	5.Üniversite	336	3,14	,426	
	6.Y. Lisans-Doktora	120	3,04	,509	
	Toplam	960	3,06	,500	

Lise mezunları ise ilkokul, ortaokul, üniversite mezunlarına göre dinî başa çıkmaya daha az başvurmakta olduğu görülmektedir. Olumlu dinî Başa Çıkma ortalamalarına baktığımızda ise İlkokul(X=3,27) mezunlarının Lise (X=2,96), Üniversite (X=3,14), Yüksek Lisans-Doktora (X=3,04) mezunlarına göre olumlu dinî başa çıkmaya daha fazla meyilli olduğu söylenebilir. Eğitim seviyesi arttıkça dinî başa çıkmaya başvuru azalmaktadır yönündeki araştırma hipotezi kısmen doğrulanmış görünmektedir.

“Eğitim düzeyi arttıkça sevgiye yönelik Tanrı algısı daha yükselecektir (H11a)” ve Eğitim düzeyi arttıkça olumlu dinî başa çıkma oranlarının daha düşük olması beklenmektedir (H11b).” şeklindeki hipotezlerde, tedrici bir artış söz konusu olmasa da ortaya çıkan araştırma sonuçları hipotezleri büyük oranda doğrulamış görünmektedir. Bireylerin eğitim düzeyleri arttıkça olayların sebep ve sonuçlarına odaklanarak dinî başa çıkmaya göre daha fazla rasyonel bir bakış açısı eğiliminde olduğu söylenebilir. Benzer bir şekilde eğitim düzeyi arttıkça korku yönelimli Tanrı algısından sevgi eğilimli Tanrı algısına doğru bir yönelim olduğu ifade edilebilir.

4.1.6. Belirsizliğe Tahammülsüzlük, Tanrı Algısı, Dinî Başa Çıkma, Hayatın Anlam ve Amacı Ölçekleri ile Meslek Grupları

Bir kimsenin mesleği ve bu mesleğin getirdiği sosyal roller, o bireyin karakterinde, insanlarla olan ilişkilerinde ve sosyal yaşamında belirleyici bir etkiye sahiptir. Bu kapsamda yapılacak çalışmada, kişilerin belirsizliğe tahammülsüzlük, Tanrı algısı, dinî başa çıkma, hayatın anlamı ve amaç konusundaki eğilimlerinin mesleklere göre nasıl farklılaştığı araştırılacaktır.

Tablo 4.7. Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği ve Tanrı Algısı Ölçeği ile Meslek Grupları (ANOVA)

Ölçekler	Meslekler	N	X	S	F / p / Post Hoc
Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği	1.Öğrenci	388	3,29	,033	5,145/ ,001/ Tamhane= 1/2
	2.Kamu Personeli	352	3,06	,045	
	3.Özel Sektör	36	3,47	,160	
	4.Ev Hanımı	112	3,29	,077	
	5.Diğer	72	3,42	,117	
	Toplam	960	3,21	,025	
Tanrı Algısı Ölçeği	1.Öğrenci	388	4,12	,038	5,959/ ,001/ Tamhane= 1/-2,-5;
	2.Kamu Personeli	352	4,33	,028	
	3.Özel Sektör	36	4,27	,106	
	4.Ev Hanımı	112	4,30	,054	
	5.Diğer	72	4,49	,045	
	Toplam	960	4,25	,021	

Tablo 4.7’de görüldüğü üzere ölçekler ile meslek grupları arasında anlamlı bir ilişki mevcuttur ($p<0,05$). Dağılım homojen olmadığı için hangi gruplar arasında anlamlı bir farklılığın olduğunu tespit etmek için Tamhane’s T2 testleri uygulanmıştır. Tamhane testlerindeki sonuca göre öğrencilerin tahammülsüzlük değerleri ($X=3,29$), kamu personeline ($X=3,06$) göre daha yüksek çıkmıştır. Diğer meslek gruplarında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Tanrı Algısı sonuçlarında ise öğrenci grubunun ($X=4,12$); kamu personeli ($X=4,33$) ve diğer meslek ($X=4,49$) gruplarına göre daha az sevgi yönelimli Tanrı algısına sahip olduğu bulgulanmıştır.

Tablo 4.8. Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği ve Dinî Başa Çıkma Ölçeği ile Meslek Grupları (ANOVA)

Ölçekler	Meslekler	N	X	S	F /p /Post Hoc
Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği	1.Öğrenci	388	3,58	,017	2,172/ ,044/ ($p>0,05$)
	2.Kamu Personeli	352	3,52	,013	
	3.Özel Sektör	36	3,66	,076	
	4.Ev Hanımı	112	3,57	,034	
	5.Diğer	72	3,59	,028	
	Toplam	960	3,56	,010	
Dinî Başa Çıkma Ölçeği (Olumlu)	1.Öğrenci	388	2,90	,027	18,420/ ,001/ Tamhane= 1/-2,-4,-5; 4/1,2
	2.Kamu Personeli	352	3,13	,023	
	3.Özel Sektör	36	3,03	,104	
	4.Ev Hanımı	112	3,37	,038	
	5.Diğer	72	3,26	,051	
	Toplam	960	3,06	,016	

Tablo 4.8 incelediğinde Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği sonuçları anlamlı çıkmış ($p<0,05$) olmasına rağmen Post Hoc çoklu karşılaştırma test sonuçlarında kendi aralarında anlamlı farklılığa rastlanmamıştır. Dinî Başa Çıkma Ölçeği sonuçlarında anlamlı farklılık oluşmuştur ($p<0,05$). Post Hoc Tamhane’s T2 çoklu karşılaştırma sonuçlarına göre öğrenciler; kamu personeli, ev hanımı ve diğer mesleklere göre dinî başa çıkmaya daha az eğilimli görünmektedir. Bir diğer sonucumuz ise ev hanımları, öğrenciler ve kamu personeli gruplarına göre olumlu dinî başa çıkmaya daha fazla meyilli görünmektedir.

“Mesleği öğrenci olanların belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyleri diğer mesleklere göre daha yüksektir (H12a).” şeklindeki hipotez araştırma alanında tesadüf edilen mesleklerle karşılaştırıldığında doğrulanmış görünmektedir. Ergenlik döneminin sonları ve ilk yetişkinliğin başlarında bulunan lise ve üniversite öğrencilerinin henüz iş bulma ve evlenme gibi yaşamın önemli ve temel süreçlerini yaşamamış olması belirsizliğe tahammülsüzlük düzeylerini artırmış olması muhtemel olduğu söylenebilir. “Mesleği kamu personeli olanların, korku yönelimli Tanrı algısı oranları diğer mesleklere göre daha yüksektir (H12b).” şeklindeki hipotezde ise diğer meslek değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır.

“Mesleği ev hanımı olanların dinî başa çıkma oranları diğer meslek gruplarına daha yüksektir (H12c).” şeklindeki bir diğer hipotez ise araştırma alanında tesadüf edilen mesleklerle karşılaştırıldığında doğrulanmış görünmektedir. Ev hanımlarının iş hayatının belirsizlik oluşturan dinamiklerinden uzak olması, günlük rutin bir hayatının olması gibi sebeplerden başına bir olay/durum geldiğinde dinî başa çıkmaya daha meyilli tavır sergileme eğiliminde olabilir.

4.1.7. Belirsizliğe Tahammülsüzlük, Tanrı Algısı, Dinî Başa Çıkma, Hayatın Anlam ve Amacı Ölçekleri ile Gelir Durumu

Bu başlık altında gelir durumu ile Belirsizliğe Tahammülsüzlük, Tanrı Algısı, Dinî Başa Çıkma, Hayatın Anlam ve Amacı konularındaki eğilim durumu incelenecektir. Gelir durumu sınıflaması, güncel dönem asgari ücret olan 18 bin lira ile Şubat 2024 itibarıyla hesaplanan 52 bin liralık yoksulluk sınırı baz alınmıştır. İlk grup asgari ücret ve altını temsil ederken, ikinci grup asgari ücretin üstü ile yoksulluk sınırı arasını ve üçüncü grup yoksulluk sınır üstünü temsil etmektedir.

Gelir durumuna göre Belirsizliğe Tahammülsüzlük, Hayatın Anlam ve Amacı, Dinî Başa Çıkma Ölçeklerinde anlamlı sonuçlar ortaya çıkarken ($p < 0,05$), Tanrı Algısı Ölçeğinde anlamlı sonuçlara ulaşılamamıştır ($p > 0,05$). Belirsizliğe tahammülsüzlük Ölçeğinde alt gelir grubu (0-18000 TL), orta gelir grubuna göre (18001-52000 TL) tahammülsüzlük değerleri daha yüksek çıkmıştır. Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği sonuçlarında ise alt gelir grubu (0-18000 TL), orta gelir grubuna göre (18001-52000 TL) hayata anlam ve amaç atfetmede daha pozitif bir eğilim göstermektedir. Son olarak Dinî Başa Çıkma Ölçeğinde alt gelir grubu (0-18000 TL), orta gelir grubuna göre (18001-52000 TL) olaylar karşısında dinî başa çıkmaya daha eğilimli olduğu

bulgulanmıştır. Tanrı Algısı Ölçeğinde anlamlı sonuçlara ulaşılmamış ($p>0,05$) olsa da üst gelir grubunun (52001 ve üstü TL) ortalamasının ($X=4,11$) diğer iki gruba göre düşük olması sevgi yönelimli Tanrı algısının daha düşük, korku yönelimli Tanrı algısının daha yüksek olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

Tablo 4.9. Ölçekler ve Gelir Durumu (ANOVA)

Ölçekler	Gelir Durumu	N	X	S	F / p / Post Hoc
Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği	1.0-18000 TL	408	3,29	,037	7,800/
	2.18001-52000 TL	456	3,10	,036	,001/
	3.52001 ve üstü	92	3,34	,102	Tamhane=
	Toplam	960	3,21	,025	1/2
Tanrı Algısı Ölçeği	1.0-18000 TL	408	4,27	,031	2,499/
	2.18001-52000 TL	456	4,26	,028	,083/
	3.52001 ve üstü	92	4,11	,091	($p>0,05$)
	Toplam	960	4,25	,021	
Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği	1.0-18000 TL	408	3,60	,017	6,997/
	2.18001-52000 TL	456	3,52	,013	,001/
	3.52001 ve üstü	92	3,53	,026	Tamhane=
	Toplam	960	3,56	,010	1/2
Dinî Başa Çıkma Ölçeği (Olumlu)	1.0-18000 TL	408	3,10	,024	3,074/
	2.18001-52000 TL	456	3,02	,022	,047/
	3.52001 ve üstü	92	3,03	,058	Tamhane=
	Toplam	960	3,06	,016	1/2

“Gelir durumu düşük olanların dinî başa çıkma oranları yüksektir (H13a).” şeklindeki hipotez büyük oranda doğrulanmıştır. Gelir seviyesi düşük insanların başlarına bir sıkıntı, olay geldiğinde onu dinî retoriklerle açıklama yoluna gitmesi, geliri orta olanlara göre daha fazla eğilimli olduğu görülmektedir. “Gelir durumu yüksek olanların belirsizliğe tahammülsüzlük oranları düşüktür (H13b).” şeklindeki hipotez ise gelir durumu düşük olanların belirsizliğe tahammülsüzlük oranlarının yüksek olması şeklinde zıt yönlü olarak doğrulanmıştır.

4.2. Belirsizliğe Tahammülsüzlük, Tanrı Algısı, Dinî Başa Çıkma, Hayatın Anlam ve Amacı Ölçekleri Arasındaki Korelasyon Analizleri

Bu bölümde ölçekler arasındaki ilişki Pearson Korelasyon analizinin bulguları çerçevesinde incelenecek ve tartışılacaktır. Pearson Korelasyon, iki sayısal ölçüm arasında doğrusal bir ilişki var mı yok mu, varsa bu ilişkinin yönü ve gücü hakkında bilgi sağlayan bir yöntemdir.

Korelasyon katsayısı (r), +1 ile -1 arasında değişen bir değerdir. Bir değişken artarken diğeri de artıyorsa (doğru orantı), katsayı (+) pozitif bir durumdadır; bir değişken artarken diğeri azalıyorsa (ters orantı), (-) negatif bir durumdadır. Farklı değerlerdeki ölçütler kullanılmakla birlikte, +1'e yaklaştıkça pozitif doğrusal ilişki güçlenir; -1'e yaklaştıkça negatif ilişki güçlenir, denilebilir. Literatürde çeşitli sınıflamalar mevcut olmakla beraber; genellikle (.00-.30) zayıf, (.31-.49) orta, (.50-.69) güçlü, (.70-1.00) çok güçlü ilişki olarak değerlendirilmektedir (Tavşancıl, 2006).

Tablo 4.10. Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği ile Olumsuz Dinî Başa Çıkma İlişkisi (Korelasyon)

Ölçekler		Belirsizliğe Tahammülsüzlük	Olumsuz Dinî Başa Çıkma
Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği	Pearson Korelasyon	1	,217**
	p (2 Yönlü)		,000
	N	960	960
Olumsuz Dinî Başa Çıkma Alt Ölçeği	Pearson Korelasyon	,217**	1
	p (2 Yönlü)	,000	
	N	960	960
**Korelasyon (p>0,01) olduğunda anlamlıdır (2-yönlü).			

Tablo incelediğinde Pearson Korelasyon sayısının anlamlı olduğu görülmektedir (r=0,217; p<0,01). Korelasyon katsayısı r=0,217 olduğundan pozitif yönde doğrusal ilişki mevcuttur. Dolayısıyla olumsuz dinî başa çıkma değerleri yüksek olan bireylerin, belirsizliğe tahammülsüzlük değerleri de yüksektir. İlişki şiddeti ise korelasyon katsayısı 0,243 olduğundan pozitif yönlü olmak üzere ortaya yakın zayıf bir ilişkinin olduğu ileri sürülebilir.

**Tablo 4.11. İleriye Yönelik Kaygı ile Olumsuz Dinî Başa Çıkma İlişkisi
(Korelasyon)**

Ölçekler		İleriye Yönelik Kaygı	Olumsuz Dinî Başa Çıkma
BTÖ- İleriye Yönelik Kaygı	Pearson Korelasyon	1	,251**
	p (2 Yönlü)		,000
	N	960	960
Olumsuz Dinî Başa Çıkma Alt Ölçeği	Pearson Korelasyon	,251**	1
	p (2 Yönlü)	,000	
	N	960	960
**Korelasyon ($p>0,01$) olduğunda anlamlıdır (2-yönlü).			

Tablo incelediğinde Pearson Korelasyon sayısının anlamlı olduğu görülmektedir ($r=0,251$; $p<0,01$). Korelasyon katsayısı $r=0,251$ olduğundan pozitif yönde doğrusal ilişki mevcuttur. Dolayısıyla olumsuz dinî başa çıkma değerleri yüksek olan bireylerin, ileriye yönelik kaygı değerleri de yüksektir; ileriye yönelik kaygı değerleri yüksek olan kişilerin olumsuz dinî başa çıkma değerleri de yüksektir. İlişki şiddeti ise korelasyon katsayısı 0,251 olduğundan pozitif yönlü olmak üzere ortaya yakın zayıf bir ilişki olduğu söylenebilir.

**Tablo 4.12. Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği ile Olumlu Dinî Başa Çıkma İlişkisi
(Korelasyon)**

Ölçekler		Olumlu Dinî Başa Çıkma	Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği
Olumlu Dinî Başa Çıkma	Pearson Korelasyon	1	,275**
	p (2 Yönlü)		,000
	N	960	960
Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği	Pearson Korelasyon	,275**	1
	p (2 Yönlü)	,000	
	N	960	960
**Korelasyon ($p>0,01$) olduğunda anlamlıdır (2-yönlü).			

Tablo 4.12 incelediğinde Pearson Korelasyon sayısının anlamlı olduğu görülmektedir ($r=,275$; $p<0,01$). Korelasyon katsayısı $r=,275$ olduğundan pozitif yönde doğrusal ilişki mevcuttur. Dolayısıyla hayata anlam ve amaç verme değerleri

yüksek olan bireylerin, olumlu dinî başa çıkma değerleri de yüksektir; olumlu dinî başa çıkma değerleri yüksek olan bireylerin, hayata anlam ve amaç verme değerleri de yüksektir. İlişki şiddetinin ise (0,275) orta-zayıf olduğu bulgusuna ulaşılmaktadır.

Tablo 4.13. Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği ile Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği İlişkisi (Korelasyon)

Ölçekler		Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği	Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği
Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği	Pearson Korelasyon	1	,168**
	p (2 Yönlü)		,000
	N	960	960
Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği	Pearson Korelasyon	,168**	1
	p (2 Yönlü)	,000	
	N	960	960
**Korelasyon ($p>0,01$) olduğunda anlamlıdır (2-yönlü).			

Tablo 4.13 incelediğinde Pearson Korelasyon sayısının anlamlı olduğu görülmektedir ($r=0,169$; $p<0,01$). Korelasyon katsayısı $r=0,169$ olduğundan pozitif yönde doğrusal ilişki mevcuttur. Dolayısıyla hayata anlam ve amaç verme değerleri yüksek olan bireylerin, belirsizliğe tahammülsüzlük değerleri de yüksek olmakta; belirsizliğe tahammülsüzlük değerleri yüksek bireylerin hayata anlam ve amaç verme değerleri de yüksek olmaktadır. İlişki şiddetinin (0,169) zayıf bir ilişki olduğu söylenebilir.

Tablo 4.14. Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği ile Tanrı Algısı Ölçeği İlişkisi (Korelasyon)

Ölçekler		Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği	Tanrı Algısı Ölçeği
Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği	Pearson Korelasyon	1	,151**
	p (2 Yönlü)		,000
	N	960	960
Tanrı Algısı Ölçeği	Pearson Korelasyon	,151**	1
	p (2 Yönlü)	,000	
	N	960	960
**Korelasyon ($p>0,01$) olduğunda anlamlıdır (2-yönlü).			

Tablo 4.14 incelediğinde Pearson Korelasyon sayısının anlamlı olduğu görülmektedir ($r=0,151$; $p<0,01$). Korelasyon katsayısı $r=0,151$ olduğundan pozitif yönde doğrusal ilişki mevcuttur. Yani hayata anlam ve amaç verme eğilimi arttıkça, sevgi eğilimli Tanrı algısı artmakta; sevgi eğilimli Tanrı algısı arttıkça hayata anlam ve amaç verme eğilimi artmaktadır. İlişki şiddeti ise korelasyon katsayısı $0,151$ olduğundan zayıf bir ilişki varlığından bahsedilebilir.

Tablo 4.15. Tanrı Algısı Ölçeği ile Dinî Başa Çıkma Ölçeği İlişkisi (Korelasyon)

Ölçekler		Tanrı Algısı Ölçeği	Dinî Başa Çıkma Ölçeği
Tanrı Algısı Ölçeği	Pearson Korelasyon	1	,614**
	p (2 Yönlü)		,000
	N	960	960
Dinî Başa Çıkma Ölçeği (Olumlu)	Pearson Korelasyon	,614**	1
	p (2 Yönlü)	,000	
	N	960	960
**Korelasyon ($p>0,01$) olduğunda anlamlıdır (2-yönlü).			

Tablo 4.15 incelediğinde Pearson Korelasyon sayısının anlamlı olduğu görülmektedir ($r=0,614$; $p<0,05$). Korelasyon katsayısı $r=0,614$ olduğundan pozitif yönde doğrusal ilişki mevcuttur. Dolayısıyla bireylerin olumlu dinî başa çıkma eğilimi arttıkça, sevgi eğilimli Tanrı algısı da artmakta; sevgi eğilimli Tanrı algısı arttıkça dinî başa çıkma eğilimi artmaktadır. İlişki şiddeti ise korelasyon katsayısı $0,614$ olduğundan güçlü bir ilişki varlığından bahsedilebilir.

“Belirsizliğe tahammülsüzlük oranları yüksek olan bireylerin Tanrı algısı düzeyi (sevgi yönelimli) yüksektir (H1).” şeklindeki hipotezdeki korelasyon ilişkisi çok düşük çıktığından bu hipotezde anlamlı veya belirgin bir sonuca ulaşamamış olduğu söylenebilir. Bu durumda bireyin sahip olduğu sevgi veya korku yönelimli Tanrı algısının belirsizliğe tahammülsüzlük oranları üzerinde baskın bir etkisinin olmadığı söylenebilir. “Belirsizliğe tahammülsüzlük oranları yüksek olan bireylerin dinî başa çıkma oranı yüksektir (H2).” şeklindeki ikinci hipotez ise belirsizliğe tahammülsüzlüğü yüksek olanların olumsuz dinî başa çıkma oranları yüksektir. Buradan hareketle belirsizliğe tahammülsüzlüğü yüksek olan bireylerin, başlarına bir sıkıntı / olumsuz bir durum geldiğinde olaylara dinî bir yükleme yaparak onlarla başa

çıkma çalıştığı araştırma sonuçlarına göre söylenebilir. Bu durum da insanların psikolojik iyi oluşunu sürdürmek için olaylara dinî bir bakış açısı, bir anlam, bir yükleme yaptığı şeklinde yorumlanabilir.

“Hayata anlam ve amaç yüklemeye daha meyilli olan bireylerin, belirsizliğe tahammülsüzlük oranları yüksektir (H4).” şeklinde dördüncü hipotez doğrulanmış görünmektedir. Belirsizliğe tahammülsüzlüğü yüksek olan bireyler, bu durumu tolere etmek için diğer bireylere göre hayata daha fazla bir anlam ve amaç vermeye eğilimlidirler, şeklinde değerlendirilebilir. Hayatla ilgili en gelişmiş, en sistematik anlam sistemlerinden biri de şüphesiz dinî inanç sistemleridir. Bu açıdan bakıldığında bu hipotezin doğrulanmış olması bir önceki hipotezi de destekler nitelikte olduğu ifade edilebilir. “Sevgi yönelimli Tanrı algısı düzeyi yüksek bireylerin olumlu dinî başa çıkma oranları da yüksektir (H5).” şeklindeki hipotez doğrulanmış görünmektedir. Tanrıya yönelik algıları olumlu olan bireylerin hayatlarındaki bir olgu veya olaya dinî bir yükleme yapması da kuvvetle muhtemel bir durumdur. Zaten ilişki şiddeti bu yönde güçlü olarak bulgulanmıştır.

4.3. Ölçekler Arasındaki Regresyon Analizleri

Bu başlık altında iki ya da daha çok nicel değişken arasındaki ilişkiyi ölçmek için kullanılan analiz metodu olan regresyon analizleri aracılığıyla ölçeklerin birbirini açıklama ve yordama gücü tespit edilmeye çalışılacaktır.

Tablo 4.16. Hayatın Anlam ve Amacı ile Olumsuz Dinî Başa Çıkmanın Belirsizliğe Tahammülsüzlüğü Yordamasına İlişkin Regresyon Analizleri

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	(β)	S	t	P	R	R ²	F	p
Olumsuz Dinî Başa Çıkma	Belirsizliğe Tahammülsüzlük	3,670	,028	52,076	.00	.217	,047	47.244	0,001
Hayatın Anlam ve Amacı		1,708	,080	5,940	.00	.168	,028	27.787	0,001

Anlamlılık düzeyi $p < .05$ olduğu için kurulan regresyon modeli anlamlıdır. İlişkinin yordanmasına yönelik ayrı ayrı yapılan regresyon analiz sonuçlarına göre:

Olumsuz dinî başa ve hayatın anlam ve amacı değişkenleri belirsizliğe tahammülsüzlüğü pozitif yönde ve zayıf düzeyde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Modelin açıklama gücü olarak ifade edilen R^2 değerleri: .047 ve .028 olarak hesaplanmıştır. Bu değerlerden belirsizliğe tahammülsüzlük değişkeninin (varyansın) %4,7'sinin modeldeki bağımsız değişken olumsuz dinî başa çıkma tarafından, %2,8'inin ise hayatın anlam ve amacı değişkeni tarafından açıklandığını göstermektedir. Buna göre olumsuz dinî başa çıkma ve hayatın anlam ve amacı değişkenleri $p < .05$ olduğu için, belirsizliğe tahammülsüzlük üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Tanrı algısı ve olumlu dinî başa çıkma değişkenlerinin belirsizliğe tahammülsüzlüğü yordamasına ilişkin değerler çok düşük çıktığından tabloda yer verilmemiştir.

“Belirsizliğe tahammülsüzlük değişkenini Tanrı algısı (H3a), dinî başa çıkma (H3b) ile hayatın anlam ve amacı (H3c) değişkenleri güçlü şekilde açıklamakta ve yordama yapmaktadır.” şeklindeki hipotezlerin ikisi doğrulanmış olmasına karşın Tanrı algısının açıklama ve yordama etkisi (H3a) sınırlı kalmıştır. Belirsizliğe tahammülsüzlüğü yaklaşık yüzde 5 oranında dinî başa çıkma ve yaklaşık yüzde 3 oranında da hayatın anlam ve amacı değişkeni açıklamakta ve yordama yapmaktadır. Her ne kadar dinî başa çıkma ve anlam-amaç yükleme kendi aralarında muhtemel kesişen alanlar olsa da iki bağımsız değişken birlikte düşünüldüğünde takriben yüzde 8'lik bir oranda belirsizliğe tahammülsüzlüğü açıklama ve yordama düzeyi ortaya çıkmaktadır.

İnsan belirsizlik yaşadığı durumları tolere etmek için dinî inançların ve anlam yüklemelerinin aracılığıyla destek bulmaya ve bununla başa çıkmaya çalışmaktadır. Gerçekten de günlük hayatta insanlar gözlemlendiğinde bir sıkıntı, olumsuz durumla karşılaştıklarında o durumun rasyonel sebep sonucundan önce çoğunlukla o duruma yüklediği yüklemelerle ilk tepkileri vererek başa çıkmaya çalışmaktadır. Aksi durumda ise başa çıkmakta zorlanarak kaygı, stres, depresyon gibi olumsuz psikolojik durumlar yaşamaya daha meyilli olmaktadır. Örneğin 6 Şubat Depremlerinin olduğu günkü tepkilerde “Bu bize Allah’tan geldi”, “Bu Allah’ın bize bir imtihanı” gibi söz ve eylemlere araştırmacı tarafından sıkça şahit olunmuştur. Buna ek olarak bu musibetlerin sonuçlarının yalnızca Allah’ın insanlara verdiği sabır ile aşılabildiği yoksa bu acıların tek başına katlanılamayacak kadar çok olduğu da sıkça dile gelen unsurlardan biridir.

4.4. Ölçekler Arasındaki Düzenleyici ve Aracı Değişken Analizleri

Bu bölümde ölçekler arasındaki düzenleyici ve aracı değişken rolleri analiz edildiği şekil 4.4 araştırma modelimizde yer alan temel değişkenlerden olan Olumsuz Dini Başa Çıkma (X), Belirsizliğe Tahammülsüzlük (Y) ve Tanrı Algısı (M) arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin istatistiksel sonuçlarını görsel olarak sunmaktadır. Model, Tanrı Algısının (M) Olumsuz Dini Başa Çıkma (X) ile Belirsizliğe Tahammülsüzlük (Y) arasındaki ilişki üzerinde bir düzenleyici (moderatör) rol oynayıp oynamadığını incelemek üzere kurulmuştur.

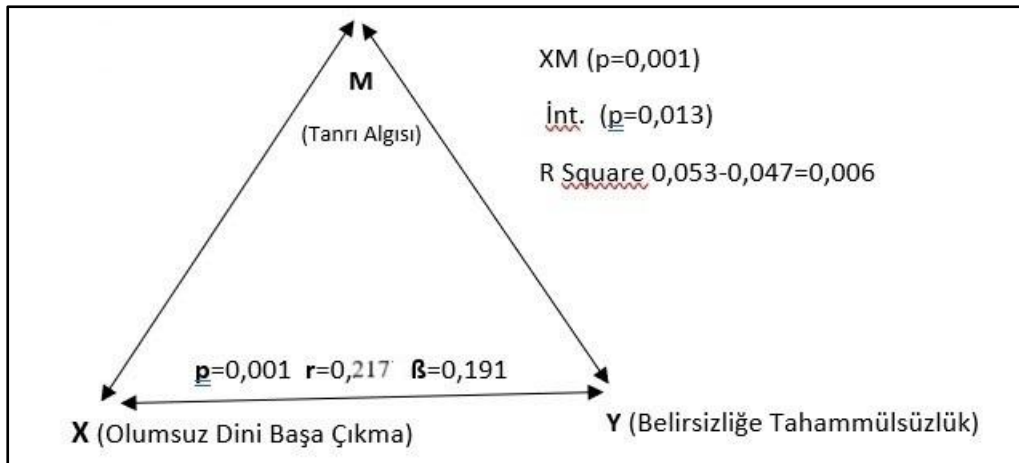
Olumsuz Dini Başa Çıkma'nın Belirsizliğe Tahammülsüzlük Üzerindeki Doğrudan Etkisi ($X \rightarrow Y$): Şekilde görüldüğü üzere, Olumsuz Dini Başa Çıkma ile Belirsizliğe Tahammülsüzlük arasında istatistiksel olarak anlamlı ($p=0,001$) bir ilişki bulunmaktadır. Korelasyon Katsayısı ($r=0,217$): Bu değer, Olumsuz Dini Başa Çıkma ile Belirsizliğe Tahammülsüzlük arasında pozitif yönde, zayıf ancak anlamlı bir korelasyon olduğunu göstermektedir. Yani, bireylerin olumsuz dini başa çıkma eğilimleri arttıkça, belirsizliğe karşı tahammülsüzlük düzeylerinin de artma eğiliminde olduğu gözlenmiştir. Standartlaştırılmış Regresyon Katsayısı ($\beta=0,191$): Bu katsayı, diğer değişkenler kontrol edildiğinde, Olumsuz Dini Başa Çıkmadaki bir birimlik standart sapma artışının, Belirsizliğe Tahammülsüzlükte yaklaşık 0,191 standart sapma artışına yol açtığını ifade etmektedir. Bu bulgu, olumsuz dini başa çıkmanın, belirsizliğe tahammülsüzlüğün anlamlı bir yordayıcısı olduğunu desteklemektedir.

Tanrı Algısının Düzenleyici Etkisi (M): XM ($p=0,001$): Bu değer, Olumsuz Dini Başa Çıkma (X) ile Tanrı Algısı (M) arasında da anlamlı bir ilişkinin bulunduğunu göstermektedir. Bu, düzenleyici etki analizlerinde beklenen bir ön koşuldur. Etkileşim Terimi (Int.) ($p=0,013$): Bu değer, Tanrı Algısının (M), Olumsuz Dini Başa Çıkma (X) ile Belirsizliğe Tahammülsüzlük (Y) arasındaki ilişki üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0,05$) bir düzenleyici etkiye sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu, Tanrı Algısının düzeyinin, Olumsuz Dini Başa Çıkmanın Belirsizliğe Tahammülsüzlük üzerindeki etkisinin gücünü veya yönünü değiştirdiği anlamına gelmektedir. Örneğin, belirli bir Tanrı algısı düzeyi (örn. daha şefkatli bir Tanrı algısı), Olumsuz Dini Başa Çıkmanın belirsizliğe tahammülsüzlük üzerindeki olumsuz etkisini azaltabilirken, farklı bir Tanrı algısı (örn. daha yargılayıcı bir Tanrı algısı) bu

etkiyi güçlendirebilir. Bu etkinin doğası, ek regresyon tabloları veya etkileşim grafikleri ile daha detaylı açıklanmalıdır.

Açıklanan Varyans (R Square): R Square $0,053 - 0,047 = 0,006$: Bu, modelin Belirsizliğe Tahammülsüzlükteki toplam varyansın ne kadarını açıkladığını gösterir. Modeldeki tüm yordayıcıların (Olumsuz Dini Başa Çıkma, Tanrı Algısı ve etkileşim terimi) bağımlı değişkendeki varyansın %5,3'ünü açıkladığı (R-kare = 0,053) görülmektedir. Etkileşim terimi eklenmeden önceki modelin (sadece X ve M'nin olduğu varsayıldığında) varyansı %4,7'sini açıkladığı (R-kare = 0,047) anlaşılmaktadır. Bu iki R-kare değeri arasındaki fark olan 0,006 (%0,6), Tanrı Algısının düzenleyici etkisinin (etkileşim teriminin) Belirsizliğe Tahammülsüzlükteki varyansa ek olarak sağladığı anlamlı katkıyı temsil etmektedir. Bu, düzenleyici etkinin istatistiksel olarak anlamlı olmasının yanı sıra, bağımlı değişkendeki küçük ama göz ardı edilemeyecek bir varyansı da açıkladığını göstermektedir.

Sonuç olarak düzenleyici değişken (M) Tanrı Algısının bağımlı değişken (Y) Belirsizliğe Tahammülsüzlük üzerinde düzenleyici etkisi bulunmaktadır. Hayata anlam ve amaç Ölçeğinin düzenleyici değişken analiz sonuçları anlamlı çıkmamıştır ($p > 0,05$). Ölçekler arasındaki aracı değişken analizleri de istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p > 0,05$).

Şekil 4.4. Olumsuz Dini Başa Çıkma, Tanrı Algısı ve Belirsizliğe Tahammülsüzlük Arasındaki Düzenleyici Etki Modeli

“Dinî başa çıkma ile belirsizliğe tahammülsüzlük ilişkisi üzerinde Tanrı algısı değişkeninin düzenleyici etkisi bulunmaktadır (H6a).” adlı hipotez araştırma

sonuçlarına göre doğrulanmış görünmektedir. “Dinî başa çıkma ile belirsizliğe tahammülsüzlük ilişkisi üzerinde hayatın anlam ve amacı değişkeninin düzenleyici etkisi bulunmaktadır (H6b).” adlı hipotez ise sonuçların anlamlı olmaması sonucu doğrulanmamıştır. Bireyin sahip olduğu Tanrı algısı hiç şüphesiz onun dini inanç ve başa çıkma durumlarını da doğrudan etkilemektedir. Yaşam boyunca ortaya çıkan belirsizlik durumlarıyla başa çıkılmasında sahip olunan Tanrı algısı ve dini inançlar yardımcı olabilmektedir. Buradan hareketle Tanrı algısının dinî başa çıkma ile birlikte ve ayrı olarak belirsizliğe tahammülsüzlük üzerinde düzenleyici etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

Elde edilen bu bulgular, olumsuz dini başa çıkmanın bireylerin belirsizliğe tahammülsüzlük düzeylerini artırdığına dair güçlü kanıtlar sunmaktadır. Daha da önemlisi, bu ilişki basit bir etki olmaktan ziyade, bireyin Tanrı Algısının düzenleyici rolü ile karmaşıkmaktadır. Tanrı algısının, olumsuz dini başa çıkma ile Belirsizliğe Tahammülsüzlük arasındaki ilişkiyi anlamlı bir şekilde modere etmesi, bu çalışmanın ana hipotezini desteklemektedir. Bu durum, dini inanç ve algıların, bireylerin psikolojik süreçlerini, özellikle de belirsizlik gibi zorlayıcı durumlarla başa çıkma stratejilerini nasıl şekillendirdiğini anlamak için Tanrı algısının derinlemesine incelenmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Elde edilen R-kare değerleri, modelin bağımlı değişkendeki varyansı açıklama gücünün düşük olduğunu gösterse de (tipik sosyal bilimler araştırmalarında bu durum görülebilir), etkileşim teriminin anlamlılığı, bu değişkenlerin bireylerin belirsizliğe verdikleri tepkileri anlamada önemli bir rol oynadığını doğrulamaktadır. Bu bulgular, psikolojik danışmanlık ve rehberlik alanında, bireylerin dini inanç sistemlerinin ve Tanrı algılarının belirsizlikle başa çıkma süreçlerindeki potansiyel etkilerinin dikkate alınması gerektiğine işaret etmektedir.

5. TARTIŞMA

5.1. Demografik Değişkenlerle İlgili Bulguların Tartışılması

Bu bölümde araştırmanın sonuçları ile diğer araştırma bulguları kategorize edilmiş bir şekilde verilecektir. Daha sonra ise bütün sonuçlar üzerinden yorum ve değerlendirme yapılacaktır.

5.1.1. Cinsiyetle İlgili Bulguların Tartışılması

Belirsizliğe tahammülsüzlük ilgili yapılan çalışmalardan Atabay Gazioğlu'nun araştırmasına göre, kadınların belirsizliğe karşı tahammülsüzlük seviyesinin erkeklerin bu konudaki tahammülsüzlük seviyesinden istatistiksel olarak anlamlı bir fark arz ettiği tespit edilmektedir (Atabay Gazioğlu, 2023). Coşkun, 349 üniversite öğrencisi üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada, kadınların belirsizlik karşısındaki tahammülsüzlüklerinin erkeklerden belirgin biçimde yüksek olduğunu saptamıştır (Coşkun, 2019). Freeston ve ekibi (1997) ile Sarı (2007) ise kadınların erkeklere kıyasla belirsizliğe karşı daha fazla toleranssız olduklarını belirtmişlerdir (Freeston vd., 1997, 405-413; Sarı, 2007). Bayram ve arkadaşlarının gerçekleştirdiği çalışmanın sonucunda, kız öğrencilerin belirsizliğe karşı tahammülsüzlük düzeyleri erkek öğrencilerinkilerden daha yüksek seviyelerde tespit edilmiştir (Bayram vd., 2021, 98-120). Ulu ve Yaka, kadınların Belirsizlik Tahammülsüzlük Ölçeğinde (BTÖ) toplam puan ortalamalarının erkeklerin puan ortalamalarından daha fazla olduğunu ifade etmişlerdir (Ulu - Yaka, 2020, 89-100). Ayrıca başka bir çalışmada kadınların erkeklerle kıyaslandığında belirsizlikten kaçınma puanlarının daha yüksek olduğunu ortaya koyarken (Terzi, 2004) başka bir çalışmada ergenler arasında erkeklerin kadınlara nazaran belirsizlik karşısında daha fazla hoşgörüsüz olduğuna dair bulgulara da rastlanmıştır (Barahmand, 2008, 778-783). Şekerci'nin yürüttüğü çalışmanın analiz sonuçlarında, Belirsizliğe Tahammül açısından kadınlar lehine bir cinsiyet farklılığı gözlemlenmiştir (Şekerci, 2021). Kilit, kadın öğrencilerin belirsizliğe karşı tahammül seviyelerinin erkek öğrencilerle kıyaslandığında daha yüksek olduğunu göstermektedir (Kilit, 2019). Akkaya (2024) ise kadın üniversite öğrencilerinin Belirsizlik Tahammülsüzlük puan ortalamalarının ($\bar{X}=39,13$) erkek üniversite öğrencilerinin ortalamalarından ($\bar{X}=37,27$) istatistiksel olarak daha fazla olduğunu ortaya koymuştur (Akkaya, 2024). Alan yazında mevcut çalışmayı destekleyen diğer

Çalışmaların olduğu görülmektedir (Bayram vd., 2021, 106; Karataş - Uzun, 2018, 1270; Hale vd., 2015, 205).

Sezen'e göre, cinsiyete göre BT puanlarında anlamlı bir farklılık olmadığı ancak kızların puan ortalaması (87.02), erkeklerin ise (86.50) olduğu görülmüştür (Sezen, 2015). Alanyazında belirsizlik karşısında tahammülsüzlük için cinsiyetle ilgili bir farklılık olmadığına dair pek çok araştırma bulunmaktadır. (Freeston vd., 1994; Buhr - Dugas, 2002; Sarı, 2007; Dugas vd., 2010; Carleton vd., 2014; Boelen vd., 2014; Güvenç, 2019; Belge, 2019; Turhan vd., 2022; Koç, 2023). Barahmand'ın yaptığı çalışma, erkeklerin belirsizliğe tahammlszlklerinin kadınlara kıyasla daha yüksek olduğunu saptanan ender çalışmalardan biridir (Barahmand, 2008).

Tanrı algısıyla ilgili yapılan çalışmalardan Mehmedoğlu araştırmasında, Tanrı algısı/tasavvuru sonuçlarına genel olarak bakıldığında veriler, kadınların erkeklere oranla daha pozitif tasavvurlara sahip olduklarına işaret etmektedir. Buna karşılık erkekler de kadınlara göre daha fazla korkutucu ve cezalandırıcı tanrı tasavvuruna sahip olduğu söylenebilir (Mehmedoğlu, 2011). Aydın'ın yaptığı araştırmada, kadınların korku odaklı Tanrı algısı değerlerinin erkeklerin korku algısı değerlerine kıyasla daha yüksek olduğu söylenebilir (Aydın, 2018). Ceylan, korku odaklı Tanrı algısının cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık gösterdiğine dair bulgulara ulaşmıştır ($p<0,05$). Korku yönelimli Tanrı algısı için ortalama puanları incelendiğinde, kadınların ortalama sıralama puanlarının (713,98) erkeklerin ortalama sıralama puanlarından (605,51) daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, kadınların erkeklere kıyasla daha korku yönelimli bir Tanrı algısına sahip olduğunu göstermektedir (Ceylan, 2018).

Erdoğan'ın araştırmasında, Tanrı algısı puanları değerlendirildiğinde, cinsiyet iki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (Erdoğan, 2015). Kargar (2024) ise, kadın ve erkeklerin sevgi merkezli Tanrı algısı ile korku merkezli Tanrı algısı puan ortalamalarının istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç vermediğini belirtmiştir (Kargar, 2024). Öztürk'n araştırma bulgularına göre, cinsiyetler arasında Tanrı algılarının istatistiksel olarak farklılaşmadığı gözlemlenmiştir (ztrk, 2019). Güler'e göre, cinsiyetin demografik değişkeninin Tanrı algısı puanları üzerinde belirgin bir etki veya etkileşim bulunmamıştır (Güler, 2007a).

Hayatın anlam ve amacı ilgili yapılan çalışmalardan Kır  , varoluşsal endişelerin anlam algısının kad  larda erkeklere g  re daha fazla olduğunu ortaya koymuştur (Kır  , 2013, 165-177). Demirbaş  elik (2016), yaşamın anlamı ve amacı ölçeğindeki skorların kad  larda daha yukarıda olduğunu tespit etmiştir (Demirbaş  elik, 2016, 133-141). Aydın (2017), kız öğrencilerin hayattaki anlam seviyesinin puan ortalamasının erkek öğrencilerin ortalama puanından daha fazla olduğunu g  stermiştir (Aydın, 2017, 89-108). Ulu (2018) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, kad  ların yaşamda anlam bulma seviyelerinin erkeklerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Ulu, 2018, 180). Kurnaz,  niversite öğrencileri arasında yapt ığı çalışmada, kad  ların hayatın anlam düzeylerinin erkeklerden daha fazla olduğunu ortaya koymuştur (Kurnaz, 2019). Karslı, araştırmasında kad  ların erkeklere kıyasla daha yüksek bir anlam bulma seviyesine sahip olduklarını saptamıştır (Karslı, 2020). Esin'in çalışmasında, katılımcıların sosyo-demografik verilerine bakıldığında, pandemi öncesinde kad  ların hayatın anlamı ve amacı puanlarının daha yüksek olduğu g  r lm şt r (Esin, 2020). Atabay Gazioğlu'nun araştırmasında ise kad  ların yaşamda anlam arayışı düzeyinin erkeklerin yaşamda anlam arayışından istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yüksek olduğu g  r lmektedir (Atabay Gazioğlu, 2023).

Bahadır, gerek yüksek anlamlılık düzeyinde ve gerekse örnekleme temsil noktasında zayıf bulunmakla birlikte –“orta-altı” ve “düşük” anlamlılık düzeylerinde erkeklerin lehine ortaya çıkan bulgular, kad  lara oranla erkeklerin yaşanan hayata daha olumlu ve anlamlı yaklaştıkları bulgularına ulaşmıştır (Bahadır, 1999). Krause ve arkadaşları, erkeklerin kad  lara g  re daha yüksek anlam duygusu olduğunu sonucuna ulaşmışlardır (Krause vd., 2004).

Yüksel'in gerçekleştirdiği araştırmada yaşamın anlamının cinsiyetten bağımsız bir şekilde var olduğu g  zlemlenmiştir (Yüksel, 2012, 83). Girgin'in bir tıp okulu bünyesinde çalışan asistan doktorların hayatın anlamı ve amacı ile ilgili düzeylerini ele alan araştırmasında, pandemi ile birlikte bir düşüş gerçekleşmiş ve bu olgunun cinsiyet açısından farklılık g  stermediği tespit edilmiştir (Girgin, 2018). Kul ve ekibinin çalışmasında da yine cinsiyetler arasında bir farklılık olmad ığı ifade edilmiştir (Kul vd., 2020). Kaya ve ekibi (2021), Türkiye'deki pandeminin ardından yaptıkları araştırmada, yaşamın anlamı ve amacı açısından kad  lar ile erkekler arasında kayda değer bir fark olmad ığını bulmuşlardır (Kaya vd., 2021, 97-104). Yaşamda anlamın

varlığı ve bu anlamı arama sürecinin cinsiyete göre değişmediğini ortaya koyan diğer araştırmalar da mevcuttur (Baş - Hamarta, 2015, 376; Saraç vd., 2018, 56; Akt., Atabay Gazioğlu, 2023).

Dinî başa çıkma ilgili yapılan çalışmalardan Ekşi'nin araştırmasında kadınların daha fazla olumlu dinî başa çıkma yöntemine başvurdıkları ortaya konulmuştur (Ekşi, 2001). Lewis ve arkadaşları, kadınların hem olumlu hem de olumsuz dinî başa çıkma yöntemlerini erkeklerden daha çok kullanma eğiliminde olduklarını belirlemiştir (Lewis vd., 2005). Ayten ve Sağır (2014) kadınların erkeklere oranla olumlu başa çıkma yollarını daha fazla tercih ettiklerini tespit etmiştir. Ayten ve Yıldız (2016) ise kadınların herhangi bir sorunla karşılaştıklarında, hem Allah'a dua etme ve O'ndan yardım isteme gibi olumlu hem de Allah'ın sevgisinden şüphe duyma, dualarının kabul edilmediğini düşünerek O'na kızma gibi olumsuz dinî başa çıkma yöntemlerini erkeklerden daha sık kullandıklarını göstermiştir. Murat ve Kızılgeçit'in bulguları, psikiyatrik rahatsızlığı olan kadınların psikiyatrik rahatsızlığı bulunan erkeklerden daha fazla olumlu dinî başa çıkma kullandığını gözler önüne sermektedir (Kızılgeçit, 2017). Bugüne kadar gerçekleştirilen birçok araştırmada, cinsiyet ile dinî başa çıkma yöntemlerini kullanma eğilimi arasındaki ilişki ele alınmış (Ayten, vd., 2012, 58-59; Kaya, 2014, 68; Cirhinlioğlu, 2014, 31; Şentepe, 2015) ve özellikle olumlu dinî başa çıkma yöntemlerini kullanma söz konusu olduğunda kadınların erkeklerden daha belirgin bir üstünlüğe sahip olduğu sonucuna varılmıştır (Sanchez, 2012, 79-80; Ayten - Sağır, 2014, 12-13; Akt., Batan, 2016).

Özgül'ün çalışması erkeklerin olumlu dinî başa çıkma seviyelerinin kadınlarla kıyaslandığında daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Özgül, 2017). Ayten ve arkadaşlarına göre; erkekler, kadınlara nazaran olumsuzluklara daha iyimser bir bakış açısı sergilemekte ve problemler karşısında Allah'tan yardım ve destek istemeye daha fazla yönelmektedirler. Erkeklerin olumsuz dinî başa çıkma puanlarının kadınlarınkı ile kıyaslandığında anlamlı bir şekilde yüksek olduğu tespit edilmiştir (Ayten vd., 2012). Ayrıca, erkeklerin kadınlara kıyasla olumsuz dinî başa çıkma yöntemlerini daha fazla kullandığına dair literatürde ek çalışmalar mevcuttur (Ekşi, 2001; Kula, 2005, 173).

Ayten ve Yıldız'ın araştırmasında ise cinsiyetin dinî başa çıkmanın birçok alt boyutunda anlamlı bir fark yaratmadığı görülmektedir (Ayten - Yıldız, 2016). Murat

ve Kızılgeçit, psikiyatrik rahatsızlığı bulunmayan grupta ise hem olumlu hem de olumsuz dinî başa çıkmanın cinsiyete göre farklılık göstermediğini belirlemiştir (Murat - Kızılgeçit, 2017).

Alan yazında bulunan araştırma sonuçlarına bakıldığında bu araştırmanın sonuçlarına benzer olarak çoğu araştırmada kadınların belirsizliğe tahammülsüzlük oranları yüksek çıkarken, bir kısım araştırmada ilişki bulunamamış olup erkeklerin BTÖ düzeylerinin yüksek çıktığı ender çalışmalar da mevcut görünmektedir. Tanrı Algısı, Dinî Başa Çıkma ile Hayata Anlam ve Amacı ölçeklerinin hepsinde kadınlar lehine araştırma sonuçları yoğunluk göstermektedir. Kadınların erkeklere oranla daha dindar olduğu, dinî başa çıkmayı daha fazla kullandığı konusunda çeşitli nedenler bulunmaktadır. Bu bağlamda, kişilik farklılıkları bu durumun etkenlerinden biri olabilir. Yapılan araştırmalar, kadınların suçluluk, kaygı, huzursuzluk ve endişe seviyelerinin erkeklere oranla daha yüksekte olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, bu kaygılar, dinin sağladığı rahatlama, rehberlik ve af gibi avantajlar doğrultusunda bireyleri inanca yönlendirebilir. Toplumsal bakış açısında, erkeklerin bağımsız, kendine güvenen bireyler; kadınların ise itaatkâr, sorumluluk alan ve bakım veren kişiler olarak yetiştirilmesi, kadınları daha fazla endişeli ve uyumlu hale getirerek, dolayısıyla dinî inancın daha fazla benimsenmesine sebep olabilir.

5.1.2. Yaş Gruplarıyla İlgili Bulguların Tartışılması

Belirsizliğe Tahammülsüzlük ilgili yapılan çalışmalardan Belge (2019) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, farklı yaş aralıklarında yer alan bireylerin belirsizliğe karşı tahammülsüzlük puan ortalamaları arasındaki farklılığın belirlenmesi amacıyla yapılan varyans analizi neticesinde, elde edilmiş puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak kayda değer bir farklılık bulunmadığı anlaşılmaktadır (Belge, 2019). Literatürde belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyinin yaşa göre değiştiğini gösteren birçok çalışma mevcuttur (Ersöz vd., 2016; Dugas vd., 2001; Freeston vd., 1994; Buhr - Dugas, 2002; Coşkun, 2019; Kilit, 2019).

Belirsizlik Tahammülsüzlük Ölçeği toplam puanlarının 18-24 yaş aralığındaki katılımcılar için istatistiksel olarak kayda değer bir şekilde farklılaştığı gözlemlenmiştir (Dişkaya, 2020). Belirsizlik Tahammülsüzlük Ölçeği alt boyutlarından “Belirsizlik Eylem Yapmamı Engelliyor” kısmında 10,026 p=0,040 (p<0,05) anlamlı bir ayrım bulunduğu ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede 31-35 yaş

grubundaki bireylerin “Belirsizlik Eylem Yapmamı Engelliyor” ortalama puanı 8,75; 31-35 yaş grubundaki bireylerin puan ortalaması 30,33; 26-30 yaş arasındaki bireylerin puan ortalaması 23,58; 36-40 yaş grubundaki bireylerin puan ortalaması 28,79 ve 40 yaş üstü bireylerin puan ortalaması 24,50'de daha düşük seviyededir (Göç, 2017).

Tanrı algısıyla ilgili yapılan çalışmalardan Mehmedoğlu yaptığı çalışma sonuçlarına bakıldığında, Allah tasavvuru yaşla birlikte çok önemli ve büyük değişimler göstermemektedir. Gelişim süreçlerinin son aşamalarında bulunan yetişkinler ve yaşlılar, ilk aşamalarda yer alan ergenler ve gençlere kıyasla Tanrı'yı kendilerine daha yakın, daha sevecen ve dost olarak hayal etme eğilimindedirler. Bu durum, bu döneme ait gelişimsel özelliklerle ilişkilendirilebilir (Mehmedoğlu, 2011). Güler (2007), çalışmasında Tanrı'nın algısının yaşla bağlantılı olarak değişmediğini gözlemlemiştir (Güler, 2007b). Öztürk, Kruskal Wallis testinin sonuçlarına dayanarak katılımcıların yaşlarına göre Tanrı tasavvurunun istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediğini tespit etmiştir (Öztürk, 2019).

Aydın'ın incelemesinde, katılımcıların korkuya dair Tanrı anlayışı ile toplam Tanrı anlayışı arasındaki korelasyon değerleri sırasıyla (-0,014) ve (0,014) olarak hesaplanmıştır. Bu çerçevede, korelasyon analizi ($p < 0,05$) sonuçları, katılımcıların yaşı ile korkuya dair Tanrı anlayışı ve genel Tanrı anlayışı arasında bir ilişki bulunmadığını göstermektedir. Katılımcıların sevgi odaklı Tanrı anlayışı ile yaşları arasındaki korelasyon değeri ise 0,057 olarak belirlenmiştir. Burada, korelasyon analizi sonucu ($p < 0,05$) katılımcıların yaşları ile sevgi odaklı Tanrı anlayışı arasında bir ilişki olduğu söylenebilir. Hatta, pozitif yönde bir ilişki görülmektedir. Diğer bir deyişle, katılımcıların yaşı ilerledikçe sevgi odaklı Tanrı anlayışı değerleri de artmaktadır (Aydın, 2018). Hakbilen Sarı'nın araştırmasında Dunn-Bonferroni testinin neticelerine göre sevgi odaklı boyut için önemli bir farkın 25 yaş altındaki katılımcılar ile 25-35 yaş aralığındaki katılımcılar ($p = 0,001$) ve 35 yaş üstündeki katılımcılar ($p = 0,002$) arasında olduğu saptanmıştır. Ortalama değerlerine bakıldığında, Tanrı anlayışı için 25 yaş altındaki katılımcıların sevgi odaklı seviyelerinin 25 yaş ve üzerindeki katılımcılardan daha düşük olduğu görülmüştür (Hakbilen Sarı, 2023). Ceylan'ın çalışmasında ise sevgi odaklı Tanrı anlayışı ile olumlu dinî başa çıkma düzeyleri arasındaki korelasyon katsayı değerleri sırasıyla 0,253 ve 0,212 olarak belirlenmiştir. Bu durum, sevgi odaklı Tanrı anlayışı ile olumlu dinî başa çıkma tarzları

arasında pozitif, ancak zayıf bir ilişkinin mevcut olduğu yönünde yorumlanabilir (Ceylan, 2018).

Hayatın anlam ve amacı ile ilgili yapılan çalışmalardan Bahadır yaptığı çalışmada, yaş aralıklarının yüksek anlamlılık düzeyindeki sıralaması şöyledir: Birinci sırada 46-65 yaş aralığı, ikinci sırada 25-45 yaş aralığı, son sırada ise 25 yaş altındakiler bulunmaktadır (Bahadır, 1999). Alaca çalışmasında yaşa göre hayatın anlam ve amacı ile alt boyutları düzeyi anlamlı farklılaşmaktadır. Yaş arttıkça ölçek puanları da artış göstermektedir (Alaca, 2024). Kulu'nun hayatın anlamsızlığı ve yaş arasındaki farklılığın gruplar arasındaki yönünü tespit etmek amacıyla yapmış olduğu çalışmaya göre 19-22 yaş arasındaki bireylerin anlamsızlık duygusu içinde bulunması, hayatı anlamsız olarak değerlendirmesi, hayata karşı bıkkınlık hissetmesi ve kötümser olması, umutsuzluk duygusuna kapılması ve hayata dair bir amacının olmadığını düşünmesi gibi eğilimleri 14-16 yaş arasında bulunan bireylere göre daha fazladır (Kulu, 2019).

Dinî başa çıkma ile ilgili yapılan çalışmalardan Özgül'ün araştırmasında, pozitif dinî başa çıkma ile yaş grupları arasındaki farklılığın hangi yaş dilimlerinde olduğunu belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Scheffe testinin sonuçlarına göre, 12-21 yaş arasındaki bireylerin pozitif dinî başa çıkma seviyelerinin; 22-40 yaş grubundakiler, 41-60 yaş grubundakiler ve 61-85 yaş grubundakilere kıyasla belirgin bir şekilde daha düşük olduğu tespit edilmiştir. 22-40 yaş grubundakilerin pozitif dinî başa çıkma seviyelerinin, 41-60 yaş grubu ile 61-85 yaş grubundan dikkate değer ölçüde daha az olduğu ortaya konmuştur (Özgül, 2017). Ayten (2012), Sağır (2014), Demir (2017) ve Batan (2016) gerçekleştirdikleri araştırmalarda, dinî başa çıkma aktivitelerine başvurma sıklığının yaşla birlikte arttığı sonucuna varmışlardır.

Watson ve Koenig, genel olarak daha yaşlı bireylerin hem içsel dindarlık hem de dinî faaliyet açısından daha dindar olduklarına dair bulgular elde etmişlerdir (Watson vd., 1988; Koenig, 1995; Akt., Gökmen, 2018). Taplamacıoğlu (1962) ve Uysal'ın (1995) çalışmalarında, 15-20 yaş sonrası dinî tutum ve etkinliklerde bir artış olduğu gözlemlenmiş, hatta ergenlik döneminde inanç konusunda ciddi bir sarsıntı yaşanmadığı ifade edilmiştir (Taplamacıoğlu, 1962; Uysal, 1995). Dinî başa çıkma dinî unsurlar içerdiğinden, dindarlığın artması ile birlikte dinî başa çıkmanın da yaşla birlikte artması beklenebilir. Bu görüşle uyumlu olarak Ayten vd. (2012), yaşla birlikte hem olumlu hem de olumsuz dinî başa çıkma aktivitelerine yönelme sıklığının arttığını

tespit etmiştir. Ayten ve Sağır (2014), yaş ilerledikçe bireylerin olumlu dinî başa çıkma aktivitelerine başvurma sıklığının arttığını, olumsuz dinî başa çıkma aktivitelerine başvurma sıklığı arasında ise bir ilişki gözlemlenmediğini belirlemiştir. Şentepe (2015) ise bir sorunla karşılaşan yaşlı bireylerin daha çok olumlu dinî başa çıkma ve aktif başa çıkma yöntemlerini kullandıklarını göstermiştir.

Batan (2016), gençlik dönemindeki bireylerin, erken yetişkinlik, orta yaşlılık ve geç yetişkinlik dönemlerindeki kişilerle kıyaslandığında dinî başa çıkma stratejilerini daha az kullanma eğiliminde olduklarını belirlemiştir. İşcan (2021) çalışmasında, yaş ilerledikçe bireylerin yaşamlarında karşılaştıkları sorunlarla etkin bir şekilde başa çıkmak için olumlu dinî başa çıkma yöntemlerine daha sık başvurduğunu ortaya koymuştur. Taş (2024) araştırmasında, 18-29 yaş grubundaki bireylerin dinî başa çıkma seviyelerinin 30-44 yaş ve 45-60 yaş grubundaki bireylere göre daha düşük olduğu görülmüştür. Murat ve Kızılgeçit (2017), olumlu ve olumsuz dinî başa çıkma aktivitelerinin yaşa göre değişmediğini tespit etmiştir. Türkiye’de yapılan araştırmalarda da genellikle yaş ilerledikçe dindarlık ve dinî başa çıkmanın arttığına yönelik bulgular olduğu görülmektedir (Yapıcı, 2007).

Alan yazında bulunan araştırma sonuçlarına bakıldığında bu araştırmanın sonuçlarına benzer olarak belirsizliğe tahammülsüzlük ile yaş arasında anlamlı ilişkinin olmadığı çalışmalar yoğunluktadır. Çok az da olsa anlamlı ilişkinin olduğu çalışmalar mevcut olsa da onlarda da belirli bir yöne doğru gruplanma görülmemektedir. Diğer üç ölçekte ise yaşla birlikte Tanrı algısı, dinî başa çıkma ile hayata anlam ve amacı düzeylerinde / oranlarında genel olarak bir artış olduğu yönündeki araştırmalar yoğun olarak bulunmaktadır. Jung’un: “Otuz beş yaşını geçen hastalarımın problemlerinin arka planında hayata dinî bir bakış açısı bulamamak vardı.” (Akt., Köse - Ayten, 2012, 40) ifadesi yaşla birlikte hayata dinî bir bakış açısı geliştirmenin psikolojik iyi oluşumuzu sağlayan önemli etkenlerden biri olduğu düşüncesini açıkça ortaya koymaktadır.

5.1.3. Yaşanılan Yerle İlgili Bulguların Tartışılması

Belirsizliğe Tahammülsüzlük ilgili yapılan çalışmalardan Koç’un gerçekleştirdiği araştırma, Belirsizliğe Tahammülsüzlük puanlarının istatistiksel olarak kayda değer bir farklılık göstermediğine dair bir bulguya ulaşmıştır (Koç,

2023). Parmaksız, yaşanan yerin belirsizliğe tahammülsüzlük puanlarını anlamlı bir şekilde değiştirmedigini belirlemiştir (Parmaksız, 2021, 1-11).

Tanrı algısıyla ilgili yapılan çalışmalardan Mehmedoğlu'nun çalışmasına göre, tanrı algısı noktasında kırsal alanlarda yaşayanların, kentsel alanlarda bulunanlara kıyasla daha olumlu bir bakış açısına sahip oldukları gözlemlenmiştir. Kırsal çevrede yaşayan bireylerin tüm boyutlarda daha yüksek puanlara ulaştıkları tespit edilmiştir (Mehmedoğlu, 2011). Aydın'ın çalışmasında, sevgi odaklı Tanrı algısının katılımcıların en fazla yaşadığı bölgenin bir etkisi olmadığı belirtilebilir. Ancak korku odaklı Tanrı algısında, katılımcıların en çok yaşadığı yerin etkili olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, en çok köy ve mezrada yaşayan katılımcıların korku odaklı Tanrı algısı değerleri, diğer bölgelerde yaşayan katılımcılara göre daha yüksektir (Aydın, 2018). Can Kaynak (2022) gruplar arasında bir farklılık olup olmadığını belirlemek üzere gerçekleştirdiği çalışmanın sonuçlarında, Ölçeğin "Seven Tanrı" alt boyutunda aileleri köyde yaşayan öğrencilerin puan ortalamasının, il merkezi olan yerlerde yaşayan öğrencilerden istatistiksel olarak daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur (Can Kaynak, 2022). Kargar'ın araştırmasına göre, metropolitan bölgelerde yaşayanların sevgi odaklı ve korku odaklı Tanrı algısı puanlarının şehir merkezinde yaşayanlardan anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği sonucuna ulaşılabilir (Kargar, 2024).

Hayatın anlam ve amacı ile ilgili yapılan çalışmalardan Aydın'ın çalışmasında, yaşamlarının çoğunu kırsalda geçiren öğrencilerin yaşamın anlam düzeyi puan ortalaması, kentte yaşamış olanların puan ortalamasına göre daha yüksek bulunmuş ve aradaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür (Aydın, 2017). Kulu'nun hayatın anlamı alt boyutları ile sosyal çevre arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmada, değişkenler arasında anlamlı bir ilişki gözlemlenememiştir (Kulu, 2019).

Dinî başa çıkma ile ilgili yapılan çalışmalardan Pargament ve arkadaşlarının Oklahoma kentinde yaptıkları araştırmada, şehir yaşamının sunduğu imkanlar, manevî destek arayışı, af dileme, dinî arınma (tövbe) ve inancın yeniden gözden geçirilmesinin (revize) olumlu dinî başa çıkma üzerinde etkili sonuçlar yarattığını göstermişlerdir (Pargament vd., 1998; Akt., Özgül, 2017). Batan'ın gerçekleştirdiği çalışmada, yaşamının büyük kısmının geçtiği yer ile olumlu ve olumsuz dinî başa çıkma tarzları arasında bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir (Batan, 2016, 137). Özgül, olumlu dinî başa çıkma ile yaşanan yer arasındaki farkı belirlemek amacıyla yapılan Scheffe testi sonuçlarına göre, şehirde yaşayanların olumlu dinî başa çıkma düzeylerinin köyde

yaşayanlardan daha düşük olduğu tespit edilmiştir (Özgül, 2017). Çolak'ın araştırmasında köy ve kasaba sakinlerinin olumlu dinî başa çıkma düzeylerinin, ilçe ve şehirde yaşayanlara göre anlamlı ölçüde yüksek olduğu, ancak olumsuz dinî başa çıkma düzeylerinde ise çevreye bağlı olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığı ortaya konmuştur (Çolak, 2020, 161). İşcan'ın araştırmasında, bireylerin hayatlarında karşılaştıkları sorunlar neticesinde olumlu veya olumsuz dinî başa çıkma yöntemlerine yönelmesinde, geçmişinin geçtiği sosyal çevrenin etkisi olmadığı bulunmuştur (İşcan, 2021). Taş çalışmasında, katılımcıların dinî başa çıkma seviyelerinin yaşadıkları bölgeye göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan Anova testi sonucu katılımcıların dinî başa çıkma düzeylerinin yaşanan yer açısından değişmediği sonuçlanmıştır (Taş, 2024).

Köse ve Ayten'in araştırmalarına göz attığımızda, insanların dinî inanç, tutum ve davranışlarının şekillenmesinde uzun süre yaşanan yerin önemli bir rolü olduğu; özellikle şehirde ikamet edenlerin modernliğin etkisiyle daha bireysel bir dinî tecrübe içerisine girdikleri belirtilmektedir (Köse, 2006, 16; Ayten, 2009, 135). Ayten yaptığı çalışmada, hayatlarının büyük kısmını köyde geçiren bireylerin sadaka verme ve din görevlileriyle iletişim kurma gibi eğilimlerinin, hayatlarının çoğunu ilçede geçirenlere kıyasla istatistiksel olarak daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Köy ve kasabaların dayanışma ve yardımlaşmanın egemen olduğu akrabalık ve komşuluk ilişkilerine vurgu yapılmıştır (Ayten, 2009, 130, 132-133). Batan'ın araştırmasında, yaşamının büyük kısmını köyde geçiren bireylerin sadaka verme ve dinî yetkililerle iletişim kurma gibi olumlu dinî başa çıkma stratejilerine başvurma eğilimlerinin, özellikle ilçelerde yaşayanlara göre daha fazla olduğu bulunmuştur (Batan, 2016).

Bu çalışmada ulaşılan sonuçlara benzer olarak belirsizliğe tahammülsüzlük Ölçeğinde literatürde tespit edilen iki çalışmada da anlamlı ilişki bulunamamıştır. Tanrı Algısı, Dinî Başa Çıkma ile Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeklerinde ise bazı çalışmalarda köy ve kasaba gibi küçük yerleşim alanlarında oranlar yüksek çıkarken, bazı çalışmalarda ise anlamlı ilişki bulunamamıştır. Nadiren de olsa şehir hayatında yaşayanların da ölçek eğilimlerinin yüksek çıktığı araştırmalar da mevcuttur. Kırdaki yaşayanların dinî başa çıkmaya daha fazla başvurduğu şeklindeki görüş, baskın olmasa da varlığını sürdürmektedir.

5.1.4. Medeni Durumla İlgili Bulguların Tartışılması

Belirsizliğe Tahammülsüzlük ile ilgili yapılan çalışmalardan Ersöz ve arkadaşları, medeni durum ile belirsizlik toleransı ve belirsizlikle başa çıkma unsurları arasında kayda değer bir ilişki tespit edememiştir (Ersöz vd., 2016, 215-232). Belge'nin gerçekleştirdiği araştırmada, evli ve bekar bireyler arasındaki belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyinin medeni duruma göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir (Belge, 2019). Coşkun'un analizinde, belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyinin medeni duruma göre değişim göstermediği ifade edilmiştir (Coşkun, 2019, 44). Parmaksız, medeni durum ($t(2-393) = -1.30, p > .05$) açısından anlamlı bir farklılık bulmamıştır (Parmaksız, 2021, 1-11). Koç'un bulgularına göre, evlilerin belirsizlik toleransı puanı bekarların puanından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermemektedir (Koç, 2023). Dişkaya, diğer çalışmalardan farklı olarak, Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği puan toplamalarında medeni durumu bekar olan katılımcıların lehine anlamlı bir farklılık bulunduğunu tespit etmiştir (Dişkaya, 2020). Turhan ve Boyacıoğlu, başka bir çalışmada evli olanların BTÖ puan ortalamasının bekar olanlardan daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır (Turhan - Boyacıoğlu, 2022, 272-278).

Tanrı algısı ile ilgili yapılan çalışmalardan Mehmedoğlu'nun araştırmasında, teslim olunan, yakın, seven pozitif Tanrı anlayışlarında kayda değer farklılıklar elde edilmiştir. Evli bireyler, tüm boyutlarda bekar bireylerden daha yüksek puanlar almışlardır (Mehmedoğlu, 2011). Hakbilen Sarı, Covid-19 pandemi döneminde Tanrı algısı açısından evli katılımcıların sevgi yönelimli düzeylerinin bekar katılımcılara göre daha fazla olduğunu belirtmiştir (Hakbilen Sarı, 2023). Ceylan'ın incelemesinde ise, ortalamalara dayanarak evli katılımcıların sevgi yönelimli Tanrı algılarının bekar katılımcılara göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Korku yönelimli Tanrı Ölçeği açısından ise herhangi bir farklılaşma gözlemlenmemiştir ($p > 0.05$) (Ceylan, 2018). Aydın'ın bulgularına göre, genel olarak Tanrı algısı ile sevgi yönelimli ve korku yönelimli Tanrı algısında medeni durumun bir etkisi olmadığı söylenebilir (Aydın, 2018).

Hayatın anlamı ve amacı üzerine gerçekleştirilen çalışmalardan Çamur'un analizinde, evli katılımcıların hayatın anlamı ile ilgili test puanlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Çamur, 2014). Kaya ve arkadaşlarının araştırmasında, evli

bireylerin hayatın anlamı ve amacı Ölçeğinde daha yüksek puanlar aldığı gözlemlenmiştir. Covid-19 pandemisi sırasında yapılan bir çalışma, evli bireylerin hayatın anlamı ve amacı ile daha güçlü bir bağa sahip olduğunu ortaya koymuştur (Kaya vd., 2021, 97-104). Alaca'nın çalışmasında medeni durum açısından yaşamın anlamı ve amacı, acının dönüştürücü etkisi ve genel yeterlilik inancı arasında kayda değer farklılıklar bulunmaktadır. Evli olan katılımcıların ölçek ve alt boyut puanları istatistiksel olarak daha yüksek çıkmıştır (Alaca, 2024). Bunun yanı sıra, medeni duruma göre farklılaşma göstermeyen bazı araştırmalar da literatürde mevcuttur (Samaha vd., 2007, 221-232; Yakın, 2015).

Dinî başa çıkma konusunda Batı'da yapılmış araştırmalar, medeni durum açısından homojen olmamakla birlikte, boşanmış bireylerin ibadet ve ahiret inancı açısından evli ve bekar bireylere nazaran daha ileri seviyelerde olduğu; evli bireylerin ise bekarlara göre daha dindar oldukları görülmektedir (Hökelekli, 2015, 99; Kurt, 2009). Ülkemizde de benzer bulgular ortaya çıkmıştır; evlilerin bekarlara göre daha dindar oldukları tespit edilmiştir (Karaca, 2001). Ayten'in çalışmasında, kişilerarası dinî memnuniyetsizlik ve olumsuz dinî başa çıkma dışında tüm alt boyutlarda evli bireylerin puanlarının bekarlara göre daha yüksek olduğu ve bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir (Ayten, 2012, 99). İşcan ise, olumlu dinî başa çıkma konusunda evli bireylerin (ort. 3,99) medeni durumları bekarlara (ort. 3,75) göre daha yüksek ortalamalara sahip olduğunu belirtmiştir. Yani evli bireyler, bekar bireylere kıyasla olumlu başa çıkma yöntemlerini daha fazla kullanmaktadırlar (İşcan, 2021). Evli bireyler, zorlu dönemlerde bekarlara göre daha fazla dinî başa çıkma yöntemlerine başvurmaktadır. Evlilerin bekarlara göre daha aktif olmalarının, toplumsal ilişkilere daha yoğun katılımlarından ve geleneksel kültürel başa çıkma stratejilerini daha iyi benimsemelerinden kaynaklandığı bu durumu açıklayabilir.

Batan'ın incelemesi, olumlu dinî başa çıkma tutumlarını kullanma açısından evli ve bekârlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir; evlilerin bekarlara göre daha sık olumlu dinî başa çıkma faaliyetlerine başvurduğu belirtilmektedir (Batan, 2016, 130). Çolak'ın araştırmasında, evli bireylerin olumlu dinî başa çıkma tarzlarının kullanım sıklığı bekar bireylere göre anlamlı farklılık göstermektedir (Çolak, 2020:149). Taş'ın çalışmasında ise, evlilerin (=116,31) dinî başa çıkma düzeylerinin bekarlara (=112,82) göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Taş, 2024). Evli bireylerin, özellikle olumlu dinî başa çıkma yönündeki tutum ve

davranışları diğer çalışmalarla da desteklenmektedir (Chatters vd., 2008, 380-381; Akt., Batan, 2016). Öte yandan, ülkemizde medeni durumun dinî başa çıkma etkinliklerinin sıklığı açısından anlamlı bir farklılık yaratmadığı belirlenmiştir (Şentepe, 2009, 46; Ayten - Yıldız, 2016; Murat - Kızılgeçit, 2017; Çolak, 2020, 149).

Belirsizliğe tahammülsüzlük Ölçeğinde tespit edilen araştırmalarda genellikle medeni durum arasında anlamlı ilişkiler bulunamamıştır. Diğer üç ölçekte ise baskın olarak evli katılımcıların ölçek ortalamaları yüksek olduğu araştırmalara rastlanılmıştır. Araştırma sonuçlarında ise Tanrı algısı ve dinî başa çıkmada benzer sonuçlar elde edilirken, hayatın anlam ve amacı Ölçeğinde literatür sonuçlarının aksine bekar katılımcıların ölçek ortalamaları daha yüksek çıkmıştır. Elbette sadece bu araştırmanın sonucuna göre bir yargıya varmak güç olsa da bekar katılımcıların lehine anlam ve amaç düzeyinin bu araştırma özelinde farklılık gösterdiği söylenebilir.

5.1.5. Eğitim Durumuyla İlgili Bulguların Tartışılması

Belirsizliğe Tahammülsüzlük ile ilgili yapılan çalışmalardan Şekerci'nin elde ettiği sonuçlara göre, eğitim seviyelerine bağlı olarak belirsizliğe tahammülsüzlük seviyelerindeki kayda değer farklılığın, lise ve altı eğitim düzeyine sahip bireyler ile ön lisans-lisans eğitim düzeyindekiler arasında; ayrıca lise ve altı ile lisansüstü grubu arasındaki farklılıklardan kaynaklandığı gözlemlenmektedir. Bulgular temelinde lise ve alt sınıf eğitim seviyesine sahip kişilerin belirsizliğe tahammülsüzlük seviyelerinin ön lisans-lisans ve lisansüstü gruplarına kıyasla daha yüksek olduğu söylenebilir (Şekerci, 2021). Turhan ve Boyacıoğlu'nun araştırma sonuçları, eğitim seviyesi lisansüstü olan bireylerin ve okuryazar olmayanların BTÖ puan ortalamalarının yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Turhan - Boyacıoğlu, 2022). Atabay Gazioğlu'nun çalışmasında, ilkokul/ortaokul/lise/ön lisans mezunları, üniversite öğrencileri, üniversite mezunları ve lisansüstü mezunları belirsizlik tahammülsüzlük puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. Gruplar arasındaki farkın kaynağını belirlemek amacıyla Tukey Post Hoc analizi gerçekleştirilmiş ve belirsizlik tahammülsüzlüğü açısından gruplar arasında istatistiksel anlamlı bir fark tespit edilmemiştir (Atabay Gazioğlu, 2023).

Parmaksız'ın bulguları incelendiğinde, eğitim seviyesinin belirsizliğe tahammülsüzlük puanlarını önemli ölçüde farklılaştırmadığı ($p>.05$) gözlemlenmektedir (Parmaksız, 2021, 1-11). Koç, belirsizliğe tahammülsüzlük

puanlarının arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığını vurgulamıştır (Koç, 2023). Benzer sonuçlara ulaşan Ersöz ve arkadaşları ise belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyinin eğitim durumu ile farklılık göstermediği yönünde bir rapor vermişlerdir (Ersöz vd., 2016).

Tanrı algısı ile ilgili Öztürk'ün sonuçları gösteriyor ki, Tanrı tasavvurlarının eğitim seviyeleriyle olumlu/sevgi bağlamında değişiklik gösterdiği, bu farklılığın ilkökul/ortaokul mezunu katılımcılarla ilişkili olduğu gözlemlenmiştir. Olumlu Tanrı Tasavvuru (Sevgi) boyutundaki farklılığın ilkökul/ortaokul mezunları ile lisansüstü mezunlar arasında belirlediğini göstermektedir. Bu boyut üzerindeki farklılık ilkökul/ortaokul mezunları lehinedir. Değerlendirildiğinde, olumlu Tanrı tasavvurunun eğitim seviyesinin artmasıyla azaldığı söylenebilir. Bu bulguya dayanarak, genel olarak eğitim düzeyi ile olumlu Tanrı tasavvuru arasında ters bir etkileşim olduğunu ifade etmek mümkündür (Öztürk, 2019). Aydın'ın analizi sonucunda ($p<0,05$), genel olarak Tanrı algısının sevgi ve korku yönelimli boyutlarında eğitim durumunun etkili olduğu sonucu elde edilmiştir. Korku ve sevgi yönelimli Tanrı algısında, lise mezunlarının aldığı ortalama değerlerin diğer eğitim seviyelerine göre daha yukarıda olduğu tespit edilmiştir (Aydın, 2018).

Ceylan'ın çalışmasında, sevgi odaklı Tanrı algısı ölçümünün toplam değerleri, eğitim durumu açısından ilköğretim ile lise ile üniversite ve lisansüstü eğitim seviyesindeki katılımcılar arasında farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Ortalamaların sıralamaları incelendiğinde, eğitim düzeyi arttıkça katılımcıların sevgi odaklı Tanrı algısı ölçümündeki toplam puanlarının azaldığı görülmektedir. Korku odaklı Tanrı algısı ölçümü toplam puanları için de benzer bir ayrışma gözlemlenmiş; ilköğretim ve lise ile üniversite ve lisansüstü eğitim seviyesindeki katılımcılar arasında bir fark bulunduğu belirlenmiştir. Eğitim durumu yükseldikçe korku odaklı Tanrı algısı ölçümünden elde edilen toplam değerlerin arttığı görülmüştür (Ceylan, 2018). Güler'in bulguları itibarıyla demografik değişkenlerden eğitimin Tanrı algısı puanları üzerinde etkili olmadığı tespit edilmiştir (Güler, 2007b). Mehmedoğlu'nun bulguları genel itibarıyla eğitim-öğretim düzeyi arttıkça daha az talepkar, daha az teslimiyetçi bir Tanrı algısının oluştuğunu göstermektedir (Mehmedoğlu, 2011).

Hayatın anlam ve amacı ile ilgili yapılan çalışmalardan Bahadır'ın çalışmasında, yüksek anlamlılık düzeyi açısından bulgulara yaklaşıldığında mevcut yığılmanın büyükten küçüğe sıralaması; fakülte ve yüksekokul mezunları %54,7

oraniyla birinci, lise mezunları %37,8 oraniyla ikinci, ortaokul mezunları ise %29,4 oraniyla üçüncü sırada yer almaktadır. Buradan hareketle eğitim düzeyi arttıkça anlam atfetmenin de artışı yorumlanabilir (Bahadır, 1999). Kulu, anlam arayışı ile eğitim durumu arasındaki ilişkinin saptanması için yapılan analizde eğitim durumunun hayatın anlamı (genel) ile arasında anlamlı bir ilişki olduğu ($p=,029$) ve üniversite öğrencilerinin ($M= 3,88$) lise öğrencilerine ($M= 3,76$) oranla hayatta bir anlamın var olduğu düşüncesinin daha fazla olduğunu bulmuştur (Kulu, 2019).

Alaca'nın araştırma sonuçlarında eğitim durumuna göre hayatın anlam ve amacı Ölçeğinde anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir (Alaca, 2024). Atabay Gazioğlu'nun bulgularında ise bireylerin yaşamda anlam arayışı puanları ($F_{3;392} = 2,825$; $p<0,05$), ilkökul/ortaokul/lise/ön lisans mezunu (Ortalama = 65,11, Standart Sapma = 24,27), üniversite öğrencisi (Ortalama = 75,52, Standart Sapma = 24,03), üniversite mezunu (Ortalama = 71,61, Standart Sapma = 23,80) ve lisansüstü mezunu (Ortalama = 67,17, Standart Sapma = 23,28) istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar göstermektedir (Atabay Gazioğlu, 2023).

Dinî başa çıkma ile ilgili yapılan çalışmalardan Ayten'in çalışmasında, katılımcıların eğitim durumları yükseldikçe olumlu dinî başa çıkma aktivitelerine başvurma sıklıklarının azaldığını tespit etmiştir. Bu durum, bireylerin sorunları kutsal bir aracılık yerine daha rasyonel ve seküler başa çıkma yollarını kullanmayı tercih etmelerinden kaynaklanabileceği olarak yorumlanmıştır (Ayten, 2012, 102-103). Murat ve Kızılgeçit, psikopatolojik özellikler taşıyan bireylerin olumlu ve olumsuz dinî başa çıkma stratejilerinin eğitim seviyesine göre değişmediğini gözlemlemiştir (Murat - Kızılgeçit, 2017). İşcan'ın gerçekleştirdiği çalışmada, ilkökul veya ortaokul eğitimine sahip bireyler, yüksekokul veya üniversite eğitimi alanlardan daha fazla olumlu dinî başa çıkma yöntemine yönelmektedir (İşcan, 2021). Solak (2012), eğitim seviyesi yükseldikçe omurilik felçli bireylerin dinî başa çıkma eğilim seviyesinin azaldığını tespit etmiştir (Solak, 2012). Sanchez (2012), eğitim düzeyi düşük bireylerin olumlu ve olumsuz dinî başa çıkma tekniklerini kullanma eğilimlerinin, daha eğitilmiş bireylere göre daha fazla olduğunu belirtmiştir (Sanchez, 2012, 79). Ancak savaş mültecileri üzerine yapılan bir çalışmada, yüksek eğitim düzeyine sahip olanların daha umut dolu oldukları ve dinî başa çıkmayı daha fazla benimsedikleri bulunmuştur (Aydın vd., 2003; Akt., Eryücel, 2013). Kula'nın çalışmasında, görme engelli bireylerde

eğitim seviyesinin artmasıyla dinî başa çıkma kullanımının da yükseldiği gözlemlenmiştir (Kula, 2005).

Özgül'ün bulgularına göre olumlu dinî başa çıkma ve eğitim düzeyleri arasındaki farklılıkları tespit etmek amaçlı uygulanan Scheffe testinin sonuçları, ilköğretim seviyesindeki bireylerin, lise ve üniversite düzeyindekilere kıyasla, olumlu dinî başa çıkma seviyelerinin belirgin bir şekilde daha yüksek olduğunu göstermektedir (Özgül, 2017). Batan, yaptığı araştırmada olumlu dinî başa çıkma yöntemlerini kullanma açısından ortaokul mezunlarının en yüksek, yüksekokul/üniversite mezunlarının ise en düşük oranda olduğunu ifade etmiştir (Batan, 2016). Şentepe'nin çalışmasında, olumlu dinî başa çıkma ile farklı eğitim seviyelerindeki bireylerin puanları arasında kayda değer bir fark bulunamazken; olumsuz dinî başa çıkma bağlamında ilkokul mezunları ile ortaokul mezunları arasında ilkokul mezunlarının lehine kayda değer bir farklılık gözlemlenmiştir (Şentepe, 2009, 48).

Kaya'nın, katılımcıların eğitim durumu ile dinî başa çıkma arasındaki istatistiksel anlamlı ilişkiyi incelediği çalışmasında, olumlu dinî başa çıkmada anlamlı bir ilişkinin olmadığını tespit edebilmiş; ancak okur-yazar grubunun olumsuz dinî başa çıkma seviyelerinin diğer gruplara göre belirgin bir biçimde yüksek olduğunu vurgulamıştır (Kaya, 2014, 86). Batan'ın çalışmasında elde edilen veriler, eğitim durumunun dinî başa çıkma yöntemlerini kullanma ve olumlu/olumsuz dinî başa çıkma yöntemlerine başvurma sıklığı arasında kayda değer bir farklılık yaratmadığını göstermektedir; ancak eğitim seviyesi ile dinî başa çıkma yöntemlerini kullanma sıklığı arasında ters orantılı bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir (Batan, 2016, 142). Taş, katılımcılar arasında dinî başa çıkma seviyelerinin eğitim durumu açısından değişmediğini saptamıştır (Taş, 2024).

Belirsizliğe tahammülsüzlük Ölçeğinde bazı araştırmalarda eğitim düzeyi düştükçe ölçek ortalamaları artmakta olduğu görülürken, bazı araştırmalarda ise anlamlı ilişkiler bulunamamıştır. Tanrı algısı ve dinî başa çıkma ortalamalarının eğitim düzeyi arttıkça azalmakta olduğu araştırmalarda baskın olarak görülmektedir. Sevgi yönelimli tanrı algısında ise eğitim düzeyi ile doğru orantılı çalışmaların daha çok olduğunu belirtebiliriz. Hayatın anlam ve amacı Ölçeğinde ise eğitim düzeyi arttıkça ölçek ortalamalarının arttığı araştırmalara daha çok rastlanılmaktadır. Bu araştırmada da literatür sonuçlarına benzer bulgulara rastlanılmıştır.

5.1.6. Meslekle İlgili Bulguların Tartışılması

Bahadır'a göre, yaşamın anlamlı hale gelmesi için bireyin hedef ve amaçlara sahip olması gerekmektedir. Bir kişinin hayatı boyunca yoğun bir şekilde meşgul olduğu ve zamanının büyük bir kısmını harcayacağı mesleğinin, yaşam hedefleri ve amaçlarıyla örtüşmesi, özellikle ruh sağlığı bakımından son derece önemli bir unsurdur (Bahadır, 2002, 24). Ayten'e göre, yaşamın tüm alanlarında önemli bir rol oynayan meslek, bireyin dinî tutum ve davranışlarını da etkiliyor. Ona göre, bireyin mesleği ile dinî tutum ve davranışları arasında karmaşık bir etkileşim mevcuttur. Özellikle mesleki eğitim, mesleğin getirdiği sorumluluklar, karşılaşılmaması gereken zorluklar, mesleğin sunduğu fırsatlar ve toplumun meslekle ilgili beklentileri, bu etkileşimi daha da komplike hale getirmektedir (Ayten, 2009, 144).

Yazıcı, insanların meslek seçimlerinin aslında onların varoluşlarıyla ilgili bir eylem olduğunu belirtmekte ve varoluşlarıyla uyumlu meslekler seçmeyen bireylerin varoluşsal bunalımlar yaşadıklarını vurgulamaktadır (Yazıcı, 2009, 44). Bu bağlamda hem psikolojik hem de sosyolojik bakımdan insan yaşamının önemli bir unsuru olan ve insanlar üzerinde varoluşsal açıdan belki de en derin etkileri olan din ile ilgili tutumların ve davranışların, bireylerin meslek seçimleriyle bağlantılı olabileceği düşünülebilir. Yapılan ANOVA analizleri sonucunda, bireylerin olumlu ya da olumsuz dinî başa çıkma stratejilerini kullanma eğilimleri bakımından, olumlu dinî başa çıkmanın Allah'a yönelme alt boyutu hariç, meslek grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Özellikle öğretmenlerin Allah'a yönelme alt boyutundaki ortalama puanlarının, ev hanımları, işçiler, memurlar ve serbest meslek sahipleriyle karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha düşük olduğu saptanmıştır (Dağcı - Kartopu, 2014, 370-371). Mesleklerle ilgili çalışmalar sınırlı olduğundan bir genellemeye varmak güç görünmektedir. Bu çalışmanın sınırlı düzeyde de olsa bu alana yönelik yapılacak çalışmalara katkı sağlaması beklenmektedir.

5.1.7. Gelir Durumuyla İlgili Bulguların Tartışılması

Belirsizliğe tahammülsüzlük ile ilgili yapılan çalışmalardan Bayram ve arkadaşlarının çalışmasında, ekonomik durum açısından belirsizliğe dayanma puan ortalamalarına bakıldığında, ortalamanın altında gelir grubuna sahip öğrencilerin belirsizliğe dayanma puanları, ortalamanın üstünde gelir grubunda bulunan

öğrencilere göre daha yüksektir (Bayram vd., 2021, 98-120). Şekerci'nin araştırmasında, gelir seviyeleri bakımından belirsizliğe karşı dayanıklılık incelendiğinde Grup 1 (2324 TL ve altındaki bireyler) ile Grup 2 (2325 TL ile 5000 TL arasında olanlar) arasında, Grup 5'e (10000 TL ve üzerindeki bireyler) kıyasla daha yüksek belirsizliğe dayanma düzeyleri olduğu gözlemlenmiştir (Şekerci, 2021). Akkaya, ekonomik durumu düşük olan üniversite öğrencilerinin belirsizliğe dayanma puan ortalamalarının, gelir düzeyi orta olanların ve gelir seviyesi yüksek olan öğrencilerin puan ortalamalarından istatistiksel olarak anlamlı şekilde daha yüksek olduğunu tespit etmiştir (Akkaya, 2024). Belge, yapılan varyans analizinde, farklı gelir seviyelerine sahip bireylerin belirsizliğe dayanma puan ortalamaları arasında kayda değer bir farklılık bulunmadığını ortaya koymuştur (Belge, 2019). Erguvan, değişen gelir seviyelerine sahip öğrencilerin belirsizliğe dayanma puan ortalamaları arasındaki farka yönelik gerçekleştirilen varyans analizinde, öğrenciler arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ayrım olmadığını göstermiştir (Erguvan, 2015). Ersöz ve çalışmaları, ekonomik durumun hem belirsizliğe dayanma hem de belirsizlikle mücadelede etkili bir etken olmadığını ileri sürmüştür (Ersöz vd., 2016). Literatürde gelir düzeyi ile belirsizliğe tahammülsüzlük arasında bir ilişki olmadığını belirten başka araştırmalar da bulunmaktadır (Dugas vd., 2005; Göç, 2017; Coşkun, 2019; Kilit, 2019; Parmaksız, 2021; Koç, 2023).

Tanrı algısı ile ilgili yapılan çalışmalardan Ceylan'ın araştırmasında, ekonomik duruma bağlı olarak katılımcıların korku odaklı Tanrı algısı değerlendirme Ölçeğinden elde ettikleri toplam sonuçların farklılık gösterdiği gözlemlenirken ($p < 0,05$); sevgi odaklı Tanrı algısı değerlendirme Ölçeğinden aldıkları toplam sonuçların farklılık göstermediği belirlenmiştir ($p > 0,05$). Korku odaklı Tanrı algısı değerlendirme Ölçeği için yapılan çiftli karşılaştırmalarda, gelirim var diyen katılımcıların korku odaklı Tanrı algısı değerlendirme Ölçeğinden elde ettikleri puanların hem gelirim yeterli diyen hem de tasarruf ediyorum diyen katılımcılardan daha düşük olduğu ortaya konulmuştur (Ceylan, 2018). Mehmedoğlu yaptığı araştırma sonuçlarına göre, sosyo-ekonomik düzey bakımından farklı grupların, tanrı tasavvuruna ilişkin benzer tutumlara sahip olduklarını göstermektedir. ANOVA sonuçları bakımından anlamlı sonuçlara ulaşılamamıştır (Mehmedoğlu, 2011). Alan yazında Tanrı algısının sosyo-ekonomik düzeye göre farklılaşmadığını gösteren başka çalışmalar da mevcuttur (Öztürk, 2019; Bilge, 2024; Kargar, 2024).

Hayatın anlam ve amacı ile ilgili yapılan çalışmalardan Bahadır araştırmasında, yüksek anlamlılık düzeyinde en yüksek orana %55,8 ile orta-üstü sosyo-ekonomik düzeyde bulunanlar ulaşmıştır. Bunları, %52,2 ile orta sosyo-ekonomik düzeyde bulunanlar ikinci sırada ve %26,2 ile orta-altı sosyo-ekonomik düzeydekiler son sırada izlemektedir (Bahadır, 1999). Alaca'ya göre, ekonomik durumunu iyi olarak belirten katılımcıların hayatın anlam ve amacı düzeyi diğer gruplara göre daha yüksektir (Alaca, 2024).

Dinî başa çıkma ile ilgili yapılan çalışmalardan Ekşi'nin araştırmasında, gelir düzeyi düşük ve orta olan bireylerin, yüksek gelirli gruba kıyasla olumlu dinî başa çıkma ve olumsuz dinî başa çıkma yöntemlerini daha fazla benimsedikleri tespit edilmiştir (Ekşi, 2001:206). Batan'ın yürüttüğü çalışmada, bireylerin ekonomik durumlarının artışıyla birlikte dinî başa çıkma stratejilerine başvurma sıklığının azaldığına dair kısmi bir bulguya ulaşılmıştır (Batan, 2016). Taş'ın yaptığı incelemede, orta gelire sahip olanların pozitif dinî başa çıkma düzeylerinin, düşük gelir grubundaki bireylere oranla daha yüksek olduğu gösterilmiştir. Olumsuz dinî başa çıkma düzeylerinin, gelir seviyelerine bağlı olarak farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Düşük gelir grubundaki bireylerin olumsuz dinî başa çıkma seviyelerinin, orta gelir grubundaki bireylerle karşılaştırıldığında daha yüksek olduğu anlaşılmıştır (Taş, 2024).

Ancak bu araştırma bulgularının tersine, literatürde farklı sonuçlar sunan çalışmalar da mevcuttur. Özgül, olumlu dinî başa çıkma ile aylık gelir seviyeleri arasındaki farkı belirlemek amacıyla gerçekleştirdiği Scheffe testinin sonuçlarına göre, aylık gelir düzeyi 0–1300 TL arasında olanların olumlu dinî başa çıkma seviyeleri, aylık gelir düzeyleri 1301–2500 TL ve 2501–3500 TL arasında olanlardan daha düşük bulunmuştur (Özgül, 2017). İşcan'a göre, katılımcıların olumlu dinî başa çıkma boyutlarındaki ortalamaları en yüksek gelir düzeyi iyi olan gruptadır; bunu sırasıyla orta ve düşük gelir düzeyindekiler takip etmektedir. Gelir seviyesi arttıkça olumlu dinî başa çıkma sıklığı da artış göstermektedir (İşcan, 2021).

Şentepe'nin araştırmasında, olumlu dinî başa çıkma tutumunu kullanma konusunda dindarlık ile gelir grupları arasında dikkate değer bir farklılık tespit edilmemiştir (Şentepe, 2009). Karakaş ve Koç'un araştırması, bireylerin yoksul, orta ve zengin olmalarının dinî başa çıkma boyutlarıyla arasında anlamlı bir fark göstermediğini açıklamıştır (Karakaş - Koç, 2014). Kaya, gelir düzeyleri ile olumlu ve

olumsuz dinî başa çıkma ölçekleri arasında önemli bir farklılık bulamamıştır (Kaya, 2014:101-102). Murat ve Kızılgeçit, olumlu ve olumsuz dinî başa çıkma stillerinin iş durumu ile değişmediğini ortaya koymuştur (Murat - Kızılgeçit, 2017).

Belirsizliğe tahammülsüzlük Ölçeğinde hem bu çalışmada hem de literatürde tespit edilen çalışmaların hepsinde geliri düşük olanların belirsizliğe tahammülsüzlüğü yüksek çıkmıştır. Başka bir ifade ile yapılan araştırmalarda gelir durumu arttıkça belirsizliğe tahammülsüzlük oranları azalmaktadır, sonucuna ulaşılmıştır. Dinî başa çıkma ile ilgili araştırmada ise gelir durumu düşük olanların daha fazla dinî başa çıkmaya başvurduğu sonucuna ulaşılsa da literatürde iki yönde de çok sayıda sonuçlar bulunmaktadır. Hayatın anlam ve amacı Ölçeğinde ise düşük gelir grubunun anlam ve amaç atfetme düzeyi yüksek olarak bulgulansa da literatürde tespit edilen iki çalışmada da gelir durumu arttıkça hayata anlam ve amaç atfetme düzeyleri de artmaktadır. Bu konuda yapılan çalışmalar sınırlı olduğundan bir genellemeye varmak güç görünmektedir.

5.2. Ölçeklerin Birbirleriyle Olan İlişkilerin Sonuçlarının Tartışılması

Sezen, araştırma sonuçlarına göre, dinî tutum (DT) duygu boyutunun belirsizliğe tahammülsüzlük (BT) ile pozitif ($r=.133$); DT bilgi boyutu BT ile pozitif ($r=.142$); DT davranış boyutu, BT ile pozitif ($r=.133$); DT toplam puanın BT ile pozitif ($r=.148$) anlamlı bir korelasyon saptandığı şeklindeki bulguları dikkate aldığımızda, DT alt boyutlar ve toplam puanlar açısından BT ile ilişkisi pozitif bir yön göstermektedir. Yani dinî tutum puanları yükseldikçe belirsizliğe tahammülsüzlük puanları da artmakta, dinî tutum puanları düştükçe belirsizliğe tahammülsüzlük puanları da düşmektedir (Sezen, 2015).

Hem bu çalışmada hem de Sezen'in çalışmasına bakıldığında benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Dinî başa çıkma ve dinî tutum düzeyleri yüksek olanların belirsizliğe tahammülsüzlüğünün yüksek olması ya da belirsizliğe tahammülsüzlüğü yüksek olanların dinî başa çıkma ve dinî tutum puanlarının yüksek olması, Hogg'un (2007) Belirsizlik-Kimlik teorisini destekleyen bir sonuçtur. **Bu teoriye göre, belirsizlik duygusunu azaltmak amacıyla insanlar din gibi toplumsal aidiyetlere yönelmektedir. Dolayısıyla, belirsizlikten kaçınarak insanların sığındıkları ya da bu duyguyu kontrol etme veya başa çıkma süreçlerinde dinî tutum ve davranışları benimsemeleri önemli bir yer tutar. Böylece belirsizliğe karşı**

korunma, dinî tutumların artışıyla orantılı olarak yükselmektedir. Hogg'a göre, belirsizlik insanların gruplarla özdeşleşmeleri ve onlara aidiyet hissetmelerinde temel bir güdüdür. Belirsizlikten kaçınma duygusu içinde olan birey, dinî ya da seküler gruplara bağlanarak onların sağladığı güven ve kesinlik sağlayıcı inanç ve normları benimsemektedir (Hogg, 2007; a.mlf., 2009; a.mlf., 2011; Sezen, 2015, 119-123).

Vural'ın gerçekleştirdiği araştırma sonucunda dindarlığın hayatın anlamı, yaşam memnuniyeti, iyimserlik ve mutluluk ile arasında olumlu yönde anlamlı bağlar ve etkileşimler ortaya çıkmıştır. Hem sayısal hem de niteliksel araştırma verileri bir arada incelendiğinde, dinin anlam sağlayan işlevi ile ruh sağlığını destekleyici ve koruyucu bir role sahip olduğu gözlemlenmiştir (Vural, 2021). Atabay Gazioğlu'nun yaptığı incelemeler sonucunda, yaşamda anlam arayışı ile belirsizliğe tahammül edememe arasında olumlu yönde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, yaşamda anlam arayışı ile belirsizliğe dayanıksızlık arasında da olumlu anlamda kayda değer bir ilişki bulunmaktadır (Atabay Gazioğlu, 2023). Batan'ın elde ettiği veriler, bireylerin olumlu dinî başa çıkma stratejilerini kullanma eğilimlerinin onların psikolojik dayanıklılıklarını artırdığını ve dolayısıyla yaşam tatminlerini yükselttiğini ortaya koymuştur (Batan, 2016).

İnsan bir şeylerin neden olduğunu anlayamadığında ve kontrolün eksik olduğu durumlarda, yani belirsizlik fazla ve tehdit yüksek olduğunda, din bu boşluğu en iyi şekilde doldurabilir (Hood vd., 2009,48). Bu minvalde dinî inanç sistemleri sadece insan hayatını düzenlemekle kalmaz, aynı zamanda ona yaşadığı olaylar karşısında başa çıkmakta zorlandığı zamanlarda güçlü bir destek sunar. Bununla birlikte hayatın anlamı arayışlarında anlam sistemlerinin belki de en gelişmiş olarak güçlü bir odağı meydana getirir. Böylelikle dinî olgu ve düşünceler insanın ruhsal olarak ihtiyaç duyduğu birçok şeyi karşılayarak insana destek olmakta ve modern dünyada da varlığını sürdürmektedir. İnsanın ihtiyaç ve beklentileri bu şekilde devam ettiği sürece kutsala olan yönelimin de devam edeceğini söylemek mümkündür.

6. SONUÇ

Belirsizlikle başa çıkmada Tanrı algısı ve dinî yüklemenin rolünün incelendiği çalışmada, bireylerin belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyleri ile dinî başa çıkma, Tanrı algısı, hayatın anlam ve amacının bir ilişkisinin olup olmadığı; demografik değişkenlerin belirsizliğe tahammülsüzlük, dinî başa çıkma, Tanrı algısı, hayatın anlam ve amacı ile bir ilişkisinin bulunup bulunmadığı incelenmektedir. Sosyal psikolojinin önemli kuramlarından olan Hogg ve Abrams'ın (1993) Belirsizlik Kimlik Kuramı, Heider'in Yükleme (Atıf) Kuramı (1958) ve Frankl'ın Anlam İstemi Kuramları (1946) araştırmanın kuramsal temelini oluşturmaktadır. İbn Haldun'un Asabiyet anlayışının toplumsal bağların oluşması ve güçlenmesi açısından belirsizliğe karşı koruyucu etkiler oluşturduğu söylenebilir. Gestalt'ın 'tamamlama' ve Prägnanz ilkesi, Zeigarnik etkisi, Piaget'nin 'dengesizlik' ve 'uyumsama' kavramları belirsizliğin bilişsel kökenlerine dair bilgiler vermektedir.

Çalışmada Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği, Tanrı Algısı Ölçeği, Dinî Başa Çıkma Tarzları Ölçeği ile Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği kullanılmıştır. Alan araştırması olarak hazırlanan bu çalışmanın örneklemini, tesadüfi olarak belirlenen, 6 Şubat Depremlerinin merkezi konumunda bulunan Kahramanmaraş ve kırsalında, 15-70 yaş arasında bulunan 564'ü kadın ve 396'sı erkek, toplam 960 kişiden oluşmaktadır. Örneklem gurubunun %35'i (336 kişi) ergenlik; %21,6'sı (208 kişi) ilk yetişkinlik; %34,6'sı (332 kişi) orta yetişkinlik; %7,5'i (72 kişi) son yetişkinlik ve %1,3'ü yaşlılık (12 kişi) dönemindeki kişilerden oluşmaktadır. Katılımcıların eğitim durumlarına baktığımızda, Lise mezunları, %42,9 (412 kişi) oranıyla örnekleme ilk sırayı almaktadır. Üniversite mezunu olanlar %35 (336 kişi) ile ikinci, yüksek lisans-doktora mezunu olanlar %12,5 (120 kişi) üçüncü sırada olurken kalanını ise ilkokul, ortaokul ve yüksekokul mezunları oluşturmaktadır. Katılımcıların %51,3'ü (492 kişi) bekârlardan ve %46,7'si (448 kişi) evlilerden oluşurken, 16 Kişi boşanmış ve 4 kişi de diğer seçeneğini işaretlemiştir. Örneklemin gelir dağılımında 0-18000 TL geliri olanlar %42,9 (412 kişi), 18001-52000 TL gelir grubunda olanlar %47,5 (456 kişi), 52001 TL ve üstü gelir grubunda %9,6 (92 kişi) yer almaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre, erkeklerin kadınlara kıyasla belirsizlik karşısında daha fazla dayanıklılık gösterdiği ve kadınların sevgi odaklı Tanrı algısı ile dinî başa çıkma mekanizmalarının erkeklerden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durum,

belirsizlikle başa çıkma kapasitesi düşük olanların daha fazla dinî başa çıkma yöntemine yöneldiği ve daha fazla korku temelli Tanrı algısına sahip olabileceği gerçeği ile oldukça tutarlıdır. Tanrı Algısı, Dinî Başa Çıkma ile Hayatın Anlamı ve Amacı ölçeklerinin bütününde kadınlar lehine yoğunlaşan sonuçlar görülmektedir. Kadınların erkeklere nazaran daha fazla dindar olma eğilimi gösterdikleri ve dinî başa çıkma yöntemini daha çok kullandıkları yönünde çeşitli faktörler ileri sürülebilir. Bu çerçevede, sosyal açıdan erkeklerin bağımsız, kendine güvenen bireyler; kadınların ise itaatkâr, sorumluluk alabilen ve bakım veren kişiler olarak yetiştirilmesi, kadınları daha kaygılı ve uyumlu hale getirip sonuçta dinî inancı daha fazla benimsemelerine yol açabilir.

Yaş ilerledikçe yaşamda anlam ve amaç arayışı, Tanrı algısı ve dinî başa çıkma oranlarının arttığı genel bir bulgudur. Her ne kadar yaş grupları arasında kademeli bir artış olmasa da dinî başa çıkma oranları en düşük ilk grupta (15-20 Yaş Grubu Ergenlik) iken, en yüksek oranlar son grupta (60 ve üzeri Yaş Grubu Yaşlılık) görülmektedir. Ergenlik dönemi ve sonrasında dinî şüphelerin yoğun olduğu; yaşlılık döneminde ise olaylara dinî bir anlam yüklemenin arttığı sıklıkla vurgulanmaktadır. Araştırma sonuçlarının bu yönde çıkması, önceki çalışmalarla ve teorik açıklamalarla benzer sonuçlar çıkardığını göstermektedir. Yaşla birlikte hayata dinî bir bakış açısı geliştirmenin psikolojik iyilik hâlini geliştirmekte önemli bir etken olduğunu açıkça söylenebilmektedir. Kırsal alanda yaşayan bireylerin, Tanrı algısı ve dinî başa çıkma oranlarının yüksek olduğu, şehirde yaşayanların ise belirsizlik karşısında daha yüksek dayanıklılığa sahip olduğu iddiaları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Ulaşım ve haberleşmenin ilerlemesiyle dünyamızın küreselleştiği bir dönemde, kırsalda yaşayanlar ve şehirdekilerin birçok şeye benzer şekilde erişim sağlayabiliyor olmaları, bu tür bir farklılığın ortaya çıkmamasına neden olmuş olabilir.

Medeni duruma göre, evli bireylerde Tanrı algısı ve dinî başa çıkma oranlarının bekârlara göre daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bekâr bireylerde yaşamda anlam ve amaç yükleme düzeyinin diğer bireylere göre daha yüksek olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Belirsizliğe tahammülsüzlük Ölçeği dışındaki diğer üç ölçekte ise evli katılımcıların puan ortalamalarının baskın olarak yüksek olduğu görülmektedir. Tanrı algısı ve dinî başa çıkma konusunda benzer sonuçlar elde edilen araştırmaların yanı sıra, yaşamda anlam ve amacı ölçen Ölçeğinde bekâr katılımcıların ortalamalarının daha yüksek olduğunu söylenebilir. Elbette sadece bir araştırma sonucuna göre yargıda

bulunmak güç olsa da bekâr katılımcıların lehine anlam ve amaç düzeyinin bu araştırmada farklılık gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Eğitim düzeyi arttıkça sevgi yönelimli Tanrı algısının yükseldiği, ancak dinî başa çıkma oranlarının daha düşük olduğu araştırmanın diğer sonuçlarıdır. Bireylerin eğitim seviyeleri yükseldikçe olayların sebep ve sonuçlarına odaklanarak daha rasyonel bir perspektif geliştirdiği söylenebilir. Benzer bir şekilde, eğitim seviyesi arttıkça korku yönelimli Tanrı algısından sevgi yönelimli Tanrı algısına yönelim görülmektedir.

Öğrenci olan bireylerin belirsizliğe tahammülsüzlük seviyeleri diğer meslek gruplarına oranla daha yüksek bulunurken, ev hanımlarının dinî başa çıkma oranları diğer meslek gruplarından yüksektir. Son dönem ergenlik ve ilk yetişkinlik döneminde bulunan lise ve üniversite öğrencilerinin henüz iş bulma ve evlenme gibi hayati süreçleri yaşamamış olmalarının belirsizliğe tahammülsüzlük seviyelerini artırmakta olduğu söylenebilir. Ev hanımlarının çalışma hayatının belirsizlik yaratan unsurlarından uzakta olmaları ve sabit bir günlük yaşam sürmeleri gibi etkenler, bir olumsuz durumla karşılaştıklarında dinî başa çıkma yöntemlerine daha fazla eğilim göstermelerine yol açabilir. Meslekler üzerine yapılan çalışmaların sayısının az olması, genel bir çıkarımda bulunmayı güç hale getirmektedir. Düşük gelire sahip olan bireylerin dinî başa çıkma ve belirsizliğe tahammülsüzlük oranlarının yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Düşük gelir düzeyindeki kişilerin maruz kaldıkları sıkıntı ve olayları dinî sebeplerle açıklamak konusunda daha fazla eğilim gösterdiği gözlemlenmiştir. Anlam ve amaç yükleme Ölçeği araştırmalarında ise düşük gelir grubunun anlam yükleme düzeyi yüksek bulunsa da literatürde tespit edilen iki çalışmada da gelir düzeyi arttıkça hayata anlam ve amaç yükleme düzeyleri de yükselmektedir. Bu konudaki çalışmaların sınırlı olması, genel bir sonuç çıkarmayı zorlaştırmaktadır.

Belirsizliğe tahammülsüzlük oranları yüksek olan bireylerin olumsuz dinî başa çıkma oranlarının da yüksek olduğu şekline pozitif bir ilişki tespit edilmiştir ($r=0,217$). BT alt Ölçeği ileriye dönük kaygı değerleri yüksek olanların olumsuz dinî başa çıkma değerlerinin de yüksek olduğunu göstermiştir ($r=0,251$). Bu bağlamda, belirsizliğe tahammülsüzlüğü yüksek olan bireylerin, olumsuz bir durumla karşılaştıklarında onu dinî bir bağlamda değerlendirmeye yöneldikleri söylenebilir. Diğer sonuç ise olumsuz dinî başa çıkmanın ileriye yönelik kaygıyı artırdığı şeklinde yorumlanabilir. Hayata anlam ve amaç yükleme meyli daha fazla olan bireylerin belirsizliğe tahammülsüzlük oranlarının da yüksek olduğunu belirten bulgulara ulaşılmıştır ($r=0,169$). Belirsizlik

karşısında daha fazla tahammülsüzlük gösteren bireylerin, bu durumu başa çıkma stratejisi olarak hayata anlam ve amaç vermeye daha çok yönlendikleri değerlendirilmektedir. Olumlu dinî başa çıkma değerleri yüksek olan bireylerin hayata anlam ve amaç verme değerlerinin de yüksek olduğu saptanmıştır ($r=0,275$). Bu durum, bireylerin psikolojik sağlığını korumaları için yaşam olaylarına dinî bir perspektif, bir anlam ve bir yükleme yapmaya daha meyilli oldukları söylenebilir. Sevgi yönelimli Tanrı algısı arttıkça hayata anlam ve amaç yükleme eğiliminin de yükseldiği sonucuna ulaşılmıştır ($r=0,151$). Hayatta anlaşılabilir ve sistematik bir anlam oluşturma yollarından biri de kuşkusuz dinî inanç sistemleridir. Sevgi yönelimi yüksek olan Tanrı algısı olan bireylerin dinî başa çıkma oranlarının da yüksek olduğu tespit edilmiştir ($r=0,614$). Tanrı'ya karşı olumlu bir algı geliştiren bireylerin hayatlarındaki durumları dinî anlamda değerlendirme eğiliminde olduğu da güçlü bir olasılıktır.

Yapılan regresyon analizlerinde belirsizliğe tahammülsüzlüğü yaklaşık yüzde 5 oranında dinî başa çıkma ve yaklaşık yüzde 3 oranında hayatın anlamı ve amacı değişkeni açıklama düzeyi göstermektedir. İnsan belirsizlik yaşadığı durumları tolere etmek için dinî inançların ve anlam yüklemelerinin aracılığıyla destek bulmaya ve bununla başa çıkmaya çalışmaktadır. Bağımsız değişken (X) Olumsuz Dinî Başa Çıkma ile düzenleyici değişken (M) Tanrı Algısının birlikte ve ayrı olarak bağımlı değişken (Y) Belirsizliğe Tahammülsüzlük üzerinde düzenleyici etkisi bulunmaktadır. Sonuç olarak Tanrı algısının dinî başa çıkma ile birlikte ve ayrı olarak belirsizliğe tahammülsüzlük üzerinde düzenleyici etkisinin olduğu görülmektedir.

Belirsizlik-Kimlik teorisi, bireylerin kendileri hakkında ya da benliklerine yansıyan belirsizlik hislerini hafifletmeye güdülendiğini ileri sürmektedir. Genel olarak gruplar, günlük yaşam hakkında davranış kalıpları ve normatif kuralları sunmaktadırlar. Bir sosyal grup olarak dinler de varoluşun doğasına dair ritüel ve törenler geliştirerek, yaşamın çeşitli alanlarında düzenleme ve denetim sağlama amacını gütmektedirler. Geçmişte olduğu gibi günümüzün belirsizlik dolu dönemlerinde de bireylerin hayatlarını kapsayan ahlaki norm ve kuralları ortaya koyan gruplar, birçok kişi için hâlâ çekiciliğini korumaktadır. Bu şekilde din, insanların hissettiği belirsizlik duygusunu azaltma işleviyle ilgi çekmeye devam etmektedir. Bu perspektife göre, dindarlık, bireyin dinle özdeşleşmesi, onun ideolojisini ya da dünya görüşünü onaylaması ve onun normatif pratiklerine uyum düzeyi olarak

tanımlanabilmektedir. Sonuç olarak, dinlerin bireyin öz-belirsizlik duygularını azaltmaya yönelik özelliklere sahip olduğu söylenebilir. İbn Haldun'un asabiyet anlayışına göre insanlar nesep ve dayanışma üzerine sosyal kimlik oluşturarak grup aidiyeti geliştirmeye çalışmaktadırlar. Bedevi kavramıyla tasvir edilen kır sakinleri şehirde yaşayanlara göre daha geleneksel yapıda olduklarından nesep / soy asabiyeti geliştirmektedirler. Doğup büyüdüğü aile ve akraba ilişkileri bu asabiyetin özünü oluşturmaktadır. Şehir toplumunda yaşayanlar ise insanlarla daha çok dayanışma içerisinde etkileşim kurarak sosyal grup kimliği kazanmaktadırlar. Bu dayanışmaların içerisinde belki de en güçlülerinden birisi de dinî grup dayanışmasıdır. İnsanlar bir dinî inanç sistemine intisap ederek günlük hayattaki olay/olgular üzerinde etkileşim kurmaktadırlar. Özellikle de yaşamın sıkıntılı ve zor zamanlarında bu grup dayanışmasından destek almaktadırlar. İbn Haldun'a göre bu aidiyetler toplumun temelini oluşturmaktadır.

İnsan sadece yaşadığı olaylar üzerinden değil bilişsel yapısı itibarıyla da belirsizlikten kaçınmakta, onunla çeşitli şekillerde başa çıkmaya çalışmaktadır. Örneğin Gestalt, tamamlama ve prägnanz ilkelerinde insanların parçalar arasındaki boşlukları tamamlayarak bir bütün olarak algılama eğiliminde olduğunu ileri sürmektedir. Piaget'ye göre ise insanlar yeni ve farklı bir şeyle karşılaştıklarında onu daha önceki öğrenmeleriyle açıklamak istemektedir. Anlam veremediği durumlarda dengesizlik yaşamakta ve bunu bir an evvel aşmaya çalışmaktadır. Zeigarnik ise insan zihninin tamamlamaya meyilli olduğunu, bir durum / olay eksik olduğunda zihnin bunu tamamlamak üzere güdülendiğini belirtmektedir. Ona göre zihin yarım kalanı tamamlamak için sürekli tekrar eder, bu şekilde akılda daha fazla kalıcı etki yapar. İnsan da kendi yaşamıyla ilgili doğumdan daha öncesinin olmadığı veya ölümden sonra yok olacağı gibi devamlılık arz etmeyen durumları kabullenmemeye güdülenmektedir. İşte bu durumda din olgusu kendini göstermektedir. Dinî inançlar, genellikle yaşamın ölümle son bulmayacağı ve öldükten sonra da devamlılığın sağlanacağına yönelik bir anlayış sistemleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle dinî inançların ortaya koyduğu yaşam ve ölümle ilgili olgular insanlar tarafından kabullenilerek hayatın devamlılığı yönünde oluşan bir anlayışa sevk ettiği söylenebilir.

Yükleme kuramına göre insanlar olup biten şeylere tutarlı bir açıklama getirmek ve çevreyi kontrol etmek üzere güdülenmektedir. Hayatın içinde olan her olumlu veya

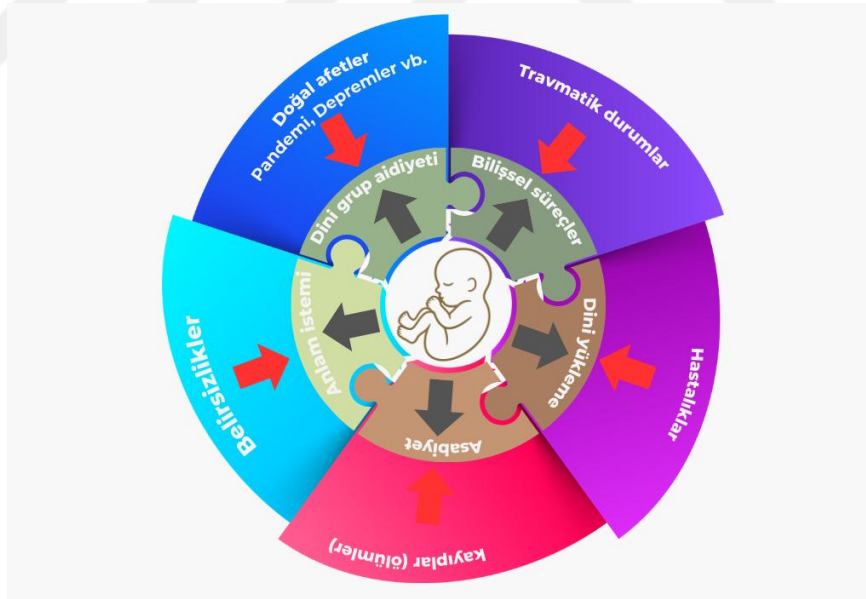
olumsuz durumları belli sebeplerle açıklamak en tabii yanlarımızdan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan, aynı zamanda olayları ve olguları bilgi ve görüş dağarcığına göre açıklayarak bu durumun kendi kontrolünde olduğu hissini yaşamaya meyilli bir tutum sergilemektedir. Bu noktada dinî inanç sistemleri, hem gündelik hayatla ilgili sıradan konularda hem de modern bilimin geldiği nokta itibarı ile açıklamakta yetersiz kaldığı ya da yapısı gereği ilgilenmediği konularda hazır bilgi şemaları sunmaktadır. Bu minvalde dinler, her şeyi en ince ayrıntısına kadar sınıflandırma ve onlara belli anlamları atfetmekte, bilimin yadsıdığı konulardaki boşlukları doldurmakta oldukça hazır ve müstesna bir konumda varlıklarını ortaya koymaktadır. Örneğin dişlerin nasıl fırçalanması, ellerin nasıl yıkanması gerektiği gibi gündelik eylemlerin yanında doğumdan önce ne olduğu, ölümden sonra ne olacağı, deprem-sel-yangın gibi doğal afetlerin neden başımıza geldiği gibi durumlara kadar geniş bir yelpazede bize hazır bilgi kalıpları ve algoritmalar sunmaktadır.

Yaşamın ne olduğu veya niçin olduğu soruları dinî inanç sistemlerinin ilgilendiği konuların başında gelmektedir. İnsanlar da gerek günlük hayatla ilgili konulara gerekse olağanüstü durumlara dinî bir bakış açısı ile anlam atfedebilmektedir. Bu şekilde insanın yaşadığı sevinç ve üzüntüler bir anlamın parçası haline gelmektedir. Tolstoy'un "insan ne ile yaşar" ya da Frankl'ın "insan neden intihar etmez", ifadelerinden hareketle insanı hayata bağlayan bir anlamın varlığından bahsedilmesi gerekmektedir. Evet, insan doğar, büyür, evlenir, çalışır, yaşlanır; ama bütün bunlar olurken hayata nasıl bir anlam ile yaklaşmaktadır. İşte bu noktada Frankl, insanın hayata yönelik en büyük yöneliminin bir anlama ulaşmak olduğunu belirtmektedir. Bu durumu da Nietzsche'ye atfedilen "yaşamak için bir nedeni olan her nasıla katlanabilir" sözü ile açıklamaktadır.

Araştırma sonuçlarıyla ilgili tüm bulgular göz önüne alındığında, dinî inançlar bireylerin belirsizlikle başa çıkmasına destek olmakta ve anlam arayışına karşılık vererek anlam kaynakları içerisinde oldukça önemli bir konumda yer almaktadır. Bununla birlikte din, anlam sistemleri sunma sayesinde ruh sağlığını destekleyici, koruyucu ve yeniden yapılandırıcı etkiler taşımaktadır. Zor bir durumla karşılaşıldığında, dinî inanç ve ritüellerin belirsizliği azaltan ve anlam oluşturan bir başa çıkma stratejisi olduğu ileri sürülmektedir. Bunun sonucunda dinî inanç ve ritüellerin bireylerin ruh sağlığını koruyucu ve destekleyici rolleri olduğu görülmektedir. Ayrıca insanın çevre üzerinde kontrolü kaybettiği olağanüstü

durumlarla karşılaştığında maruz kalınan olumsuz durum ve bu durumun sonuçlarının kabullenilmesinde din olumlu katkılar sağlamaktadır.

Birey yaşam serüveni içerisinde kayıplar, doğal afetler, travmatik durumlar, hastalıklar gibi başa çıkmada zorlandığı, kontrolün azaldığı, olağan stratejilerin yetersiz kaldığı ruh sağlığını tehdit edici birçok durumla karşı karşıya gelmektedir. Bu zorlu şartlarda insan, kendini korumak ve uyum sağlamak adına çeşitli mekanizmalara başvurur. Sahip olduğu Tanrı inancı, yaşanan olaylara kutsal bir anlam yükleyerek bireyin anlam arayışına cevap verir ve çaresizlik hissini azaltır. Olaylara yaptığı dinî açıklamalar (dinî yükleme), belirsizliği gidererek duruma tutarlı bir çerçeve kazandırır ve bireyin içsel dengesini yeniden sağlamasına yardımcı olur. İçinde bulunduğu dinî-sosyal grupların teskin edici tutumları, bireye aidiyet, sosyal destek ve kolektif bir güç hissi sunarak yalnızlık ve izolasyon duygularını hafifletir. Psikolojik ve sosyal konumunu güçlü tutan bilişsel yapısı, olayları yeniden değerlendirme ve olumlu başa çıkma stratejileri geliştirme kapasitesini ifade eder. Toplumsal bağını sağlayan nesep ve dayanışma asabiyeti, özellikle kriz anlarında güçlü bir sosyal sermaye ve karşılıklı destek ağı oluşturarak bireyin dirençliliğini artırır.

Şekil 6.1. Belirsizliklerle Başa Çıkmada Korunma Yolları Diyagramı

İnsan psikolojik sağlığını koruyan bu mekanizmalar, birbirleriyle dinamik bir etkileşim içerisinde olup, bireyin travmatik deneyimler karşısında psikolojik iyi oluşunu sürdürmesine yardımcı olur. Dışsal tehditler (kayıplar, afetler), bireyin merkezde temsil edilen varoluşunu zorlarken, içsel ve sosyal kaynaklar (dini inançlar,

gruplar, bilişsel süreçler) bu tehditlere karşı bir kalkan görevi görür. Yapboz parçaları şeklinde gösterilen bu unsurlar, bir bütün olarak işleyerek bireyin başa çıkma stratejilerini güçlendirir ve belirsizliği yönetme kapasitesini artırır. Bu belirsizlik zamanlarında Tanrı algısı ve dinî yüklemelerin kritik bir koruyucu rol üstlendiği düşünülmektedir.

Kuramların ileri sürdüğü görüşlere ve bu çalışmanın sonuçlarına göre, insan sahip olduğu bilişsel ve ruhsal yapısı itibarıyla belirsizlikten olumsuz etkilenmekte ve bununla baş etmeye çalışmaktadır. Özellikle kayıplar, doğal afetler, travmatik durumlar ve hastalıklar gibi başa çıkmada zorlanılan, kontrolün azaldığı ve olağan stratejilerin yetersiz kaldığı durumlar, bireyde derin bir bilişsel uyumsuzluk ve varoluşsal kaygı yaratır. Bu tür ruh sağlığını tehdit edici durumlar karşısında, bireyin sahip olduğu inançlar, ona önemli ahlaki pusulalar, umut kaynakları ve nihai bir anlam sunarak durumu atlatmasına yardımcı olmaktadır.

İnsan, yapısı gereği yaşadığı olaylara bir açıklama getirmek ve bir anlam atfetmek ister; çünkü bu, psikolojik tutarlılığını ve dünyaya dair kontrol algısını sürdürmesi için temel bir ihtiyaçtır. Bu yükleme ve anlamlandırma süreçlerinde dinî inanç sistemlerinin, ilk insanlardan itibaren olduğu gibi bugün de insanın ihtiyaç duyduğu bilgi, anlam ve sosyal-kişisel normları sunarak bu alandaki eşsiz yerini korumaktadır. Dinî sistemler, sadece dünyevi yaşamı düzenleyen kurallar sunmakla kalmaz; aynı zamanda yaşanan acılara ve belirsizliklere aşkın bir boyut kazandırarak, bireye güçlü bir teselli ve dayanma gücü verir.

Dinî inanç sistemleri, bireyin hayatına sadece bir düzenleme aracı olarak değil, aynı zamanda zor zamanlarında güçlü bir destek mekanizması olarak dahil olur. Ritüeller, dua pratikleri, kutsal metinlerden alınan ilham ve toplumsal cemaat bağları, bireyin yalnızlık hissini azaltırken, ona kolektif bir dayanışma ve ait olma duygusu sunar. Hayatın anlamı arayışlarında ise din, belki de en kapsamlı ve derinlemesine anlam sistemlerinden biri olarak güçlü bir odak noktası oluşturur. Ölüm, acı ve sınırlılık gibi temel insanlık hallerine dair sunduğu evrensel açıklamalarla, insanın ruhsal olarak ihtiyaç duyduğu şeyleri karşılayarak ona destek olmakta ve modern dünyada da varlığını güçlü bir şekilde sürdürmektedir. İnsanın temel ihtiyaç ve beklentileri bu şekilde devam ettiği sürece inanca ve kutsala olan yönelimin de devam edeceği öngörülebilir.

Öneriler

Bu tez çalışmasının bulguları ve ilgili kuramsal çerçeveler ışığında, gelecek araştırmalar ve pratik uygulamalara yönelik aşağıdaki öneriler sunulmaktadır:

Gelecekteki Araştırmalara Yönelik Öneriler:

Travma Düzeyinin Kapsamlı Ölçümü: Demografik bilgilerin yanı sıra, katılımcıların doğal afetten veya travmatik durumdan etkilenme derecelerini (maruziyet şiddeti, kayıp düzeyi, kişisel/maddi hasar vb.) daha detaylı ölçen sorular eklenebilir. Bu sayede, farklı derecelerde etkilenen bireylerin dini başa çıkma stratejileri ve psikolojik iyi oluşları arasındaki nüanslar daha net ortaya konulabilir.

Karma Yöntem Yaklaşımı: Gelecek çalışmalarda nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin (örneğin, anket verilerine ek olarak derinlemesine mülakatlar veya odak grup görüşmeleri) bir arada kullanılması önerilir. Bu, elde edilen sayısal verilerin ardındaki derinlemesine anlamlandırma süreçlerini ve bireysel deneyimleri daha iyi anlamayı sağlayacaktır.

Genişletilmiş Psikometrik Değerlendirme: Bireylerin ruhsal sağlık durumlarını (anksiyete, depresyon, travma sonrası stres belirtileri gibi) ve farklı başa çıkma stratejilerini (örn. problem odaklı, duygu odaklı, kaçınma) ölçen ek standardize envanterler uygulanabilir. Bu, dini faktörlerin genel psikopatoloji ve başa çıkma repertuarı içindeki yerini daha net göstermeye yardımcı olacaktır.

Farklı Afet ve Travma Türleri Üzerine Karşılaştırmalı Çalışmalar: Deprem, sel, yangın, kaza gibi farklı özellikteki doğal afetler veya bireysel travmatik durumlar üzerinde karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir. Bu, dini başa çıkma mekanizmalarının evrenselliğini veya duruma özgü farklılıklarını anlamak açısından değerli bilgiler sunacaktır.

Boylamsal Çalışmalar: Afet bölgelerinde veya travmatik deneyim yaşayan popülasyonlarda uzun dönemli (boylamsal) araştırmalar yürütülebilir. Bu tür çalışmalar, dini başa çıkma stratejilerinin ve Tanrı algısının zaman içindeki değişimini ve iyileşme süreçlerindeki rolünü derinlemesine analiz etme fırsatı sunar.

Ölçek Karşılaştırmaları ve Geliştirilmesi: Aynı konuyu farklı açılardan ölçen mevcut ölçeklerin karşılaştırmalı analizleri yapılabilir veya Türkiye özelinde dini ve psikolojik yapılar için yeni ve geçerli ölçekler geliştirilebilir.

Farklı İnanç Gruplarında Karşılaştırmalı Çalışmalar: Türkiye özelinde, farklı dini inançlara (örneğin, Hristiyanlık, Alevilik, Sünni İslam gibi) sahip bireylerin afet ve belirsizlikle başa çıkma stratejilerini ve Tanrı algılarını karşılaştıran çalışmalar yapılabilir. Bu, dini çeşitliliğin başa çıkma üzerindeki etkilerini anlamak için zengin bir zemin sunar.

Kültürel ve Sosyal Bağlamın Dini Başa Çıkmaya Etkisi: Dini başa çıkma stratejilerinin sadece bireysel inançlarla değil, aynı zamanda kültürel normlar, gelenekler ve toplumun kolektif dini yorumlarıyla nasıl şekillendiğini inceleyen etnografik veya sosyolojik araştırmalar yapılabilir. Bu yaklaşım, dinin kültürel bir fenomen olarak rolünü daha geniş bir perspektifle ele alır.

Dijital Dini Başa Çıkma Mekanizmaları: Pandemi dönemi ve afet sonrası süreçlerde dijital platformlar (sosyal medya, çevrimiçi vaazlar, dini forumlar vb.) aracılığıyla gerçekleşen dini başa çıkma davranışları incelenebilir. Dijitalleşmenin bu alandaki etkileri ve yeni destek biçimleri araştırılabilir.

Çocuk ve Ergenlerde Dini Başa Çıkma: Çocuklar ve ergenlerin travmatik olaylar karşısında dini inançları nasıl kullandıkları, Tanrı algılarının nasıl etkilendiği ve bu yaş gruplarına özel dini/manevi destek mekanizmalarının neler olabileceği konularında çalışmalar yapılabilir. Bu, yaşa ve gelişim düzeyine özel yaklaşımlar geliştirmek için kritiktir.

Seküler ve Dindar Bireylerin Başa Çıkma Karşılaştırması: Aynı travmatik duruma maruz kalan dindar ve seküler bireylerin başa çıkma stratejilerini ve psikolojik iyi oluşlarını karşılaştıran çalışmalar, dinin sağladığı benzersiz katkıları daha net ortaya koyabilir.

Pratik Uygulamalara ve Politika Geliştirmeye Yönelik Öneriler:

Manevi Danışmanlık Hizmetlerinin Güçlendirilmesi: Afet ve kriz dönemlerinde sunulan psikososyal destek ve manevi danışmanlık hizmetlerinin müfredatı ve uygulama yöntemleri, dini inançların belirsizliği giderme ve psikolojik dayanıklılığı artırma konusundaki güçlü fonksiyonunu daha fazla entegre edecek şekilde geliştirilebilir. Bu, özellikle dini kurumlar ve liderler aracılığıyla sunulan desteğin etkinliğini artırabilir.

Eğitim-Öğretim ve Değerler Eğitiminde Dinin Rolü: Bireyin ruhsal iyi oluşunda ve kimlik gelişiminde dini bir cemaate ait olmanın ve bir sosyal gruba dahil olmanın (grup psikolojisi ve asabiyet bağlamında) öneminin, eğitim-öğretim ve değerler eğitimi müfredatına dahil edilmesi önerilir. Bu, özellikle genç nesillerde sosyal bağları ve psikolojik sağlamlığı artırıcı bir kazanım olarak hedeflenebilir.

Dini Liderlerin Rolü ve Eğitimleri: Afet ve kriz yönetimi süreçlerinde dini liderlerin (imamlar, din görevlileri, cemaat liderleri vb.) psikososyal ilk yardım, travma bilgilendirmesi ve kriz iletişimi konularında kapsamlı bir şekilde nasıl eğitilebileceği ve rollerinin nasıl güçlendirilebileceği üzerine araştırmalar ve uygulama projeleri geliştirilebilir.

EXTENDED ABSTRACT

The Role of God Perception and Religious Attribution in Coping with Uncertainty: The Case of Kahramanmaraş

In this study, which examines the role of perception of God and religious attribution in coping with uncertainty, it is examined whether there is a relationship between individuals' intolerance of uncertainty and religious coping, perception of God, meaning and purpose of life; and whether there is a relationship between demographic variables and intolerance of uncertainty, religious coping, perception of God, meaning and purpose of life. Hogg and Abrams' Uncertainty Identity Theory (1993), Fritz Heider's Attribution Theory (1958) and V. Frankl's Will to Meaning Theories (1946), which are important theories of social psychology, constitute the theoretical basis of our research. It can be said that Ibn Khaldun's understanding of Asabiyya creates protective effects against uncertainty in terms of the formation and strengthening of social ties. Gestalt's Completion and Prägnanz principle, Zeigarnik effect, Piaget's concepts of Disequilibrium and Adaptation provide information about the cognitive roots of uncertainty.

The study used the Intolerance of Uncertainty Scale, the Perception of God Scale, the Religious Coping Styles Scale, and the Meaning and Purpose of Life Scale. The sample of this study, which was prepared as a field research, consists of a total of 960 people, 564 of whom are female and 396 of whom are male, between the ages of 15-70, randomly selected in Kahramanmaraş and its rural areas, which was the epicenter of the February 6th earthquake. The sample group consists of people in adolescence (336 people), 21.6% (208 people) in early adulthood, 34.6% (332 people) in middle adulthood, 7.5% (72 people) in late adulthood, and 1.3% in old age (12 people). When we look at the educational background of the participants, high school graduates take the first place in the sample with a rate of 42.9% (412 people). University graduates are in second place with 35% (336 people), Master's-Doctorate graduates are in third place with 12.5% (120 people), and the rest are primary school, secondary school, and college. While 51.3% (492 people) of the participants are single and 46.7% (448 people) are married, 16 people are divorced, and 4 people have marked the other option. In the income distribution of the sample, those with an income of 0-18000 TL are 42.9% (412 people), those in the income group of 18001-52000 TL are 47.5% (456 people), and those in the income group of 52001 TL and above are 9.6% (92 people).

According to the research results, it is seen that men have lower intolerance of uncertainty than women, and women have higher averages of love-oriented perception of God and religious coping compared to men. It has been generally found that as age increases, rates of coping with uncertainty, attributing meaning and purpose to life, perception of God and religious coping increase. Although there is no gradual increase in age groups, the rates of resorting to religious coping are the least in the first group (Adolescence, Age Group 15-20), while the rates of resorting to religious coping are the most in the last group (Old Age Group 60 and above). No significant relationship was found regarding the claims that the rates of perception of God and religious coping are high in individuals living in rural areas and the levels of intolerance to uncertainty are lower in individuals living in cities.

According to one of the demographic variables, marital status, it is seen that the rates of perception of God and religious coping are higher in married individuals than in singles. It was concluded that single individuals are higher than others in terms of

attributing meaning and purpose to life. Another result of the study is that as the level of education increases, the rates of love-oriented perception of God are higher, while the rates of religious coping are lower. While the intolerance of uncertainty levels of students were found to be higher than those in other professions, the religious coping rates of housewives were found to be higher than those in other professions. It was found that those with low income had high rates of religious coping and intolerance of uncertainty.

There is a positive correlation relationship between individuals with high intolerance of uncertainty and high religious coping rates ($r=0.217$). Individuals with high anticipatory anxiety values in the BT subscale also have high negative religious coping values ($r=0.251$). It was found that individuals who are more oriented towards giving meaning and purpose to life also have high intolerance of uncertainty rates ($r=0.168$). Individuals with high positive religious coping values also have high values of giving meaning and purpose to life ($r=0.275$). As the perception of God with a love orientation increases, the tendency to give meaning and purpose to life increases ($r=0.151$). Individuals with high levels of love and fear orientation God perception also have high religious coping rates ($r=0.614$). It was concluded that 4.7% of the intolerance of uncertainty variable (variance) was explained by negative religious coping and 2.8% by the meaning and purpose of life variable. The independent variable (X) Negative Religious Coping and the moderator variable (M) God Perception have a moderator effect on the dependent variable (Y) Intolerance of Uncertainty, both together and separately.

The uncertainty-identity theory suggests that individuals are motivated to alleviate feelings of uncertainty about themselves or reflected in their self. In general, groups provide behavioral patterns and normative rules about daily life. As a social group, religions also develop rituals and ceremonies about the nature of existence and aim to provide regulation and control in various areas of life. In today's uncertain times, as in the past, groups that set forth moral norms and rules covering the lives of individuals still maintain their appeal for many people. In this way, religion continues to attract attention with its function of reducing the sense of uncertainty that people feel. According to this perspective, religiosity can be defined as an individual's identification with a religion, approval of its ideology or worldview, and the level of compliance with its normative practices. As a result, it can be said that religions have characteristics that reduce an individual's feelings of self-uncertainty.

According to Ibn Khaldun's understanding of *asabiyya*, people try to develop group affiliation by creating a social identity based on lineage and solidarity. Rural residents, described with the concept of *Bedouin*, develop lineage/lineage solidarity because they are more traditional than those living in cities. The family and relatives they were born and raised in constitute the essence of this solidarity. Those living in urban society, on the other hand, gain a social group identity by interacting with people more in solidarity. Perhaps one of the strongest of these solidarities is religious group solidarity. People interact on events/phenomena in daily life by becoming affiliated with a religious belief system. They receive support from this group solidarity especially in difficult and troubled times of life. According to Ibn Khaldun, these affiliations form the basis of society.

People avoid uncertainty not only through the events they experience but also due to their cognitive structure and try to cope with it in various ways. For example, Gestalt suggests that people tend to perceive it as a whole by completing the gaps

between the parts in the principles of completion and prägnanz. According to Piaget, when people encounter something new and different, they want to explain it with their previous learning. In cases where they cannot make sense of it, they experience imbalance and try to overcome this as soon as possible. Zeigarnik states that the human mind is inclined to complete, and when a situation/event is incomplete, the mind is motivated to complete it. According to him, the mind constantly repeats itself to complete what is left unfinished, and in this way it has a more permanent effect on the mind. People are also motivated not to accept situations that do not have continuity, such as there is no history before birth or that it will disappear after death. This is where the phenomenon of religion manifests itself. Religious beliefs generally appear as systems of understanding that life will not end with death and that continuity will be provided after death. Based on this, it can be said that the facts about life and death presented by religious beliefs are accepted by people and lead them to an understanding that is formed in terms of the continuity of life.

According to the attribution theory, people are motivated to provide a consistent explanation for what is happening and to control the environment. Explaining every positive or negative situation in life with certain reasons is one of our most natural aspects. At the same time, people tend to experience the feeling that this situation is under their control by explaining events and facts according to their knowledge and repertoire of views. At this point, religious belief systems offer ready-made information schemes on both ordinary issues related to daily life and on issues that modern science is inadequate to explain or is not interested in due to its structure. In this context, religions present themselves in a very ready and exceptional position in classifying everything down to the smallest detail and attributing certain meanings to them, and in filling in the gaps in issues that science denies. For example, in addition to daily actions such as how to brush teeth and wash hands, they provide us with ready-made information on a wide range of issues such as what happens before birth, what happens after death, and why natural disasters such as earthquakes, floods and fires happen to us.

Questions of what life is or why it is are among the most important issues that religious belief systems are interested in. People can attribute meaning to both daily life issues and extraordinary situations from a religious perspective. In this way, the joys and sorrows experienced by people become part of a meaning. Based on Tolstoy's expressions of 'what does a person live with' or Frankl's expressions of 'why does a person not commit suicide', it is necessary to talk about the existence of a meaning that connects people to life. Yes, people are born, grow up, get married, work, grow old; but what kind of meaning do they approach life with during all of this? Here, Frankl states that a person's greatest orientation towards life is to reach a meaning. He explains this situation with the words attributed to Nietzsche: 'he who has a why to live can bear any how'.

Considering all the findings, religious beliefs support individuals in coping with uncertainty and are in a very important position among the sources of meaning by responding to the search for meaning. In addition, religion has supportive, protective and reconstructive effects on mental health by providing meaning systems. It is suggested that religious beliefs and rituals are a coping strategy that reduces uncertainty and creates meaning when faced with a difficult situation. As a result, it is seen that religious beliefs and rituals have protective and supportive roles in the mental health of individuals. In addition, religion makes positive contributions to the acceptance of the negative situation and the consequences of this situation when a

person encounters extraordinary situations where he/she loses control.

During the life journey, an individual is faced with many situations that threaten his/her mental health, such as losses, natural disasters, traumatic situations, diseases, which he/she has difficulty in coping with, which decreases control, and which normal strategies are inadequate. It can be argued that in these challenging conditions, a person resorts to many protective methods such as his/her belief in God, his/her religious explanations for events, the soothing attitudes of the religious-social groups he/she is in, his/her cognitive structure that keeps his/her psychological and social position strong, and the lineage and solidarity that strengthens his/her social bond. It can be said that in these times of uncertainty, the perception of God and religious attributions play a protective role.

According to the views put forward by the theories and the results of this study, people are negatively affected by uncertainty due to their cognitive and spiritual structure and try to cope with it. In these attempts, the beliefs of the individual provide them with important references and help them overcome this situation. Human nature requires them to explain the events they experience and attributes a meaning to them. In these loading and meaning processes, it can be said that religious belief systems, as they have since the first humans, maintain their exceptional place in this area by providing the information, meaning and social-personal norms that humans need. Religious belief systems not only organize human life, but also provide them with strong support in difficult times. In addition, they create a strong focus as perhaps the most developed of the meaning systems in the search for the meaning of life. Thus, religious facts and thoughts support humans by meeting their spiritual needs and continue to exist in the modern world. It is possible to say that as long as human needs and expectations continue in this way, the orientation towards belief and the sacred will also continue.

KAYNAKÇA

- Abrams, Dominic - Hogg, Michael A. "Comments on the Motivational Status of Self-Esteem in Social Identity and Intergroup Discrimination." *European Journal of Social Psychology*, 18 (1988) 317-334.
- Adler, Alfred. *Kişilik Bozuklukları ve Toplumsal Bütünleşme*. Çev. Belkıs Çorakçı. İstanbul: Say Yayınları, 1983.
- Adler, Alfred. *İnsanı Tanıma Sanatı*. Çev. Kamuran Şipal. İstanbul: Say Yayınları, 1985.
- Adler, Alfred. *Yaşamının Anlam ve Amacı*. Çev. Kamuran Şipal. İstanbul: Say Yayınları, 2016.
- Akıncı, Âdem. Hayata Anlam Vermede Dinî Değerlerin ve Din Öğretiminin Rolü. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 3 (9), 2005.
- Akkaya, Betül. *Beliren Yetişkinlerde Kaygı ve Belirsizliğe Tahammülsüzlük ile Spiritüel İyi Oluş Arasındaki İlişki*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Alaca, Emine. *Hayatın Anlam ve Amacı ile Acının Dönüştürücü Gücü Arasındaki İlişkide Genel Yetkinlik İnancının Aracı Rolünün İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Beykent Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Alıcı, Esra - Cenkseven Önder, Fulya. "Kaygı Bozukluğu Olan ve Olmayan Yetişkinlerde Sosyal Beceri ve Benlik Saygısı." *Journal of International Social Research*, 9/46 (2016), 381-389.
- Allen, Bem P. *Personality Theories*. Allyn and Bacon Press, 1994.
- Allport, Gordon W. *Birey ve Dinî*. Çev. B. Sambur. Ankara: Elis Yayınları, 2004.
- Argyle, Michael. *Psychology and Religion: An Introduction*. Routledge Press, 2000.
- Arsalan, Ahmet. *İbn Haldun*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Atabay Gazioğlu, Fatma Saliha. *Psikolojik Belirtilerin Yordayıcıları Olarak Ölüm Kaygısı Anlamsızlık Belirsizliğe Tahammülsüzlük ve Psikolojik Esneklik*. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Avcı, Şeyda Neslihan. *Doğal Afetlerde Dinî Yükleme ve Dinî Başa Çıkma Üzerine Nitel Bir Araştırma: 2021 Manavgat Yangını Örneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Aydın, Ali Rıza. "İnanma İhtiyacı ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri." *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9/2 (2009), 87-100.
- Aydın, Cüneyd. "Üniversite Öğrencilerinin Dinî Tutum ile Hayattaki Anlam Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi." *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6/4 (2017), 89-108.
- Aydın, Cüneyd vd. "Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması." *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38 (2015) 39-55.
- Aydın, Eyyup. *Tanrı Algısı ve Peygamber Algısı İlişkisi: Diyanet İşleri Başkanlığı Taşra Teşkilatı Görevlileri Örneği*. Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018.

- Aydın, Ercan. *Ergenlerin Algılanan Anne Baba Tutumlarının Benlik Saygısı ve Psikolojik İyi Oluş ile İlişkisinin İncelenmesi*. Erzincan: Binali Yıldırım Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Aydiner, Berent Burcu. *Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Amaçlarının Alt Boyutlarının Genel Öz-yeterlik Yaşam Doyumu ve Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi*. Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Ayten, Ali. *Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü*. Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009.
- Ayten, Ali. *Empati ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Ayten, Ali. *Psikoloji ve Din: Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012a.
- Ayten, Ali. *Tanrıya Sığınmak*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012b.
- Ayten, Ali - Yıldız, R. “Dindarlık, Hayat Memnuniyeti İlişkisinde Dinî Başa Çıkmanın Rolü Nedir? Emekliler Üzerine Bir Araştırma.” *Din Bilimleri Journal*, 16/1 (2016), 281-308.
- Ayten, Ali vd. Dinî Başa Çıkma, Şükür ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları ve Hastane Çalışanları Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 12/2 (2012), 45-79.
- Bacanlı, Hasan. *Psikolojik Kavram Analizleri*. Ankara: Nobel Yayınları, 2002.
- Bahadır, Abdülkerim. *Hayatın Anlam Kazanmasında Psiko-Sosyal Faktörler ve Din*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 1999.
- Bahadır, Abdülkerim. *İnsanın Anlam Arayışı ve Din: Logoterapik Bir Araştırma*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.
- Bal, P. Marije - Van den Bos, Kees. *The Paradox of Social Power: How the Drive for Control Can Lead to a Loss of Control*. Routledge, 2012.
- Bala, Merve Beyza. *Deprem Yaşayan Bireylerde Dinî Başa Çıkma: 2011 Van Depremi Örneği*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Balcıoğlu, İbrahim. “Stres, Gençlik, Kentleşme, Şiddet.” *Yeni Symposium*, 39/1 (2001), 49-56.
- Bammer, Gabriele - Smithson, Michael (Ed.). *Uncertainty and Risk: Multidisciplinary Perspectives*. Earthscan, 2012.
- Barahmand, Usha. “Age and Gender Differences in Adolescent Worry.” *Personality and Individual Differences*, 45/8 (2008), 778-783.
- Barahmand, Usha. - Haji, Abdullah. “The Impact of Intolerance of Uncertainty, Worry and Irritability on Quality of Life in Persons with Epilepsy: Irritability as Mediator.” *Epilepsy Research*, 108/8 (2014), 1335-1344.
- Barlow, David H. vd. *Mastery of Your Anxiety and Panic (MAP-3)*. 3rd ed. Oxford University Press, 2000.
- Bartlett, Frederic Charles. *Remembering*. Cambridge University Press, 1932.
- Baumeister, Roy F. *Meanings in Life*. Guilford Press, 1991.

- Baumeister, Roy F. - Newman, Leonard S. "How Stories Make Sense of Personal Experiences: Motives That Shape Autobiographical Narratives." *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20/6 (1994), 676-690.
- Baumeister, Roy F. - Wilson, Brady. "Life Stories and the Four Needs of Meaning." *Psychological Inquiry*, 7/4 (1996), 322-325.
- Batan, Sabriye Nazlı. *Yetişkinlerde Psikolojik Dayanıklılık ve Dinî Başa Çıkmanın Yaşam Doyumuna Etkileri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016.
- Batson, C. Daniel vd. *Religion and the Individual: A Social-Psychological Perspective*. Oxford University Press, 1993.
- Batur, Behçet. "İbn Haldun'un Asabiyeti: Bir Kavramın Sosyolojik İzdüşümleri." *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 46 (2021), 152-161.
- Bayram, Ferhat vd. "Tercih Sürecindeki Üniversite Adaylarının Belirsizliğe Tahammülsüzlük ve Bilişsel Esneklik Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi." *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20/77 (2021), 98-120.
- Beck, Aaron T. *Cognitive Therapy: Nature and Relation to Behavior Therapy*. Behavior Therapy, 47 (2016), 776-784.
- Beck, Aaron T. vd. *Anxiety Disorders and Phobias: A Cognitive Perspective*. Basic Books Press, 1985.
- Beck, Ulrich. *Risk Society: Towards a New Modernity*. Sage Publications, 1992.
- Becker, Christopher B. vd. *Intolerance of Uncertainty and PTSD Symptoms*. Journal of Anxiety Disorders, 27/4 (2013), 382-388.
- Behti, Kübra - Kula, Naci. "Sınav Başarısına ve Başarısızlığına Yapılan Tabiatüstü Yüklemler Üzerine Bir Alan Araştırması." *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 1 (2020), 95-118.
- Belge, Jülide. *Bir Grup Yetişkinde Depresif Semptomlar, Anksiyete Semptomları ve Belirsizliğe Tahammülsüzlük Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi*. İstanbul: Gelişim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Benson, Peter L. - Spilka, Bernard. "God Image as a Predictor of Adjustment." *Journal for the Scientific Study of Religion*, 12/2 (1973), 169-173.
- Berenbaum, Howard vd. "Intolerance of Uncertainty: Exploring Its Dimensionality and Associations with Need for Cognitive Closure, Psychopathology and Personality." *Journal of Anxiety Disorders*, 22 (2008), 117-125.
- Berger, Jared Ira. *Cognitive Vulnerabilities Associated with Test Anxiety*. Doctoral Dissertation, Adler School of Professional Psychology, 2013.
- Bilge, Emine Zehra. *Tanrı Algısı Dinî Yönelim Biçimleri ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkiler Lise ve Üniversite Örneklemi Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Alan Araştırması*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2024.
- Bjorklund, David F. vd. "Sembollerle Düşünme, Çocukların Düşünmesi: Bilişsel Gelişim ve Bireysel Farklılıklar." *Sage Publishing*, (2018), 147-198.
- Boelen, Paul A. vd. "Intolerance of Uncertainty and Adult Separation Anxiety." *Cognitive Behaviour Therapy*, 43/2 (2014), 133-144.

- Bowlby, John. "The Nature of the Child's Tie to His Mother." *International Journal of Psycho-Analysis*, 39 (1958), 350-373.
- Bowlby, John. *Attachment and Loss: Vol. 3, Loss, Sadness and Depression*. Tavistock Institute-Basic Books, 1988.
- Brown, Laurence Bernard. "The Structure of Religious Belief." *Journal for the Scientific Study of Religion*, 5 (1966), 259-272.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 2000.
- Budner, Stanley. "Intolerance of Ambiguity as a Personality Variable 1." *Journal of Personality*, 30/1 (1962), 29-50.
- Buhr, K. - Dugas, Michel J. "The Intolerance of Uncertainty Scale: Psychometric Properties of the English Version." *Behaviour Research and Therapy*, 40/8 (2002), 931-945.
- Buhr, K. - Dugas, Michel J. "The Role of Intolerance of Uncertainty in Worry and Generalized Anxiety Disorder: A Review and Synthesis." *Clinical Psychology Review*, 26/1 (2006), 81-99.
- Buss, David M. *Evolutionary Psychology the New Science of the Mind*. 5th ed. Routledge Press, 2016.
- Büyüköztürk, Şener vd. *Sosyal Bilimler İçin İstatistik*. Ankara: Pegem Yayınevi, 2010.
- Can Kaynak, Çiğdem. *Gençlerin Tanrı Algısı Bağlamında Yaşadıkları İnanç Sorunları ve Kendi Çözüm Önerileri*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.
- Carleton, R. Nicholas. "Fear of the Unknown: A Nosological Template for Contemporary Anxiety." *Depression and Anxiety*, 33/2 (2016), 87-99.
- Carleton, R. Nicholas vd. "Fearing the Unknown: A Short Version of the Intolerance of Uncertainty Scale." *Journal of Anxiety Disorders*, 21 (2007), 105-117.
- Carleton, R. Nicholas vd. "Increasingly Certain About Uncertainty: Intolerance of Uncertainty Across Anxiety and Depression". *J Anxiety Disord*, 26/3 (2012), 468-479.
- Catherall, Don. R. "How Fear Differs from Anxiety." *Traumatology*, 9/2 (2003), 76-92.
- Ceylan, Ummahan Esra. *Ölümlülük Bilincinin Dinî Başa Çıkma Tanrı Algısı Ölüm Kaygısı ve Psikolojik İyi Olma ile İlişkisi*. Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018.
- Ceylan, Yasin. "Evrenin Belirsizliği Karşısında İnsanın Çaresizliği: Temel Kaygı." *Doğu Batı*, 2/6 (1999).
- Cirhinlioğlu, F. Gaye. *Din Psikolojisi*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2014.
- Corey, Gerald. *Psikolojik Danışma Kuram ve Uygulamaları*. Çev. Tuncay Ergene. Ankara: Mentis Yayınları, 2008.
- Coşkun, Elvan. *Duygusal Zekâ ve Belirsizliğe Tahammülsüzlüğün Stresle Başa Çıkma Tarzlarına Etkisinin İncelenmesi*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Crigger, Nancy. "Testing an Uncertainty Model for Women with Multiple Sclerosis." *Adv Nurs Sci*, 18/3 (1996), 37-47.

- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1994.
- Çakır, Leyla. *Yetişkinlerde Anksiyete ile Belirsizliğe Tahammülsüzlük Arasındaki İlişkide Duygusal Zekânın Aracı Rolü*. İstanbul: Beykent Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Çamur, Zeliha. *Yaşamda Anlam ve Dindarlık İlişkisi: Geç Ergenlik Dönemi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Çardak, Mehmet. *Affedicilik Yönelimli Psiko-Eğitim Programının Affetme Eğilimi Belirsizliğe Tahammülsüzlük Psikolojik İyi Oluş Sürekli Kaygı ve Öfke Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi*. Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012.
- Çetin, Özer. "Rollo May'de Tanrı Tasavvuru ve Psikolojik Yansımaları." *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/35 (2019), 171-186.
- Çevik Demir, Şükran. *Ergenlerde Benlik Saygısı ve Dinî Başa Çıkma*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013.
- Çilingir, Lokman. "Hayatın Anlamı Nedir veya İyi Bir Hayat Nasıl Olmalıdır." *Düşünen Siyaset*, 18 (2003).
- Çolak, Muharrem Bilal. *İşsizlik Stres ve Dinî Başa Çıkma*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Dağ, İhsan. "Psikolojinin Işığında Kaygı." *Doğu Batı*, 2/6 (1999).
- Dağcı, Abdullah - Kartopu, Saffet. "Meslekî Tükenmişlik ile Dindarlık Eğilimi Arasındaki İlişki Üzerine Ampirik Bir Araştırma." *Turkish Studies*, 9/8 (2014), 365-383.
- Dale, Stephen Frederic. *İbn Haldun ve İnsan Bilimi*. Çev. Ayşecan Ay - Canan Coşkan. İstanbul: Say Yayınları, 2018.
- Davey, Graham C. vd. Some Characteristics of Worrying: Evidence for Worrying and Anxiety as Separate Constructs. *Personality and Individual Differences*, 13/2 (1992) 133-147.
- Demir, Muhammed. *Dindarlık Yardımseverlik İlişkisi: Malatya Örneği*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Demir, Muhammed - Kartopu, Saffet. "Bireysel Dindarlığın Psikolojik Kaynakları: Güçsüzlük, Çaresizlik ve Geleceğe İlişkin Kaygılar." *Din ve İnsan Dergisi*, 5/9 (2025), 26-41.
- Demirbaş Çelik, Nur. "Üniversite Öğrencilerinin Yaşamda Anlam ve Yaşam Amaçları Arasındaki İlişki." *Mediterranean Journal of Humanities*, 6/1 (2016), 133-141.
- Dewey, John. *The Quest for Certainty: A Study of the Relation of Knowledge and Action*. Kessinger Publishing, 2005.
- Dişkaya, Ayça Nur. *Genç Yetişkinlerin Hayata Verdikleri Anlamın Belirsizliğe Tahammülsüzlük ve Sıkıntıya Dayanma Üzerindeki Etkileri*. Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Dugas, Michel J. vd. "Generalized Anxiety Disorder: A Preliminary Test of a Conceptual Model." *Behaviour Research and Therapy*, 36/2 (1998), 215-226.

- Dugas, Michel J. vd. Intolerance of Uncertainty and Worry: Investigating Specificity in a Nonclinical Sample. *Cognitive Therapy and Research*, 25, 551-558, 2001.
- Dugas, Michel J. vd. "Intolerance of Uncertainty, Worry, and Depression." *Cognitive Therapy and Research*, 28/6 (2004), 835-842.
- Dugas, Michel J. vd. "Further Validation of a Cognitive Behavioral Model of Generalized Anxiety Disorder: Diagnostic and Symptom Specificity." *Journal of Anxiety Disorders*, 19/3 (2005), 329-343.
- Dugas, Michel J. vd. "Intolerance of Uncertainty, Fear of Anxiety, and Adolescent Worry." *J Abnorm Child Psychol*, 40/6 (2012), 863-870.
- Eagleton, Terry. *Hayatın Anlamı*. Çev. Kutlu Tunca. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- Ekşi, Halil. *Başa Çıkma, Dinî Başa Çıkma ve Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma: Eğitim, İlahiyat ve Mühendislik Fakültesi Öğrencilerinin Karşılaştırılması*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2001.
- Ekşi, Halil - Sayın, Mine. "The Adaptation of Religious Coping Scale into Turkish Language: A Study of Bilingual Equivalence, Validity and Reliability." AGP Humanities and Social Sciences Conference, BAU International Berlin University, 19-22 May, Berlin, Germany, 2016.
- Eliade, Mircea. *Dinî Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*. Çev. Mehmet Aydın. Ankara: Din Bilimleri Yayınları, 2004.
- Elwood, Lisa S. vd. "Measurement of Anxious Traits: A Contemporary Review and Synthesis." *Anxiety, Stress and Coping*, 25/6 (2012), 647-666.
- Emmelkamp, Paul - Ehring, Thomas (Ed.). *The Wiley Handbook of Anxiety Disorders Theory and Research*. Wiley and Sons Press, 2014.
- Emmons, Robert A. "Striving for the Sacred: Personal Goals, Life Meaning, and Religion." *Journal of Social Issues*, 61/4 (2005), 731-745.
- Emmons, Robert A. *Duygu ve Din. Din ve Maneviyat Psikolojisi Temel Yaklaşımlar ve İlgili Alanları*. Der. R. Paloutzian ve C. Park. Çev. Gamze Göcen. Ankara: Phoenix Yayınları, 2013.
- Erdoğan, Emine. *Tanrı Algısı Dinî Yönelim Biçimleri ve Dindarlığın Psikolojik Dayanıklılıkla İlişkisi*. Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015.
- Erguvan, Filiz Mine. *Üniversite Öğrencilerinin Belirsizliğe Tahammülsüzlük Düzeyleri ile Psikolojik İyi Olma Düzeylerinin İncelenmesi*. Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Ersöz, Filiz vd. "Belirsizlikle Başa Çıkma Etkili Olan Kriterlerin Araştırılması Bir Üniversite Uygulaması." *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/3 (2016), 215-232.
- Eryücel, Sema. *Yaşam Olayları ve Dinî Başa Çıkma*. Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013.
- Esin, Gülşah. *Sağlık Çalışanlarında Koronavirüs Pandemisinin Merhamet Yorgunluğu Hayatın Anlam ve Amacı Ölçekleri ile Değerlendirilmesi*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.

- Exline, Julie Juola vd. Perceptions of God and Well-Being. Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality. 2nd ed. Ed. R. F. Paloutzian - C. L. Park. Guilford Press, 385-404, 2018.
- Fisher, Peter L. - Wells, Adrian. "Conceptual Models of Generalized Anxiety Disorder." *Psychiatric Annals*, 41/2 (2011), 127-132.
- Frankl, Viktor E. *Man's Search for Meaning: An Introduction to Logotherapy*. 4th ed. Boston, 101-137, 1992.
- Frankl, Viktor E. *İnsanın Anlam Arayışı*. Çev. Ömer Yılmaz. İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2019a.
- Frankl, Viktor E. *Duyulmayan Anlam Çılgılığı: Psikoterapi ve Hümanizm*. Çev. Selçuk Budak. İstanbul: Totem Yayınları, 2019b.
- Frankl, Viktor E. *Hayatın Anlamı ve Psikoterapi*. Çev. Vasfi Atayman. İstanbul: Say Yayınları, 2021.
- Freedman, David. *Statistical Models: Theory and Practice*. Cambridge University Press, 2000.
- Freeston, Mark H. vd. Why Do People Worry? Personality and Individual Differences, 17, 791-802, 1994.
- Freeston, Mark H. - vd. "Why People Worry: The Role of Intolerance of Uncertainty." *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 8/3 (1994), 209-222.
- Freeston, Mark H. - vd. "Cognitive-Behavioral Treatment of Obsessive Thoughts: A Controlled Study." *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 65/3 (1997), 405-413.
- Frenkel - Brunswik, Else. "Intolerance of Ambiguity as an Emotional and Perceptual Personality Variable." *Journal of Personality*, 18/1 (1949), 108-143.
- Freud, Sigmund. *Endişe*. Çev. Levent Özcengiz. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Freud, Sigmund. *Bir Yanılsamanın Geleceği*. Çev. Halil İlhan. Ankara: Alter Yayınları, 2012.
- Freud, Sigmund. *Uygarlık, Toplum ve Din*. Çev. Selçuk Budak. Ankara: Öteki Yayınları, 2016.
- Freud, Sigmund. *Totem ve Tabu*. Çev. Kamer Şipal. İstanbul: Say Yayınları, 2019.
- Fromm, Erich. *Sahip Olmak ya da Olmak*. Çev. Ayşe Arıtan. İstanbul: Arıtan Yayınları, 1991.
- Fromm, Erich. *Psikanaliz ve Din*. Çev. Ayşe Arıtan. İstanbul: Arıtan Yayınları, 2004.
- Geçtan, Engin. *Psikodinamik Psikiyatri ve Normal Dışı Davranışlar*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997.
- Geçtan, Engin. *Psikanaliz ve Sonrası*. İstanbul: Metis Yayınları, 2020.
- Geisser, Seymour - Johnson, William. *Modes of Parametric Statistical Inference*. John Wiley and Sons Press, 2006.
- Gentes, N. - Ruscio, Allison M. A. "Meta-Analysis of the Relationship Between Intolerance of Uncertainty and Depression." *Clinical Psychology Review*, 31/3 (2011), 403-413.

- George, Darren - Mallery, Paul. IBM SPSS Statistics 23 Step by Step: A Simple Guide and Reference. Routledge Press, 2016.
- Gerdan, Gizem. *Psikiyatrik Belirtiler ile Belirsizliğe Tahammülsüzlük ve Mükemmeliyetçilik Arasındaki İlişkide Deneyimsel Kaçınmanın Aracı Rolü*. İstanbul: Arel Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.
- Giddens, Anthony. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford University Press, 1991.
- Girgin, Yılmaz. *Üniversite öğrencilerinin yaşamın anlamı ve psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Gorsuch, Richard L. - Smith, Craig S. "Attributions of responsibility to God: An interaction of religious beliefs and outcomes." *Journal for the Scientific Study of Religion*, 22/4 (1983), 340–352. <https://doi.org/10.2307/1385772>.
- Göç, Ece. *Sürekli kaygının yordayıcıları olarak belirsizliğe tahammülsüzlük endişe ile ilgili inançlar ve kontrol odağının incelenmesi ile yaşam doyumunun araştırılması*. İstanbul: Beykent Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Göka, Erol. "Hümanistik Psikoloji Açısından Kaygı Sorunsalı Ve Kendini Gerçekleştirme Kavramı." *Doğu Batı*, 2/6 (1999).
- Göka, Erol. *Hayatın Anlamı Var Mı?* Timaş Yayınları, 2013.
- Gökmen, Ayşe. *Yas ve dinî başa çıkma klinik bir örneklem değerlendirmesi*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Greco, Laura A. - Rogerson, Robert A. "Fear of negative evaluation and intolerance of uncertainty in socially anxious and generalized anxious children." *Journal of Anxiety Disorders*, 15/5 (2001), 461-477.
- Grupe, Dan W. - Nitschke, Jack B. "Uncertainty and anticipation in anxiety: An emotion regulation perspective." *Emotion Review*, 5/2 (2013), 173-178.
- Gül Akmaz, Gül M. - Ceyhan, Nesime. "Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü Öğrencilerinin Durumluk – Sürekli Kaygı Düzeyleri Ve Kaygı Nedenleri (Tokat Örneği)." *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2009), 131-147.
- Güldü, Özgür - Dönmez, Ahmet. "Aşırı Uçlarda Siyasal Tutumlara Sahip Üniversite Öğrencilerinin Bazı Psikolojik Değişkenler Açısından Karşılaştırılması." *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 35/1-2 (2002), 129-142.
- Güler, Özlem. *Tanrıya yönelik atıflar benlik algısı ve günahkârlık duygusu: Yetişkin örneklem*. Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007.
- Güler, Özlem. "Tanrı Algısı Ölçeği: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48/1 (2007b), 123-133.
- Gülmez, Ümmüşerif. *Deprem felaketi yaşayanlarda dinsel anlamlandırma biçimleri ve tutumlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Gürkan, Ülker. "Hukuk Sosyolojisi Açısından İbni Haldun." *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 24/1 (1967).
- Gürses, İbrahim. "Yükleme Teorisi Ve Din İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme." *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/2 (2008).

- Gültekin, Metin. "İbn Haldun, Modernlik Ve Modern Sosyoloji." *The Journal Of Academic Social Science Studies*, 51 (2016), 277-293.
- Güvenç, Fatma. *Bilişsel esneklik ve belirsizliğe tahammülsüzlük ile kişilik özellikleri arasındaki ilişki*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Hakbilen Sarı, Şeyma. *Kovid-19 pandemisi sürecinde psikolojik sağlık, Tanrı algısı algılanan stres ve kovid korkusu arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Hallahmi, Bernard B. - Argyle, Michael. *The psychology of religious behaviour, belief and experience*. Routledge Press, 1997.
- Hayta, Akif. "Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi Ve İslâm'da Allah Tasavvuru." *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4/12 (2006), 29-63.
- Hayta, Akif. "Nesne İlişkileri Kuramı Ve Tanrı Tasavvuru Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme". *Değerler Eğitimi Dergisi*, 8/20 (2010), 39-77.
- Hayta, Akif. *Bağlanma kuramı ve tanrı tasavvuru ilişkisi üzerine bir araştırma*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017.
- Heider, Fritz. *Psychology of Interpersonal Relations*. Wiley Press, 1958.
- Heider, Fritz. "Psychology: An Introduction: Chapter Four- The Whole is Other Than The Sum of the Parts." *Cited in Dewey, Richard A.* (2007), 1977.
- Heiler, Friedrich. *Prayer*. Çev. S. McComb. Oxford University Press, 1958.
- Heine, Steven J. vd. "The Meaning Maintenance Model: On the Coherence of Social Motivations." *Personality and Social Psychology Review*, 10, (2006) 88–111.
- Hewstone, Miles - Jaspars John. "Kovaryasyon ve Nedensel Atıf: Varyansın Sezgisel Analizinin Mantıksal Bir Modeli." *Kişilik ve Sosyal Psikoloji Dergisi*, 53/4 (1987), 663-672.
- Higgins, Edward T. "Social Cognition: Learning About What Matters In The Social World." *European Journal Of Social Psychology*, 30 (2000), 3-39.
- Hofstede, Geert. *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, And Organizations Across Nations*. 2nd Ed. Beverly Hills, Ca: Sage, 2001.
- Hogg, Michael A. - Abrams, Dominic. *Social Identifications: A Social Psychology of intergroup Relations and Group Processes*. Routledge Press, 1988.
- Hogg, Michael A. "Group Cohesiveness: A Critical Review And Some New Directions." *European Review of Social Psychology*, 4 (1993), 85–111.
- Hogg, Michael A. - Abrams, Dominic. Towards a Singleprocess Uncertainty-Reduction Model of Social Motivation in Groups. In Michael A. Hogg and Dominic Abrams, (eds), *Group Motivation: Social Psychological Perspectives* (173–190). Prentice Hall, 1993.
- Hogg, Michael A. "Subjective Uncertainty Reduction Through Self-Categorization: A Motivational Theory Of Social Identity Processes." *European Review of Social Psychology*, 11 (2000), 223–255.
- Hogg, Michael A. *Uncertainty-Identity Theory*. In Mark P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*. Ca: Academic Press, 2007.

- Hogg, Michael A. - Vaughan, Graham M. *Sosyal Psikoloji*. Ütopya Yayınevi, 2007.
- Hogg, Michael A. vd. "Why Do People Join Groups: Three Motivational Accounts From Social Psychology." *Social Psychology and Personality Compass*, 2 (2008), 1269–1280.
- Hogg, Michael A. "Managing Self-Uncertainty Through Group Identification." *Psychological Inquiry*, 20 (2009), 221-224.
- Hogg, Michael A. vd. "Religion in the Face of Uncertainty: An Uncertainty–Identity Theory Account of Religiousness." *Personality and Social Psychology Review*, 14 (2010), 72–83.
- Hogg, Michael A. *Uncertainty–Identity Theory*. In Paul A. M. Van Lange, Arie W. Kruglanski, - Edward T. Higgins (Eds.), *Handbook of theories of social psychology* (62–80). Thousand Oaks, Ca: Sage, 2012.
- Holaway, Robert M. vd. "Intolerance of Uncertainty and Obsessive-Compulsive Symptoms." *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 20/4 (2006), 402-416.
- Holm, Nils. G. *Din Psikolojisine Giriş*. Çev. Abdülkerim Bahadır. İnsan Yayınları, 2007.
- Hood Jr, Ralph W. vd. *The Psychology of Religion: An Empirical Approach*. Guilford Press, 2009.
- Horney, Karen. *Neurosis and Human Growth*. Norton Press, 1950.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. T.D.V. Yayınları, 2003.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisine Giriş*. Dem Yayınları, 2015.
- Huck, Schuyler W. *Reading Statistics And Research*. Allyn And Bacon Press, 2008.
- Hume, David. *Din Üstüne*. Çev. Münif Tunçay. İmge Kitabevi, 1995.
- Humphrey, George. "The Psychology of the Gestalt." *Journal of Educational Psychology*, 15/7 (1924), 401–412.
- Inzlicht, Michael vd. "Neural Markers of Religious Conviction." *Psychological Science*, 20 (2009), 385-392.
- Inzlicht, Michael - Tullett, Andrea M. "Reflecting on God: Religious Primes Can Reduce Neurophysiological Response to Errors." *Psychological Science*, 21 (2010), 1184–1190.
- Inzlicht, Michael - Tullett, Andrea M. "The Relationships Between Religious Belief, Uncertainty And Control." *Social and Personality Psychology Compass*, 4/10 (2010), 918-929.
- İbn Haldun. *Mukaddime 1-2*. Çev. Süleyman Uludağ. Dergâh Yayınları, 2015.
- İnanç, Banu Yazgan - Yerlikaya, Ercüment. *Kişilik Kuramları*. Pegem Akademi, 2010.
- İnceoğlu, Metin. *Tutum Algı İletişim*. Beykent Üniversitesi Yayınevi, 2010.
- İşcan, Hilal. *Psikolojik iyi oluş özelliklerinin yordayıcısı olarak affetme ve dinî başa çıkma ilişkisi*. Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- James, William. *Dinsel Deneyimin Çeşitleri*. Çev. İsmail Hakkı Yılmaz. Pinhan Yayınları, 2007.
- Jung, Carl Gustav. *Psikoloji ve Din*. Çev. Refik Karabey. Okyanus Yayınları, 2010.

- Jung, Carl Gustav. *İnsan ve Sembolleri*. Çev. A. N. Babaoğlu. Okyanus Yayınları, 2007.
- Jung, Carl Gustav. *Dört Arketip*. Çev. Zeynep A. Yılmaz. Metis Yayınları, 2019.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *Yeni İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*. Evrim Yayınları, 1998.
- Karaca, Faruk. *Ölüm Psikolojisi*. Beyan Yayınları, 2000.
- Karaca, Faruk. “Mezar Taşlarına Yansıyan Şekliyle Türk Kültüründe Hayat Ve Ölümle İlgili Bazı Değerlendirmeler.” *İslami Araştırmalar Dergisi*, 14/3-4 (2001), 501-512.
- Karaçelik, Meltem. *Yetişkin bireylerde benlik saygısının toplumsal cinsiyet rolleri anne-baba tutumları ve Tanrı algısı ile olan ilişkisinin incelenmesi*. İstanbul Aydın Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Karakaş, Ahmet Canan - Koç, Mustafa. “Stresle Başa Çıkma ve Dinî Başa Çıkma Yöntemleri Arasındaki İlişkinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi.” *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3/3 (2014), 610-631.
- Kargar, Ayda. *Toplumsal Cinsiyet Aile İçi Roller Tanrı Algısı Erken Dönem Uyumsuz Şemalar Ve Kadının Konumu İran Örneği*. Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2024.
- Karslı, Necmi. “Üniversite Öğrencilerinde Hayatın Anlamı ve Dindarlık İlişkisi.” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48 (2020), 169-201. <https://doi.org/10.17120/Omuifd.718108>.
- Kartopu, Saffet. *Dinî yaşamışta hayatı sorgulama*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Kartopu, Saffet. *Kaygının kader algıları ile ilişkisi Kahramanmaraş örneği*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012.
- Kartopu, Saffet. “Yaşamı Sürdürme Nedenlerinin Tanrı Algısıyla İlişkisi.” *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 9/2 (2014), 887-903.
- Kartopu, Saffet. *Umudun Psikolojisi ve Teolojisi*. Eskiye Yayınları, 2020.
- Kaya, Fuat. *Zihinsel engelli çocuklara sahip ailelerde problem çözme ve dinî başa çıkma*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Kaya, Yunus vd. “Koronavirüs (Covid-19) Salgını Sürecinde Travma Sonrası Büyüme ve Hayatın Anlamı Arasındaki İlişki.” *Gevher Nesibe Journal of Medical and Health Sciences*. 6/14 (2021), 97-104.
- Kayıklık, Hasan. *Dinî Yaşayış Biçimleri: Psikolojik Temelleri Açısından Bir Değerlendirme*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora Tezi, 2000.
- Kayıklık, Hasan. “Bireysel Dindarlığın Psikolojik Kaynakları.” *Dinî Araştırmalar Dergisi*, 5/13 (2002).
- Kennedy, Brian L. vd. “The Fear of Death, Religious Experience, and Coping with Uncertainty.” *Journal of Psychology and Theology*, 30/2 (2002), 114-123.

- Khojazada, Nargiza. *Genç yetişkin işsizlerde belirsizliğe tahammülsüzlük, kaygı ve erteleme davranışı arasındaki ilişkinin incelenmesi*. İstanbul: Beykent Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kıraç, Ferdi. “Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık Eğilimi Ve Varoluşsal Kaygı.” *Mukaddime*, 4/7 (2013), 165–177.
- Kierkegaard, Søren. *Korku Ve Titreme*. Çev. İ. Kapaklıkaya. Anka Yayınları, 2002.
- Kierkegaard, Søren. *Kaygı Kavramı*. Çev. T. Armaner. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Kilit, Zeynep. *Üniversite öğrencilerinde belirsizliğe tahammülsüzlük endişe ve bilişsel sınav kaygısı*. İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kirkpatrick, Lee A. - Shaver, Phillip. “An Attachment-Theoretical Approach to Romantic Love and Religious Belief.” *Personality And Social Psychology Bulletin*, 3 (1992), 18-26.
- Kirkpatrick, Lee A. Attachment theory and religious experience. Ralph W. J. Hood (Ed.), *Handbook of religious experience* (446-475). Religious Education Press, 1995.
- Kirkpatrick, Lee A. An attachment-theory approach to the psychology of religion. B. Spilka- D. N. McIntosh, Boulder (Ed.), *The psychology of religion: Theoretical approaches*. Westview Press, 1997.
- Kirkpatrick, Lee A. Attachment and religious representations and behavior. J. Gassidy- P. R. Shaver (Ed.), *Handbook of attachment theory and research* (807-811). Guilford Press, 1999.
- Kirkpatrick, Lee A. “Din Psikolojisinde Bağlanma Teorisi.” Çev. Mustafa Koç. *Bilimname*, 10/1 (2006).
- Klein, Melanie. *Haset ve Şükran*. Metis Yayınları, 2011.
- Kleinke, Chris L. What does it mean to cope? In Arthur Monat, Richard S. Lazarus, - G. Reevy (Ed.), *The Praeger handbook on stress and coping* (289–308). Praeger Publishers/Greenwood Publishing Group, 2007.
- Klinger, Eric. The search for meaning in evolutionary perspective and its clinical implications. In P. T. P. Wong ve P. S. Fry (Ed.), *The human quest for meaning: A handbook of psychological research and clinical applications* (27–50). Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1998.
- Koç, Ayşe. *Kaygı belirtilerinin belirsizliğe tahammülsüzlük bilişsel duygu düzenleme stratejileri ve kader algısı açısından incelenmesi*. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Koç, Mustafa. *Yetişkinlik döneminde dindarlık ile benlik kavramı değişkenleri arasındaki ilişki*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008.
- Koenig, Harold vd. *Handbook of Religion and Health*. Oxford University Press, 2001.
- Koffka, Kurt. *Principles of Gestalt Psychology*. Harcourt, Brace And Co, 1935.
- Köse, Ali - Küçükcan, Talip. *Doğal Afetler ve Din- Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyal Bir İnceleme*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

- Köse, Ali. Sekülerleşme Teorileri Bağlamında Türkiye’de Din ve Modernleşme. Ali Köse (Ed.), Laik Ama Kutsal içinde (11-18). Etkileşim Yayınları, 2006.
- Köse, Ali - Küçükcan, Talip. *Deprem ve Din*. Emre Yayınları, 2006.
- Köse, Ali - Ayten, Ali. *Din Psikolojisi*. Timaş Yayınları, 2012.
- Krause, Neal. “Stress, Religiosity, and Psychological Well-Being Among Older Adults.” *Journal of Aging and Health*, 16/5 (2004), 620-639.
- Kula, Naci. *Bedensel Engellilik ve Dinî Başa Çıkma*. Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2005.
- Kul, Aykut vd. “Covid-19 Salgını Döneminde Psikolojik Sağlamlığın Yordayıcısı Olarak Yaşam Anlamı ve Kaygı.” *Electronic Turkish Studies*. 15/6 (2020), 695-719.
- Kulu, Furkan. *Ergenlik döneminde dinî başa çıkma ve anlam arayışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kur’an-ı Kerim Türkçe Meali. Çev. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. Halk Kitabevi, 2021.
- Kurnaz, Merve. *Bir tıp fakültesinde çalışmakta olan asistan hekimlerin yaşam anlamı ve psikolojik dayanıklılık özellikleri ve ilişkili faktörler*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.
- Kurt, Abdurrahman. “Bireyselden Toplumsala Geçişte Din.” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/1 (2009).
- Kuşat, Ali. Ergenlerde Allah tasavvuru. Ü. Günay ve C. Çelik (Ed.), Dindarlığın sosyopsikolojisi (113-157). Karahan Yayınları, 2006.
- Küçükkömürler, Sanem. “Belirsizliğin Psikolojik Etkileri.” *Nesne*, 5/10 (2017), 329-344.
- Kühn, Simone vd. “Psychological and Neural Correlates of Embitterment in Old Age.” *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 10/1 (2018).
- Ladouceur, Robert vd. “Specificity of Generalized Anxiety Disorder Symptoms and Processes.” *Behavior Therapy*, 30/2 (1999), 191-207. [https://doi.org/10.1016/S0005-7894\(99\)80003-3](https://doi.org/10.1016/S0005-7894(99)80003-3).
- Lang, Peter J. vd. “Fear and Anxiety: Animal Models and Human Cognitive Psychophysiology.” *Journal of Affective Disorders*, 61/3 (2000), 137-159.
- Laurin, Kristin vd. “On the Belief in God: Towards an Understanding of the Emotional Substrates of Compensatory Control.” *Journal Of Experimental Social Psychology*, 44 (2008), 1559-1562.
- Lawrence, Robert T. Measuring the image of God: The God image inventory and the God image scales. *Journal Of Psychology And Theology*, 25(2), 214-226, 1997.
- Lazarus, Richard S. “From Psychological Stress to the Emotions: A History of Changing Outlooks.” *Annual Review of Psychology*, 44 (1993), 1-21.
- Le Gall, Alice. *Anksiyete ve Kaygı*. Çev. İ. Yerguz. Dost Kitabevi Yayınları, 2006.
- Lerner, Melvin J. *The Belief in a Just World: A Fundamental Delusion*. Plenum Press, 1980.

- Levin, D. E. - Feldman, D. H. Bilişsel gelişimsel değişimin kaynağı olarak akran etkileşimi, Apa 87. Toplantısı, New York: Spencer Vakfı, Chicago, Eric Ed179317, 1979.
- Lupfer, Michael B. - vd. "The Use of Secular and Religious Attributions to Explain Everyday Behavior." *Journal for the Scientific Study of Religion*, 31/4 (1992), 486-503.
- Lukas, Elisabeth. *Weisheit als Medizin*. Quel Verl Press, 1997.
- Macleod, Angus K. vd. "Worry is Reasonable: The Role of Explanations in Pessimism About Future Personal Events." *Journal of Abnormal Psychology*, 100/4 (1991), 478-486. Doi:10.1037/0021-843x.100.4.478.
- Martin, R. *The Future of Social Psychology*. Academic Press, 1999.
- Maslow, Abraham. *Motivation and Personality*. 3rd Ed. Harper Collins Press, 1987.
- Maslow, Abraham. *Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler*. Çev. Hakan K. Sönmez. Kuraldışı Yayınları, 1996.
- Maslow, Abraham. *İnsan Olmanın Psikolojisi*. Çev. Orhan Gündüz. Kuraldışı Yayınları, 2001.
- Mathworld Wolfram. Normal distribution. <https://mathworld.wolfram.com/normaldistribution.html> adresinden edinilmiştir, 2024, 14 Ağustos.
- May, Rollo. Meaning of anxiety. 2nd Ed. W. W. Norton - Company. <https://Bok.Cc/Book/3326560/9c0044>, 1977.
- May, Rollo. Kendini Arayan İnsan. Çev. Ayda Karpaz. Kuraldışı Yayınları, 1997.
- McEvoy, Peter vd. "The Impact of Methodological And Measurement Factors On Transdiagnostic Associations With Intolerance Of Uncertainty: A Meta-Analysis." *Clinical Psychology Review*, 73 (2019).
- McGraw, Kenneth O. - Fiala, Jirina. "Undermining The Zeigarnik Effect: Another Hidden Cost Of Reward." *Journal Of Personality*, 50/1 (1982), 58-66.
- McIntosh, Daniel N. vd. "Religion's role in adjustment to a negative life event: Coping with the loss of a child." *Journal of Personality and Social Psychology*, 65 (1993), 812.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Tanrıyı Tasavvur Etmek*. Çamlıca Yayınları, 2011.
- Mertler, Craig A. - Vannatta, Rachel A. *Advanced and Multivariate Statistical Methods: Practical Application and Interpretation*. 3rd Ed. Pyrczak Publishing, 2005.
- McIntosh, Daniel N. "Religion as a schema, with implications for the relation between religion and coping". *International Journal for the Psychology of Religion*, 5 (1995), 1-16.
- Miller, B. Çocuklar Kendi Başlarına mı Yoksa Başkalarıyla mı Öğrenir? Söylemiyor Musunuz? Gelişim Bilimi, Beslenmenin Önemi Hakkındaki Sorulara Cevaplar Sunuyor (Bölüm 17). Presswords, 2020.
- Miller, William R. - Thoresen, Carl E. "Spirituality, Religion, and Health: An Emerging Research Field." *The American Psychologist*, 58 (2003), 24-35.

- Miner, Maureen H. - Mcknight, Jeff. "Religious Attributions: Situational Factors And Effects On Coping." *Journal For the Scientific Study of Religion*, 38/2 (1999).
- Mishel, Merle. "Uncertainty in illness." *Image*, 20 (1988), 225-232.
- Mishel, Merle. "Reconceptualization of the Uncertainty In Illness Theory". *Image J Nurs School*, 22/4 (1990), 256-262.
- Mowrer, O. Hobart. Psychotherapy theory and research. The Ronald Press Academy. <https://B-Ok.Cc/Book/3581525/Ea0597>, 1953.
- Murat, Ayşe - Kızılgeçit, Muhammed. "Dinî Başa Çıkma Ve Psikopatoloji İlişkisi (Rize Örneği)." *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/11 (2019), 111-151.
- Ok, Üzeyir. "Dinî Düşünce Yaşanan Stresin (Şüphe, Uyumsuzluk, Çelişki Vb.) Boyutları." *Dinî Araştırmalar*, 8/22 (2005).
- Olszewski, Elizebeth M. The effect of religious coping on depression and anxiety in adolescence. Master thesis, Oregon State University, 1994.
- Oman, Doug - Thoresen, Carl E. Do religion and spirituality influence health? In Raymond F. Paloutzian - Crystal L. Park (Ed.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality* (435- 459). Guilford Press, 2005.
- Öner, Necla - Lecompte, Ayhan. *Durumluk Sürekli Kaygı Envanteri El Kitabı*. Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, 1983.
- Özgül, Sabri. *Engellenme Durumları ve Tabiatüstü Yüklemeler Arasındaki İlişkiler*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Özgül, Merve. *Dinî Başa Çıkma ile Sürekli Öfke-Öfke İfade Tarzları İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*. Kastamonu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Özkan, Sena. *Belirsizliğe Tahammülsüzlük ve Sürekli Kaygı Arasındaki İlişkide Psikolojik Esnekliğin Aracılık Rolü*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Öztürk, Bala. *Tanrı Algısı Kişilik İlişkisi*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Öztürk, Özlem. *İntihar Olasılığı ve Aile İşlevselliği Arasındaki İlişkide Bilişsel Esneklik ve Belirsizliğe Tahammülsüzlük Değişkenlerinin Aracı Rolü*. Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Pargament, Kenneth I. *The Psychology of Religion and Coping*. Guilford Press, 1997.
- Pargament, Kenneth I. "Acı ve Tatlı: Dindarlığın Bedelleri ve Faydaları Üzerine Bir Değerlendirme." Çev. Ali Ulvi Mehmedoğlu. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1 (2005), 279-313.
- Pargament, Kenneth I. vd. "The Many Methods of Religious Coping: Development and Initial Validation of the RCOPE." *Journal of Clinical Psychology*, 56/4 (2000), 519-543.
- Pargament, Kenneth I. vd. "God Help Me: The Relationship of Religious Orientations to Religious Coping with Negative Life Events." *Journal for The Scientific Study of Religion*, 31 (1992), 504-513.

- Pargament, Kenneth I. - Park, Crystal L. *Religion and Meaning*. Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality. Ed. Raymond F. Paloutzian - Crystal L. Park. Guilford Press, (2005) 295-314.
- Pargament, Kenneth I. vd. "Patterns of Positive and Negative Religious Coping with Major Life Stressors." *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37 (1998), 710-724.
- Park, Crystal L. "Religion as a Meaning-Making Framework in Coping with Life Stress." *Journal Of Social Issues*, 61 (2005), 707-729.
- Parmaksız, İzzet. "Erişkin Dönemde Belirsizliğe Tahammülsüzlük Üzerinde Otomatik Düşünceler ve Stresle Başa Çıkma Mekanizmalarının Etkisi." *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 13/1 (2021), 1-11.
- Piaget, Jean. *The Construction of Reality in the Child*. Basic Books, 1954.
- Piaget, Jean - Inhelder, Bärbel. *The Psychology of the Child*. Basic Books, 1969.
- Piaget, Jean. *Düşüncenin Gelişimi: Bilişsel Yapıların Dengelenmesi*. Kaliforniya Üniversitesi, 1977.
- Pollock, Howard N. *Uncertain Science... Uncertain World*. Cambridge University Press, 2003.
- Proudford, Wayne - Shaver, Phillip. "Attribution Theory and Psychology of Religion." *Journal for the Scientific Study of Religion*, 14/4 (1975), 317-330.
- Rank, Otto. *Doğum Travması*. Çev. Selim Yücesoy. Metis Yayınları, 2020.
- Reissman, Aaron - Carter, Alanna. "Intolerance of Uncertainty: A Theoretical Model for Understanding and Treating Anxiety Disorders." *Cognitive and Behavioral Practice*, 6/1 (1999), 21-34.
- Renjan, Vijay vd. "Intolerance of Uncertainty, Negative Mood, and the Maintenance of Depressive Symptoms." *Cognitive Therapy and Research*, 37/2 (2013), 263-274.
- Rizzuto, Ana-Maria. *The Birth of the Living God: A Psychoanalytic Study*. University Of Chicago Press, 1981.
- Robichaud, Melisa. "Cognitive Behavior Therapy Targeting Intolerance of Uncertainty: Application to a Clinical Case of Generalized Anxiety Disorder." *Cognitive And Behavioral Practice*, 20/3 (2013), 251-263.
- Robinson, John P. - Shaver, Phillip R. *Measures of Social Psychological Attitudes*. Revised Edition, Survey Research Center. Institute For Social Research, 1973.
- Runzo, Joseph - Martin, Nancy M. *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı*. Çev. Gamze Varım. Say Yayınları, 2002.
- Ryzewicz, Lynn. *Behavioral Manifestations of Worry in Test Anxiety and Intolerance of Uncertainty: A Laboratory Investigation of Attention Bias with a University Population*. Long Island University, Doctoral Dissertation, 2008.
- Sanchez, Mariana. *Influence of Religious Coping on the Substance Use and HIV Risk Behaviors of Recent Latino Immigrants*. Dissertation, Florida International University, 2012.

- Sarı, Sevdâ. *Sürekli Kaygının Yordayıcıları Olarak Belirsizliğe Tahammülsüzlük Endişe ile İlgili İnançlar ve Kontrol Odağının İncelenmesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Sarıçam, Hakan. “Belirsizliğe Tahammülsüzlüğün Mutluluğa Etkisi.” *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/8 (2014).
- Sarıçam, Hakan vd. “Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği (BTÖ-12) Türkçe Formu: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması.” *Route Educational And Social Science Journal*, 1/3 (2014), 148-157.
- Sayar, Kemal. “Varoluşçu Psikoloji Açısından Kaygı.” *Yeni Symposium*, 38/2 (2000), 43-50.
- Schachter, Stanley - Singer, Jerome E. “Cognitive, Social, and Physiological Determinants of Emotional State.” *Psychological Review*, 69/5 (1962), 379–399.
- Schjoedt, Uffe. “Homeostasis and Religious Behaviour.” *Journal of Cognition and Culture*, 7 (2007a), 313–340.
- Schjoedt, Uffe. “The Religious Brain: A Review of the Neuroscientific Literature.” *Method - Theory in the Study of Religion*, 19/2 (2007b), 173-199.
- Schultz, Duane P. - Schultz, Sydney E. *Modern Psikoloji Tarihi*. Çev. Yasemin Aslay. Kaknüs Yayınları, 2007.
- Seligman, Linda - Reichenberg, Lourie W. *Theories of Counseling and Psychotherapy Systems, Strategies and Skills*. 3rd Ed. Upper Saddle River, Pearson Education, Inc., 2010.
- Sezen, Abdulvahid. *Din, Benlik ve Belirsizlik*. Taşhan Kitap Yayınları, 2015.
- Shapira, Zur - Greene, Daniel. *Organizational Behavior in an Uncertain World. Handbook of Industrial and Organizational Psychology*. Vol. 3. Ed. John P. Campbell. Wiley, (1989) 63-102.
- Shaw, Bruce W. “Religion and Conceptual Models of Behavior.” *Journal Of Social And Clinical Psychology*, 9 (1910), 320-327.
- Shaw, Andrea vd. Religion, Spirituality, and Posttraumatic Growth: A Systematic Review. *Mental Health, Religion - Culture*, 8/1 (2005), 1-11, <https://doi.org/10.1080/1367467032000157981>.
- Shelley, E. Taylor vd. *Social Psychology*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 2006.
- Sibley, Chris - Bulbulia, Joseph. “Healing Those Who Need Healing: How Religious Practice Interacts with Personality to Affect Social Belonging.” *Journal for The Cognitive Science of Religion*, 1 (2012), 29–45.
- Sibley, Chris G. - vd. “Faith After an Earthquake: A Longitudinal Study of Religion and Perceived Health Before and After the 2011 Christchurch New Zealand Earthquake”. *PLOS ONE*, 7/12 (2012).
- Sidanius, Jim. “Intolerance of Ambiguity and Socio-Political Ideology: A Multidimensional Analysis.” *European Journal of Social Psychology*, 8 (1978), 215-235.
- Sinding Bentzen, Jeanet. “Acts of God? Religiosity and Natural Disasters Across Subnational World Districts.” *The Economic Journal*, 129/622 (2019), 2295–2321.

- Silverman, Irwin W. - Geiringer, Eva. Dyadik Etkileşim ve Koruma Tümevarım: Piaget'nin Denge Modelinin Bir Testi. *Çocuk Gelişimi*, 44/4 (1973), 815–820, Doi:10.1111/J.1467-8624.1973.Tb01157.X.
- Silverman, Irwin W. - Litman, Richard. Piaget'nin Dengeleme Modelinin İki Testi: Bir Tekrarlama ve Bir Genişletme. *Uluslararası Davranışsal Gelişim Dergisi*, 2/3 (1979), Doi:10.1177/016502547900200302.
- Simmel, Georg. *Metropol ve Zihinsel Yaşam, Kent ve Cemiyet*. Çev. Ayşegül Aydoğan. İz Yayıncılık, 2000.
- Small, Scott - Graydon, Julie. “Uncertainty in Hospitalized Patients with Chronic Obstructive Pulmonary Disease.” *Int J Nurs Stud*, 30/3 (1993), 293-246.
- Soegaard, Mads. “Gestalt Principles of Form Perception.” *Interaction-Design.Org*, 8 (2012).
- Solak, Seda Havva. *Fobik ve Omurilik Felçlisi Yetişkinlerde Dinî Başa Çıkma*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Spielberger, Charles D. Theory and Research in Anxiety. *Anxiety and Behavior*. Ed. Charles D. Spielberger. Academic Press, 1966.
- Spielberger, Charles D. Anxiety as an Emotional State. *Anxiety: Current Trends in Theory and Research 1*. Ed. Charles D. Spielberger. Academic Press, 23-50, (1972).
- Spilka, Bernard vd. “A General Attribution Theory for the Psychology of Religion.” *Journal for the Scientific Study of Religion*, 24 (1985), 1-20.
- Spilka, Bernard - McIntosh, Daniel N. (Ed.). *The Psychology of Religion: Theoretical Approaches*. Westview Press, 1997.
- Spilka, Bernard. “Din Psikolojisi Açısından Genel Bir Atıf Teorisi.” Çev. Ali Kuşat. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (2001), 173-196.
- Spilka, Bernard - Schmidt, Anson. C. “The Problem of Psychological Control of God.” *Review of Religious Research*, 24/2 (1983), 125-132.
- Spilka, Bernard vd. *The Psychology of Religion: An Empirical Approach*. The Guilford Press, 2003.
- Statistics Howto. Normal Distribution. <http://www.statisticshowto.com/probability-and-statistics/normal-distributions/>, 2024.
- Stevenson, Herb. “Emergence: The Gestalt Approach to Change.” *Unleashing Executive and Organizational Potential*, 7, (2012).
- Stowasser, Barbara. “İbn Khaldun'un Tarih Felsefesi: Devletlerin ve Uygarlıkların Yükseliş ve Çöküşü.” *Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi*, 39/1 (1984).
- Sungur, Mehmet. “Bilişsel-Davranışçı Terapilerin Gelişim Öyküsü.” *Psikoterapiler El Kitabı*. Ed. Ayşegül Güngör. *Ege Psikiyatri Sürekli Yayınları*, (1997) 50-56.
- Swann, William B. Jr. vd. “Self-Verification: The Search for Coherence.” *Handbook of Self and Identity*. Ed. Mark R. Leary - June P. Tangney. Guilford Press, (2003) 367–383.
- Şahin, Muzaffer. “Korku, Kaygı ve Kaygı (Anksiyete) Bozuklukları.” *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6/10 (2019), 117-135.

- Şekerci, Hatice. *Koronavirüs Pandemisinde Belirsizliğe Tahammülsüzlük Kaygı Stresin Bilişsel Değerlendirmesi ve Psikolojik Sağlamlık*. Ankara: Bahçeşehir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Şentepe, Ayşe. “Yaşlılık Döneminde Dinî Başa Çıkma.” *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4/1 (2015), 186-205.
- Tanrıverdi, Abdullah - Ulu, Mustafa. “Lise Öğrencilerinde Hayatın Anlam ve Amacı ile Değer Yönelimleri Arasındaki İlişki.” *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/2 (2018), 1198-1234.
- Tantan Ulu, Şeyma. *Kaygı Karar Verme ve Belirsizliğe Tahammülsüzlük Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi*. İzmir: Ege Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Taplamacıoğlu, Mehmet. “Yaşlara Göre Dinî Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket.” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/1-4 (1962), 141-152.
- Taş, Ramazan. *Yetişkinlerde Psikolojik Sermaye ile Dinî Başa Çıkma Tarzları ve Affedicilik İlişkisi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2024.
- Tavşancıl, Ezel. *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Nobel Yayın Dağıtım, 2006.
- Terzi, Ali Rıza. “Üniversite Öğrencilerinin Güç Mesafesi ve Belirsizlikten Kaçınma Algıları Üzerine Bir Araştırma.” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/2 (2004), 65-76.
- Thompson, Suzanne C. “Will It Hurt Less If I Can Control It? A Complex Answer to a Simple Question.” *Psychological Bulletin*, 90 (1981), 89-101.
- Thompson, Suzanne C. - Janigian, Amanda S. “Life Schemes: A Framework for Understanding the Search for Meaning.” *Journal of Social and Clinical Psychology*, 7/2-3 (1988), 260-280.
- Todorovic, Dejan. *Gestalt Principles*. Scholarpedia, 2012.
- Tokur, Behlül. *Stres ve Din*. Çamlıca Yayınları, 2018a.
- Tokur, Behlül. *İmtihan Psikolojisi*. Fecr Yayınları, 2018b.
- Tokur, Behlül. *Klasik ve Güncel Konularıyla Din Psikolojisi*. Son Çağ Yayınları, 2020.
- Towler, Robert. *The Need for Certainty: An Anthropological Perspective*. Routledge, 1984.
- Tsang, Jo-Ann - McCullough, Michael E. “Measuring Religious Coping: A Review and Critique.” *Journal of Psychology and Christianity*, 22/1 (2003), 7-23.
- Turhan, Meltem - Boyacıoğlu, Nur Elçin. Covid-19 Hastalığı Tanısı Alan Hastalarda Belirsizliğe Tahammülsüzlük ve Ölüm Kaygısı. *Sağlık ve Yaşam Bilimleri Dergisi*, 4/3 (2022), 272-278.
- Tuck, Megan. *Gestalt Principles Applied in Design*. Six Revisions, 2010.
- Turner, John C. vd. *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorization Theory*. Blackwell Press, 1987.
- Türkçapar, Hakan. *Bilişsel Terapi*. Hyb Yayınları, 2006.

- Türker, Rümeyza Nur - Tokur, Behlül. "Savaş Mağduru Sığınmacı Çocuklarda Hayat ve Tanrı Algısı: 7-12 Yaş Arası Suriyeli Çocuklar." *Eskiye*, 39 (2019), 367-389.
- Türk-İş. Açlık ve Yoksulluk Sınırı. <https://www.turkis.org.tr/turk-is-subat-2024-aclik-ve-yoksulluk-siniri/>, 2024.
- Tyrer, Peter - Baldwin, David. Generalised Anxiety Disorder. *The Lancet*, 368/9553 (2006), 2156-2166.
- Ulu, Mustafa. Hayatı Anlamlandırma ile Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişki Üzerine. *Bilimname*, (36), 2018.
- Ulu, Şebnem Tantan - Yaka, Barış. "Kaygı, Belirsizliğe Tahammülsüzlük ve Karar Verme Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi." *Ege Eğitim Dergisi*, 21/1 (2020), 89-100.
- Uysal, Veysel. "Dinî Hayat ve Şahsî Özellikler (Bir Alan Araştırması)." *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi II*, (1995) 165-180.
- Van den Bos, Kees. "Uncertainty Management: The Influence of Fairness on Reactions to Self-Threatening Events." *Journal of Personality and Social Psychology*, 81/1 (2001), 74-85.
- Van den Bos, Kees. A New Theory of Uncertainty Management. The Pleasures of Uncertainty: Toward a New Psychology of Novelty, Challenge, and Creativity. Ed. Keith Markman, Wilco M. P. van Dijk, - Laura A. Sanna. Psychology Press, (2009), 165-182.
- Van den Bos, Kees - Lind, E. Allan. Uncertainty Management Theory: Applications of Justice in Times of Need. The Justice Motive in Everyday Life. Ed. Michael Ross - Dale T. Miller. Cambridge University Press, (2002), 185-207.
- Van den Bos, Kees - Lind, E. Allan. The Social Psychology of Justice and Uncertainty. An Introduction to Social Psychology. Ed. Miles Hewstone, Wolfgang Stroebe, - Klaus Jonas. Blackwell Publishing, (2009) 370-394.
- Vergote, Antoine vd. "Concept of God and Parental Images." *Journal for the Scientific Study of Religion*, 8/1 (1969), 79-87.
- Vergote, Antoine. *Din, İnanç ve İnançsızlık*. Çev. Veysel Uysal. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999.
- Vural, Muhammed Enes. *Hayatın Anlamı Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisi Bir Karma Yöntem Araştırması*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.
- Weiner, Bernard. "Attributional Theory of Achievement Motivation and Emotion." *Psychological Review*, 92/4 (1985), 548-573.
- Wong, Paul T. P. Meaning-Centered Counselling. The Human Quest For Meaning: A Handbook Of Psychological Research And Clinical Applications. Ed. Paul T. P. Wong - Patricia Fry. Mahwah, NJ: Erlbaum, (1998), 395-435.
- Wong, Paul T. P. - Weiner, Bernard. "When People Ask "Why" Questions, and the Heuristic of Attributional Search." *Journal of Personality and Social Psychology*, 40 (1981), 650-663.
- Yakın, Duygu. Towards an Integrative Perspective on the Interplay Between Early Maladaptive Schemas and Well-Being: The Role of Early Recollections, Self-

- Compassion and Emotion Regulation. Ankara: Middle East Technical University, Doctoral Dissertation, 2015.
- Yanbastı, Gülgün. *Kişilik Kuramları*. Ege Üniversitesi Yayınları, 1990.
- Yalom, Irvin D. *Varoluşçu Psikoterapi*. Çev. Zeliha Babayiğit. Pegasus Yayınları, 2018.
- Yaparel, Recep. “Depresyon ve Dinî İnançlar ile Tabiatüstü Nedensel Yüklemeler Arasındaki İlişkiler.” *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1994), 275-299.
- Yapıcı, Asım - Kayıklık, Hasan. “Ruh Sağlığı Bağlamında Dindarlığın Özsaygı ve Kaygı ile İlişkisi: Çukurova Üniversitesi Örneği.” *Değerler Eğitimi Dergisi*, 3/9 (2005a).
- Yapıcı, Asım - Kayıklık, Hasan. “Dinsel Eğilimle Önyargı ve Hoşgörüsüzlük Arasındaki İlişkiler Üzerine Psikolojik Bir Araştırma.” *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14/1 (2005b).
- Yapıcı, Asım. “Fiziksel ve Sosyal Hadiselere Sebep Atfetmede Dinî Rolü.” *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/1 (2003).
- Yapıcı, Asım. *Din Kimlik ve Önyargı: Biz ve Onlar*. Karahan Yayınları, 2004a.
- Yapıcı, Asım. “Allah ve Kutsal Kavramlarının Çağrıştırdıkları Anlamlara Sosyo-Psikolojik Bir Bakış: Çukurova Üniversitesi Örneği.” *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2 (2004b), 7-8.
- Yapıcı, Asım. *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*. Karahan Kitapevi, 2007.
- Yazıcı, Hikmet. Öğretmenlik Mesleği, Motivasyon Kaynakları ve Temel Tutumlar: Kuramsal Bir Bakış. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17 (1), 33-46, 2009.
- Yıldız, Mustafa. “İbn Haldun’un Tarihselci Devlet Kuramı.” *Flsf Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2010), 25-55.
- Yıldız, Mustafa. “Bağlanma Kuramı Açısından Yaşlılık Dönemine Genel Bir Bakış.” *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36/1 (2012), 1-30.
- Yıldırım, Selami. “Hemşirelik Hizmetlerinde Nedensel Yükleme Teorisi: Bir Alan Araştırması.” *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 15/2 (2012), 27-36.
- Zeigarnik, Bluma V. *Experimental Abnormal Psychology*. Trans. Timothy C. Brock. Plenum Press, 1972.
- Zeigarnik, Bluma V. - Nikolayeva, Varvara V. “Psychopathology Made Its Choice a Long Time Ago.” *Psikologicheskii Zhurnal*, 5/2 (1984), 122–123.

EKLER

EK-1. Etik Komisyon Onayı ve Gönüllü Onam Formları

Evrak Tarih ve Sayısı: 25.04.2024-262931

T.C.
ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
Etik Komisyonu

Sayı : E-11054618-302.08.01-262931
Konu : Bilimsel ve Eğitim Amaçlı

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : 04.03.2024 tarih ve E.253587 sayılı yazı.

İlgi yazınız ile göndermiş olduğunuz, Enstitünüz Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Muhammed DEMİR, Prof.Dr. Saffet KARTOPU danışmanlığında yürüttüğü "Belirsizlikle Başa Çıkınada Tanrı Algısı ve Dini Yükleminin Rolü" adlı tez çalışması ile ilgili konu Komisyonumuzun 24.04.2024 tarih ve 04 sayılı toplantısında görüşülmüş olup,

Etik Komisyonunca onaylanan ilgilinin çalışmasının, yapılması planlanan yerlerden izin alınması koşuluyla yapılmasında etik açıdan bir sakınca bulunmadığına oybirliği ile karar verilmiş; karara ilişkin katılım listesi ve onaylanan çalışmalar ekte gönderilmiştir.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.
Araştırma Kod No: 2024/182

Prof. Dr. Kürşat GÖKTÜRK
Komisyon Başkanı

Ek:
1- Katılımcı Listesi
2- Onaylı Çalışma

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Bu belge 5070 sayılı Elektronik İmza Kanununun 5. Maddesi gereğince güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

T.C.
ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
ETİK KOMİSYONU

KATILIMCILAR İÇİN BİLGİLENDİRİLMİŞ GÖNÜLLÜ ONAM FORMU

Sayın katılımcı,

Sizi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan tarih / sayı ile izin alınan ve Prof. Dr. Saffet KARTOPU tarafından yürütülen "Belirsizlikle Başa Çıkma Tanrı Algısı ve Dini Yüklemenin Rolü " başlıklı araştırmaya katılmaya davet ediyorum.

Araştırmanın amacı	Bireyin yaşadığı sıkıntılar sonucunda oluşan belirsizlik durumlarıyla başa çıkmasında, dini inanç durumlarının nasıl bir etkisi olduğunu araştırmak.
Araştırma kapsamında nasıl bir uygulama yapılacağı	Anket
Araştırmaya katılım koşulları	15 Yaşın üzerindeki bireyler
Araştırmanın öngörülen süresi (başlama ve bitiş tarihi)	05/05/2024 – 31/12/2024
Araştırmaya katılması beklenen katılımcı/gönüllü sayısı	1000
Katılımcı/Gönüllülerin, araştırmada karşılaşılabileceği riskler	Yok
Araştırmanın yapılacağı yerler	Kahramanmaraş şehir merkezi ve kırsal alanlar
Görüntü ve/veya ses kaydı alınacak mı?	☐ evet ☒ hayır

Araştırmaya katılmak tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Araştırmaya katılıma kararı verdikten sonra araştırmanın herhangi bir aşamasında çalışmadan çıkma hakkına sahipsiniz. Bu araştırmaya katılımınız için sizden herhangi bir ücret istenmeyecek ve size de herhangi bir ödeme yapılmayacaktır. Araştırmadan elde edilecek bilgiler yukarıda "araştırma amacı" kısmında belirtilen amaç dışında kullanılmayacak ve kişisel bilgileriniz gizli tutulacaktır. Katılımınızla araştırmamıza yaptığınız destek için teşekkür ederim.

Prof. Dr. Saffet KARTOPU,
İlahiyat Fakültesi (Kuzey Ankara Yerleşkesi)
Şenyuva Mah. Seyhan Cad. No: 11 06300 Keçiören / ANKARA

04/03/2024

KATILIMCI BEYANI

Yukarıda ayrıntıları belirtilen ve tarafıma aktarılan bu araştırma ile ilgili yapılan tüm bilgilendirmeleri ayrıntılarıyla anlamış bulunmaktayım. Gerek araştırma yürütülürken gerekse yayımlandığında katılımcı kimliğimin gizli tutulacağı konusunda güvence aldım. Ayrıca araştırma sonuçlarının eğitim ve bilimsel amaçlarla kullanımı sırasında kişisel bilgilerin dikkatle korunacağı konusunda bana yeterli güven verildi. Araştırma için yapılacak harcamalarla ilgili herhangi bir parasal sorumluluk altına girmiyorum ve bana herhangi bir ödeme de yapılamayacaktır. Araştırmanın yürütülmesi sırasında herhangi bir sebep göstermeden çekilebilirim. Bu şartlar altında aşağıda adı soyadı yazılı şahsım, araştırmaya gönüllü olarak katılıyorum. Bu formun bir kopyası bana verilecektir.

Katılımcı

Adı ve Soyadı		Tarih ve İmza	
Adres		Telefon, eposta	

T.C.
ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
ETİK KOMİSYONU

VELİ/ VASİLER İÇİN BİLGİLENDİRİLMİŞ GÖNÜLLÜ ONAM FORMU

Sayın Veli/Vası
Sizi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan tarih /
.....sayı ile izin alınan ve Prof. Dr. Saffet KARTOPU tarafından yürütülen "Belirsizlikle Başa
Çıkma Tanrı Algısı ve Dini Yüklemenin Rolü " başlıklı araştırma için iznimize ihtiyaç duymaktayız.

Araştırmanın amacı	Bireyin yaşadığı sıkıntılar sonucunda oluşan belirsizlik durumlarıyla başa çıkmasında, dini inanç durumlarının nasıl bir etkisi olduğunu araştırmak.
Araştırma kapsamında nasıl bir uygulama yapılacağı	Anket
Araştırmaya katılım koşulları	15 Yaşın üzerindeki bireyler
Araştırmanın öngörülen süresi (başlama ve bitiş tarihi)	05/05/2024 – 31/12/2024
Araştırmaya katılması beklenen katılımcı/gönüllü sayısı	1000
Katılımcı/Gönüllülerin, araştırmada karşılaşılabileceği riskler	Yok
Araştırmanın yapılacağı yerler	Kahramanmaraş şehir merkezi ve kırsal alanlar
Görüntü ve/veya ses kaydı alınacak mı?	☐ evet ☒ hayır

Araştırmaya katılmak tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Araştırmaya katılım izni verme veya verdikten sonra herhangi bir anda çalışmadan çıkma hakkına sahipsiniz. Bu araştırmaya katılım izniniz için sizden herhangi bir ücret istenmeyecek ve size de herhangi bir ödeme yapılmayacaktır. Araştırmadan elde edilecek bilgiler yukarıda "araştırma amacı" kısmında belirtilen amaç dışında kullanılmayacak ve sizin ve velayetiniz/vesayetiniz altındaki katılımcının kişisel bilgileriniz gizli tutulacaktır. İzin vererek araştırmamıza yaptığınız destek için teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Saffet KARTOPU,
İlahiyat Fakültesi (Kuzey Ankara Yerleşkesi)
Şenyuva Mah. Seyhan Cad. No: 11 06300 Keçiören / ANKARA

04/05/2024

VELİ/VASİ BEYANI

Yukarıda ayrıntıları belirtilen ve veli/vasi olarak tarafıma aktarılan bu araştırma ile ilgili yapılan tüm bilgilendirmeleri ayrıntılarıyla anladım ve bulunmaktayım. Gerek araştırma yürütülürken gerekse yayımlandığında katılımcı ve veli/vasi kimliğinin gizli tutulacağı konusunda güvence aldım. Ayrıca araştırma sonuçlarının eğitim ve bilimsel amaçlarla kullanımı sırasında kişisel bilgilerin dikkatle korunacağı konusunda bana yeterli güven verildi. Araştırma için yapılacak harcamalarla ilgili herhangi bir parasal sorumluluk altına girmiyorum ve bana herhangi bir ödeme de yapılmayacaktır. Araştırmanın yürütülmesi sırasında herhangi bir sebep göstermeden iznimi çekilebilirim. Bu şartlar altında velayetim/vesayetimin altındaki aşağıda adı soyadı yazılı katılımcının araştırmaya katılmasına izin veriyorum. Bu formun bir kopyası bana verilecektir.

Katılımcı Adı ve Soyadı	
Veli/Vası Adı ve Soyadı	
Veli / Vası Adres, telefon, e-posta	
Veli / Vası	İmza: _____ Tarih: _____

EK-2. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

1-Kişisel Bilgi Formu

Kişisel Bilgi Formu

Araştırma grubunun demografik özelliklerine ilişkin veriler, araştırmacı tarafından geliştirilen kişisel bilgi formu yardımıyla toplanmıştır. Bu form ile katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, gelir durumu, meslekleri, hayatlarının çoğunu geçirdikleri yer gibi demografik niteliklerine ilişkin bilgiler toplanmıştır. Form, toplam yedi sorudan oluşmaktadır.

1. Cinsiyetiniz? ☐ Bay ☐ Bayan
2. Yaşınız? ☐ 15-19 ☐ 20-24 ☐ 25-29 ☐ 30-34 ☐ 35-39 ☐ 40-44 ☐ 45-49 ☐ 50-54
☐ 55-59 ☐ 60-64 ☐ 65-69 ☐ 70+
3. Hayatınızın çoğunu nerede geçirdiniz? ☐ Köy ☐ Kasaba ☐ İlçe ☐ İl
4. Eğitim durumunuz? ☐ İlkokul ☐ Ortaokul ☐ Lise ☐ Yüksekokul ☐ Üniversite
☐ Yüksek Lisans-Doktora
5. Medeni haliniz? ☐ Bekar ☐ Evli ☐ Boşanmış ☐ Diğer...
6. Mesleğiniz? ☐ Öğrenci ☐ Kamu Personeli ☐ Esnaf ☐ Özel Sektör ☐ İş Adamı ☐ Serbest Meslek
☐ Ev Hanımı ☐ Emekli ☐ Diğer
7. Aylık Geliriniz? ☐ 0-18.000 TL ☐ 18.000 – 52.000 TL ☐ 52.000 TL ve Üstü

2- Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği (Freeston vd.; Sarıçam vd.)

Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği

Lütfen aşağıdaki maddelerin karşısında bulunan ve maddelere ne kadar katıldığınızı gösteren sayılardan size en uygun olanını işaretleyiniz.

(1) Bana hiç uygun değil, (2) Bana çok az uygun, (3) Bana biraz uygun, (4) Bana çok uygun ve (5) Bana tamamen uygun.

		Uygun değil	Çok az uygun	Biraz uygun	Çok uygun	Tamame n uygun
1	Beklenmedik olaylar canımı çok sıkar.	1	2	3	4	5
2	Bir durumda ihtiyacım olan tüm bilgilere sahip değilsem sinirlerim bozulur.	1	2	3	4	5
3	İnsan sürprizlerden kaçınmak için daima ileriye bakmalıdır.	1	2	3	4	5
4	En iyi planlamayı yapsam bile beklenmedik küçük bir olay her şeyi mahvedebilir.	1	2	3	4	5
5	Geleceğin bana neler getireceğini her zaman bilmek isterim.	1	2	3	4	5
6	Bir duruma hazırlıksız yakalanmaya katlanamam.	1	2	3	4	5
7	Her şeyi önceden ayrıntılı bir şekilde organize edebilmeliyim.	1	2	3	4	5
8	Belirsizlik beni hayatı dolu dolu yaşamaktan alıkoyar.	1	2	3	4	5
9	Harekete geçme zamanı geldiğinde, belirsizlik elimi kolumu bağlar.	1	2	3	4	5
10	Belirsizlik yaşadığımda pekiyi çalışmam.	1	2	3	4	5
11	En küçük bir şüphe bile hareket etmemi engeller.	1	2	3	4	5
12	Tüm belirsiz durumlardan uzak durmak zorundayım.	1	2	3	4	5

3-Tanrı Algısı Ölçeği (Güler)

Tanrı Algısı Ölçeği

Aşağıda “Allah” hakkındaki duygu, düşünce ve davranışlarınıza ilişkin ifadeler bulunmaktadır. Sizden istenen; her bir ifadeyi dikkatlice okuyup, ifadenin sizi ne kadar yansıttığını, karşısında bulunan, derecelendirilmiş kutucuklara (X) işaretlemenizdir.

		Hiç	Kısmen	Biraz	Oldukça	Tamamen
1	O'nun bana karşı çok merhametli olduğunu hissediyorum.	1	2	3	4	5
2	O'nu düşünmek bana sıkıntı veriyor.	1	2	3	4	5
3	O'nun beni bağışlayacağını zannetmiyorum.	1	2	3	4	5
4	O'nu düşündüğümde içimden gelen tek duygu: Sevgi.	1	2	3	4	5
5	O'nun bana olan sevgisini hissedebiliyorum.	1	2	3	4	5
6	O'nun bana şefkatle davrandığını hissedebiliyorum.	1	2	3	4	5
7	O'nu düşündüğümde utanıyorum ve kendimi suçlu hissediyorum.	1	2	3	4	5
8	O'nun bana karşı çok acımasız olduğunu düşünüyorum.	1	2	3	4	5
9	O'nu düşünmek bana güven veriyor.	1	2	3	4	5
10	O aklıma geldiğinde O'ndan kaçıp uzaklaşmak istiyorum.	1	2	3	4	5
11	O'nu düşünmek beni mutlu ediyor ve içim sevinçle doluyor	1	2	3	4	5

12	O, ne yaparsam yapayım kusurlarımı örtüyor.	1	2	3	4	5
13	O, her zaman güvenebileceğim tek kaynaktır	1	2	3	4	5
14	O'nu düşününce kendim için kaygılanıyorum.	1	2	3	4	5
15	O, benim için korkutucudur.	1	2	3	4	5
16	Zor zamanlarımda, O'nun, yanımda olmadığını hissediyorum.	1	2	3	4	5
17	O, bütün insanları karşılık beklemeden sever.	1	2	3	4	5
18	O, yaptıklarım için beni cezalandırıyor.	1	2	3	4	5
19	O'nu düşünmekle huzur buluyorum.	1	2	3	4	5
20	O, bence gerçekten de çok bağışlayıcıdır.	1	2	3	4	5
21	O'nun bana yakın olduğunu sanmıyorum.	1	2	3	4	5
22	O'nun beni her durumda koruduğunu biliyorum.	1	2	3	4	5

4-Dinî Başa Çıkma Ölçeği (Pargament; Ekşi ve Sayın)

Dini Başa Çıkma Ölçeği

Aşağıda yer alan ifadeleri okuduktan sonra, **hayatta bir problemle karşılaştığınızda** genel olarak nasıl davrandığınızı düşünerek durumunuzu en iyi yansıtan seçeneği işaretleyiniz.

(1)Hemen hemen hiç yapmam (2)Çok az yaparım (3)Orta derecede yaparım (4)Sıklıkla yaparım

1	Hayatta bir problemle karşılaştığımda, Allah'a daha yakın olmaya çalışırım.	1	2	3	4
2	Hayatta bir problemle karşılaştığımda, bunun imanımı derinleştirmek için Allah'tan gelen bir imtihan olduğunu düşünürüm.	1	2	3	4
3	Hayatta bir problemle karşılaştığımda, Allah'ın sevgisini ve himayesini isterim.	1	2	3	4
4	Hayatta bir problemle karşılaştığımda, teselli bulmak için Kuran-ı Kerim okurum.	1	2	3	4
5	Hayatta bir problemle karşılaştığımda, Allah'tan bağışlanma dilerim.	1	2	3	4
6	Hayatta bir problemle karşılaştığımda, Allah'ın sabırlı olmayı emrettiğini kendime hatırlatırım.	1	2	3	4
7	Hayatta bir problemle karşılaştığımda, elimden geleni yapar, gerisini Allah'ın takdirine bırakırım.	1	2	3	4
8	Hayatta bir problemle karşılaştığımda, işlediğim günahlardan dolayı Allah tarafından cezalandırıldığımı inanırım.	1	2	3	4
9	Hayatta bir problemle karşılaştığımda, Allah'ın beni cezalandırmasına neden olacak ne yaptığımı merak ederim.	1	2	3	4
10	Hayatta bir problemle karşılaştığımda, yeterince sadık bir kul olmadığım için Allah'ın beni cezalandırdığını düşünürüm.	1	2	3	4

5-Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği (Aydın vd.)

HAYATIN ANLAM VE AMACI ÖLÇEĞİ

YÖNERGE: Lütfen aşağıda ifade edilen yargı seçe-neklerine katılım düzeylerinden sizin için <u>en uygun</u> olan seçeneği, altındaki kutucuğa (X) işareti koyarak belirtiniz.		1. Kesinlikle Katılmıyorum	2. Katılmıyorum	3. Karasızım	4. Katılıyorum	5. Kesinlikle Katılıyorum
1	Hayatın mutlaka bir anlam ve amacı vardır.					
2	Faydalı bir şeyler üretmekten çok hoşlanırım.					
3	Hayatı arkadaşlarımla paylaşmaktan çok hoşlanırım.					
4	Çoğu zaman anlamsız ve boş bir hayata sahip olduğumu düşünürüm.					
5	Yapmaktan zevk aldığım pek çok uğraşımvardır.					
6	Hayatta arzuladığım amaçlarıma ulaşmada başarılıyım.					
7	Değerlerim ve inançlarım doğrultusunda hare-ket etmeye çalışırım.					
8	Ruhsal bir boşluk içerisindeyim ve hayattan tat alamıyorum.					
9	Yaşadığım sıkıntılara rağmen zorluklarla mü-cadele etmekten vazgeçmiyorum.					
10	Çoğu zaman her şeye karşı bıkkınlık duyuyorum.					
11	Hayatımda her zaman bir anlam ve yaşamakiçin bir neden bulurum.					
12	Umut ve heyecanla geleceğe bakarım.					
13	Yaşadığım dünyada iyiye ve güzele dair pekbir şey bulamıyorum.					
14	Beni hayata bağlayan pek bir amacım yoktur.					
15	Hayatın sıkıntılarına karşı mücadele etmenin yaşamıma anlam kattığını düşünüyorum.					
16	Geleceğimi pek parlak göremiyorum, umutsu-zum.					
17	Hala yapmak ve başarmak istediğim şeylervardır.					

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Ad: Demir, Muhammed
Orc-id: 0000-0001-7604-7663

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet
Lisans	Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Fakültesi	2008
Yüksek Lisans	Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü	2017
Doktora	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	2025

İş deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2008-	MEB	Öğretmen / Md. Yrd.

Yayınlar

Demir, M. ve Kartopu, S. (2025). Bireysel Dindarlığın Psikolojik Kaynakları: Güçsüzlük, Çaresizlik ve Geleceğe İlişkin Kaygılar. *Din ve İnsan Dergisi*, 5(9), 26-41. <https://doi.org/10.69515/dinveinsan.1624376>

